

BOUWSTENEN VOOR DE TOEKOMST
Erfgoednota Gemeente Valkenswaard
2021-2026

BOUWSTENEN VOOR DE TOEKOMST

Erfgoednota gemeente Valkenswaard
2021-2026

In opdracht van	Gemeente Valkenswaard
Opgesteld door	Omgevingsdienst Zuidoost-Brabant Postbus 8035 5601 KA Eindhoven
Auteur	Ria Berkvens Wouter Kreike
Controle	Esther Leenheer-Wessel
Projectnummer	266995
Datum	21 juni 2021
Status	Definitief

Inhoudsopgave

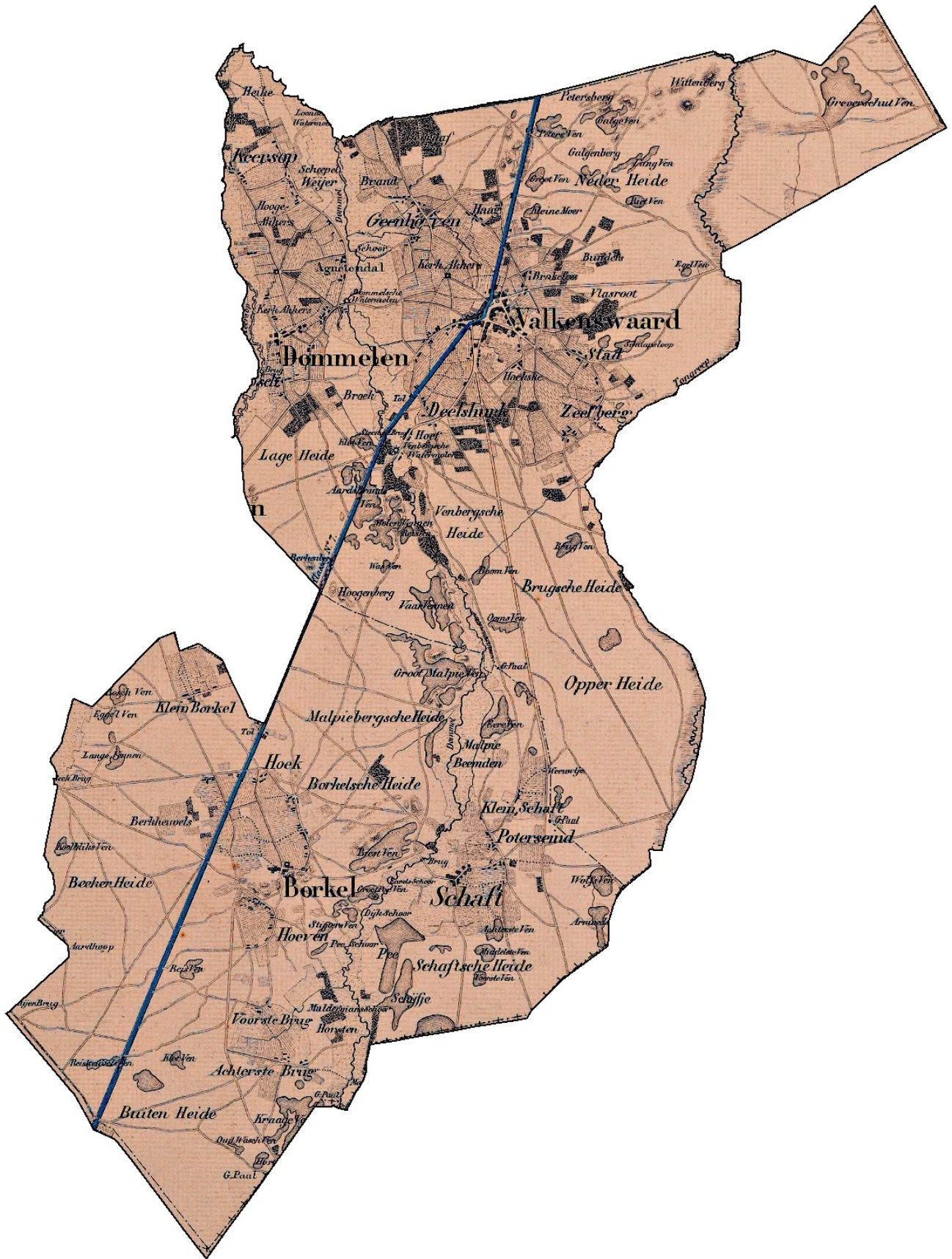
Samenvatting	1
1 Erfgoedbeleid; waarom?	6
1.1 Aanleiding	6
1.2 Doelstelling	7
1.3 Definiëring erfgoed	7
1.4 Leeswijzer	9
2 De gemeente en het wetgevend kader	13
2.1 Algemeen	13
2.2 Erfgoedwet	13
2.2.1 Erfgoedwet en Omgevingswet	13
2.2.2 Aanwijzing rijksmonumenten	14
2.2.3 Aanwijzing gemeentelijk cultureel erfgoed	14
2.2.4 Instandhoudingsplicht	15
2.2.5 Certificering	15
2.2.6 Amateurarcheologie	15
2.3 Omgevingswet	16
2.3.1 Inleiding	16
2.3.2 Veranderingen voor erfgoed als gevolg van de Omgevingswet	16
2.4 Provinciaal beleid	18
2.4.1 Interim omgevingsverordening	18
2.4.2 Provinciaal erfgoed beleid	19
2.4.3 Ontgroningen	20
2.4.4 Depot en vondstmeldingen	20
2.5 Adviescommissie voor omgevingskwaliteit	21
2.6 Overgangsrecht en Bruidsschat	22
3 Van ambitie naar beleid	24
3.1 Inleiding	24
3.2 Erfgoedzorg tot nu toe	24
3.2.1 Erfgoedverordening	25
3.2.2 Bestemmingsplan en omgevingsvergunning	25
3.3 Toekomstvisie 2030	26
3.4 Structuurvisie Valkenswaard	26
3.5 Beleid ruimtelijke kwaliteit en landschap	28

3.6	Cultuur- en vrijetijdsbeleid.....	30
3.7	Uitvoerings- en handhavingsbeleid.....	30
3.8	Ambitie en beleidsthema's.....	30
4	Erfgoed verankeren	32
4.1	Inleiding	32
4.2	Archeologisch onderzoeksproces.....	32
4.3	Archeologische verwachtingen- en waarden	33
4.4	Onderzoeksverplichtingen archeologie	34
4.5	Cultuurhistorische waarden	38
4.5.1	Cultuurhistorische ensembles	39
4.5.2	Historische bouwkunst	40
4.5.3	Historische stedenbouw	40
4.5.4	Historische geografie.....	41
4.5.5	Historisch groen.....	41
4.5.6	Cultuurhistorische zichtrelaties	41
4.5.7	Aardkundige waarden.....	41
4.6	Onderzoeksverplichtingen cultuurhistorische waarden	42
4.7	Nadere beleidsafwegingen archeologie.....	44
4.7.1	Plangebied versus bodemverstorende ingreep	44
4.7.2	Bodemingrepen met een geleidelijk effect	44
4.7.3	Plangebied met verschillende archeologische waarden.....	44
4.7.4	Doorschuiven van de archeologische onderzoeksplicht.....	44
4.7.5	Toevalsvondsten	45
4.8	Nadere beleidsafwegingen cultuurhistorie.....	46
4.8.1	Onevenredige aantasting.....	46
4.8.2	Vergunningplichtig of Vergunningvrij.....	46
4.9	Implementatie cultureel erfgoed in omgevingsplan	46
5	Verbeteren van erfgoed instrumenten.....	49
5.1	Roerend, informatief en immaterieel erfgoed.....	49
5.2	Actualisatie Cultuurhistorische waardenkaart.....	50
5.3	OmgevingsTafel.....	51
5.4	Toezicht en handhaving	51
5.5	Gebouwde monumenten	52
5.5.1	Bouwhistorisch onderzoek	52

5.5.2	Restauratieladder	53
5.5.3	Herbestemming & Duurzaamheid	54
5.6	Duurzaam behoud van het bodemarchief	56
5.1	Gemeentelijke richtlijnen archeologisch/cultuurhistorisch/bouwhistorisch onderzoek	57
5.2	Regionale Onderzoeksagenda Erfgoed	57
6	Versterken eigen karakter	61
6.1	Vergroten van het historisch besef	61
6.2	Het beleven van erfgoed	63
6.3	Educatie en erfgoed	66
6.4	Erfgoed en toerisme / economie	67
7	Organisatie en Financiën	70
7.1	Begeleiding van de gebruiker van de fysieke leefomgeving	70
7.2	Kwaliteitseisen en kennisborging	70
7.3	Opbrengsten gemeentelijke erfgoed taak	72
7.3.1	Bestuurslastenvergoeding	72
7.3.2	Leges	72
7.4	Kosten gemeentelijke erfgoed taak	73
7.4.1.1	Projectkosten archeologie	73
7.4.2	Onderhoud erfgoedkaart	74
7.5	Financiële stimulans	74
8	Uitvoeringsprogramma	77
9	Literatuur	80
Bijlage 1	Historie van Valkenswaard in vogelvlucht	82
9.1	De vroegste bewoners	82
9.2	Van jager naar boer	84
9.3	Romeinse overheersing	87
9.4	De oudste middeleeuwse bewoning	88
9.5	Laatmiddeleeuwse ontginningen	91
9.6	Kerken en de vroegste fase van de dorpen	92
9.7	Onrustige tijden	94
9.8	Valkerij	97
9.9	Opkomst van de industrie	97
9.10	Sigaren	98

Losse Bijlagen

- Bijlage 2 Erfgoed meetlat**
- Bijlage 3 Handleiding archeologische beleidskaart**
- Bijlage 4 Analyse archeologische onderzoeken 2011-2019**
- Bijlage 5 Format Basisregels archeologie en cultuurhistorie Omgevingsplan**
- Bijlage 6 Randvoorwaarden voor duurzaam behoud archeologie**
- Bijlage 7 Richtlijnen t.b.v. een cultuurhistorisch, bouwhistorisch en archeologisch onderzoek**
- Bijlage 8 Regionale Onderzoeksagenda Erfgoed Zuidoost-Brabant**

Kaart van Valkenswaard, Dommelen en Borkel en Schaft rond 1840 (bron: Van der Voordt-Pieck).

Samenvatting

De gemeente Valkenswaard formuleert in de *Erfgoednota Bouwstenen voor de toekomst* haar beleid voor de komende 5 jaar. Centraal in deze beleidsnota staat de samenhang tussen de vakgebieden archeologie, historisch landschap en gebouwd en aangelegd erfgoed. Met deze nota wordt samenhang nagestreefd vanuit cultureel erfgoed met andere beleidsvelden als ruimtelijke ordening, educatie, cultuur, recreatie en toerisme. De gemeente Valkenswaard zal zelf structureel de regie in handen nemen over haar (gebouwde, aangelegde en ondergrondse) erfgoed. Met deze nota streeft de gemeente Valkenswaard ernaar om haar erfgoed zó in te zetten dat Valkenswaard zich ook in de toekomst kan ontwikkelen, mét behoud van haar unieke historische karakter. Cultureel erfgoed gaat meer dan nu een belangrijke rol spelen binnen de politieke en bestuurlijke besluitvorming en zal als inspiratiebron fungeren binnen de ruimtelijke planvorming. Het erfgoedbeleid wordt een integraal onderdeel van het totale gemeentelijke beleid en zal op termijn kunnen uitgroeien tot een bepalende factor voor de uitstraling van Valkenswaard.

Wettelijke taken

Het gedachtengoed van de Omgevingswet en de Erfgoedwet vormen belangrijke ingrediënten van de nieuwe erfgoednota en zijn maatgevend voor de uitgangspunten in de benadering en omgang met erfgoed. In de Erfgoedwet is vastgelegd hoe er met het cultureel erfgoed wordt omgegaan, wie daarbij welke verantwoordelijkheid heeft en hoe het toezicht daarop wordt uitgevoerd. In de Omgevingswet zijn specifieke regels opgenomen vanuit de zorgplicht die de gemeente heeft om het cultureel erfgoed in stand te houden.

Na inwerkingtreding van de Omgevingswet zal de omgang met erfgoedwaarden geborgd worden door regels op te nemen in het omgevingsplan, die de huidige regels in de bestemmingsplannen en andere verordeningen die betrekking hebben op de fysieke leefomgeving vervangen. Ook het aanwijzen en beschermen van gemeentelijke monumenten vindt dan via het omgevingsplan plaats. Op basis van de Omgevingswet kan de gemeente ook handhaven op beschadigingen aan beschermd cultureel erfgoed, ook als die niet onder een expliciet verbod vallen.

De taken en bevoegdheden van de huidige erfgoedcommissie vervallen van rechtswege bij inwerkingtreding van de Omgevingswet. De gemeente moet voor 1 januari 2022 dan ook een nieuwe gemeentelijke adviescommissie instellen. De commissie wordt in ieder geval betrokken bij de advisering over een (rijks)monumentenactiviteit. Een gemeente kan zelf de verantwoordelijkheid nemen om er een brede commissie voor omgevingskwaliteit van te maken, die ook aspecten van bijvoorbeeld welstand, landschap, stedenbouw en infrastructuur behandelt.

Rijks- en gemeentelijke monumenten als ook objecten of gebieden met archeologische of cultuurhistorische waarden zullen via instructie- en maatwerkregels in het omgevingsplan moeten worden opgenomen ter bescherming van de aanwezige archeologische of cultuurhistorische waarden. De archeologische verwachtingen- en waardenkaart en de cultuurhistorische waardenkaart vormen hiervoor de onderlegger.

Erfgoed verankeren

De archeologische beleidskaart geeft een vlakdekkend overzicht van alle bekende en verwachte archeologische waarden en verwachtingen binnen het grondgebied van de gemeente Valkenswaard waaraan het archeologische beleid van de gemeente is gekoppeld. Er wordt onderscheid gemaakt in 7 gebiedscategorieën variërend van lage verwachting tot archeologische waarde. De vrijstellingsgrenzen zijn bepaald voor zowel de diepte-ingreep als de oppervlakte-ingreep. Archeologisch onderzoek wordt noodzakelijk geacht zodra beide vrijstellingsgrenzen overschreden worden.

Op de Cultuurhistorische Waardenkaart zijn de in de gemeente Valkenswaard aanwezige cultuurhistorische waarden van lokaal, regionaal en bovenregionaal belang aangegeven. De cultuurhistorische waarden kunnen worden getypeerd naar verschillende typen objecten of gebieden welke veelal een specifieke omschrijving in planregels vragen. Het gaat om:

- Cultuurhistorische ensembles
- Historische bouwkunst

- Historische stedenbouw
- Historische geografie
- Historisch groen
- Historische zichtrelaties
- Aardkundige waarden

In tegenstelling tot archeologie is voor de cultuurhistorische waarden geen normgrens bepaald op basis van oppervlak en diepte omdat de diversiteit van cultuurhistorische waarden te groot is. Het kan bij een ontwikkeling bijvoorbeeld gaan om een compleet boerderij complex met bijgebouwen en historische beplanting en aangrenzende oude akker maar ook om slechts één historisch waardevolle boom. Of en welk onderzoek noodzakelijk is, zal in overleg met de erfgoeddeskundige van de gemeente en/of de commissie ruimtelijke kwaliteit bepaald worden.

Om de cultuurhistorische waarden te kunnen beschermen en mee te kunnen wegen, zal in veel gevallen net als bij archeologie een omgevingsvergunning noodzakelijk zijn. De omgevingsvergunning kan slechts worden verleend indien de cultuurhistorische waarden niet worden geschaad en bij de activiteit monumenten/slopen alleen als het belang van de monumentenzorg zich daar niet tegen verzet. In het geval van aanwezige cultuurhistorische waarden kan aan initiatiefnemers van ingrijpende ontwikkelingen om aanvullend onderzoek worden gevraagd. Dit kan afhankelijk van de werkzaamheden cultuur-, architectuur- of bouwhistorisch onderzoek betreffen. De kennis uit het onderzoek kan vervolgens worden ingezet voor kaderstelling bij ontwikkelingen of om de ontwikkeling in harmonie met de aanwezige cultuurhistorische waarden uit te voeren.

Versterken eigen karakter

Het erfgoed vormt de basis van onze identiteit. Het doel is dan ook om de bestaande identiteit te versterken en voorwaarden te creëren om die identiteit uit te bouwen nu en in de toekomst. De gemeente Valkenswaard kent diverse cultuurhistorische organisaties die actief zijn in Valkenswaard, zoals diverse musea (Valkerij en Sigarenmakerij, Steendruk, Rijtuigen, de Bunker), Stichting op den Rosheuvel, heemkundevereniging Weerderheem, Groen en Heem en het Historisch Genootschap Valkenswaard. Zij spelen een belangrijke rol bij het creëren van besef en draagvlak ten aanzien van cultureel erfgoed. Deze erfgoednota moet bijdragen in het bundelen en coördineren van doelstellingen en activiteiten waarin voor de heemkundevereniging een prominente rol is weg gelegd.

Het belangrijkste instrument tot behoud van erfgoed blijft het creëren van bewustwording en draagvlak bij inwoners en eigenaren van erfgoed. Als mensen begrijpen hoe het landschap en de bebouwde omgeving ontstaan zijn, kan dat voor meer betrokkenheid zorgen. De gemeente Valkenswaard gaat met een proactieve rol en in samenwerking met bijvoorbeeld VVV, heemkundekring en IVN het historisch besef van de inwoners en eigen ambtenaren verder vergroten door middel van:

- Monumentenpaspoort voor de nieuwe eigenaar
- 3D reconstructie/animatie filmpjes van de historische parels
- Beheer (archeologische) monumenten met hulp van lokale erfgoedclubs
- Rondleidingen bij opgravingen
- Inzet Erfgoed Geowiki
- Open Monumentendag en Nationale Archeologiedagen
- Input erfgoed Omgevingsvisies door het organiseren van cultuurhistorische workshops
- Canon of Biografie van Valkenswaard.
- Ambtenarencursus over erfgoed in verleden, heden en toekomst

Het vertellen van het verhaal van de plek en de geschiedenis van de gemeente zijn belangrijk bij het versterken en doorgeven van onze trots aan de jeugd. In dit kader is het van belang dat jongeren via onderwijsprojecten in aanraking komen met cultureel erfgoed en dat het ook duidelijk en aantrekkelijk wordt gepresenteerd. De jeugd heeft immers de toekomst. Cultureel erfgoed – de digitale erfgoedkaart van Valkenswaard met bijbehorende catalogus - biedt een schat aan bronmateriaal voor het onderwijs en het gebruik ervan sluit goed aan bij het omgevingsonderwijs.

Het beter beleefbaar maken van erfgoed kan in fysieke zin door bij de herinrichting van historische waardevolle gebieden een passende bestrating, groenaanleg en straatmeubilair aan te brengen. Ook bij het (her)ontwikkelen van nieuwe (woon)gebieden is het eveneens wenselijk om gebruik te maken van bestaande historische kwaliteiten, zoals wegen, beplantingen, hoogteverschillen, etc. Archeologische

vondsten en sporen van gebouwen kunnen zichtbaar worden gemaakt in het straatbeeld, bijvoorbeeld door markerende bestrating of straatnaambordjes.

De gemeente gaat op basis van een stimulerend erfgoedbeleid en als regie voerende overheid een essentiële en duurzame bijdrage leveren aan de lokale economie en bedrijvigheid. Dit kan door middel van een erfgoedfonds. Hiermee gaat de gemeente bedrijven en particulieren uitdagen tot het investeren in en uitdragen van lokale erfgoedproducten, zoals de verhalen en historie die samenhangen met de Valkeniers, sigarenindustrie en het oorlogsverleden (zowel Gelderse oorlogen, 80-jarige Oorlog als Eerste en Tweede Wereldoorlog). Bij een erfgoedfonds kan ook gedacht worden aan subsidie voor het onderhoud en beheer van cultuurhistorisch waardevolle elementen als akkerranden, open bolle akkers, hakhoutwallen, heggen, oude zandwegen of archeologische monumenten. Bovenal kan het fonds worden ingezet als stimulant om iets van het verdwenen verleden terug te brengen in het landschap bij nieuwe ontwikkelingen.

De voornemens van het erfgoedbeleid zullen concreet uitgewerkt worden in een uitvoeringsprogramma erfgoed voor de komende vijf jaar. Voor het opstellen van een breed gedragen en realistisch uitvoeringsprogramma is overleg met ambtenaren, bestuurders, inwoners en belangengroepen noodzakelijk.

Verder is het noodzakelijk om binnen de gemeentelijke organisatie de neuzen in één richting te zetten. Voor een effectieve uitvoering van het erfgoedbeleid is het van groot belang dat alle betrokkenen binnen de gemeentelijke organisatie op de hoogte zijn van het gemeentelijke erfgoedbeleid en de eisen die dit met zich meebrengt ten aanzien van de ruimtelijke ingrepen. In het kader van de Omgevingswet wordt ook een andere werkwijze van de gemeente vereist, teneinde de gebruikers van de fysieke leefomgeving op een integrale manier te kunnen adviseren. Medewerkers in alle geledingen van de organisatie moeten kennis nemen van het erfgoedbeleid, zich bewust worden van de rol en waarde van erfgoed en (gaan) handelen in de geest van deze beleidsnota. Dat kan niet zonder op de hoogte te zijn van de inhoud ofwel de bewoningsgeschiedenis en het ontstaan van het huidige historisch landschap. Een (interactieve) cursus of workshop waarin het verhaal van Valkenswaard verteld wordt, is dan ook noodzakelijk.

Om bij het brede publiek meer draagvlak voor het cultureel erfgoed te creëren, maar ook om het erfgoed toeristische recreatief te ontsluiten, zullen de kennis en krachten van gemeente en verenigingen worden gebundeld en wordt ingezet op samenwerking. Over deze samenwerking zal nader overleg worden gevoerd met de diverse historische verenigingen. Hierbij wordt gedacht aan het oprichten van een platform erfgoed.

Om de gestelde doelen in deze erfgoednota te verwezenlijken, liggen er voor de gemeente de volgende keuzen op tafel:

Keuzen erfgoedbeleid

- Initiatiefnemers en gemeentelijk ambtenaren kunnen aan de hand van de erfgoedkaart van de gemeente Valkenswaard (zie <https://odzob.nl/kaarten-erfgoed-archeologie>) erfgoed als inspiratiebron voor ruimtelijke opgaven van meet af aan meenemen in de planvorming.
- Actualisatie (aanwijzing van) gemeentelijke monumenten (m.b.v. de nieuwe erfgoed meetlat), inclusief archeologische monumenten.
- Inventarisatie van overige beeldbepalende objecten en panden, met name de wederopbouwperiode.
- De cultuurhistorische waardenkaart actualiseren en vaststellen.
- De archeologische verwachtingen- en waardenkaart bijwerken en vaststellen.
- Uitvoeren syntheseonderzoeken, zo mogelijk op regionale schaal, om daarmee te borgen dat kennisvermeerdering en geschiedschrijving plaats vindt.
- Thematische onderwerpen beleidsmatig onderzoeken in verband met de vereiste actieve gemeentelijke regierol zoals uitgangspunten voor het behoud van religieus erfgoed.
- Opstellen van beeldkwaliteitsplannen voor stedenbouwkundig waardevolle structuren
- Onderzoek naar en eventueel aanwijzen van beschermde dorps- en landschapsgezichten

- Inventariseren roerend (collecties sigarenmakerij, valkerij, steendruk, rijtuigen) en immaterieel erfgoed (bloemencorso, carnaval, etc..) en opstellen van een aparte nota over roerend, informatief en immaterieel erfgoed.
- Gemeentelijk Erfgoedfonds instellen
- Anticiperen op nieuwe beleidsontwikkelingen en stimuleren erfgoedactiviteiten.
- Omgevingswetproof zijn; door o.a. benoemen adviescommissie op het gebied van ruimtelijke kwaliteit en de taken daarvan
- Opname erfgoedverordening in omgevingsplan
- Opname maatregelen in omgevingsplan

Keuzen monument(eigenaren)

- Eigenaren van monumenten informeren en expliciet betrekken bij het behoud.
- Toegankelijk maken van bestaande monumenten.
- Leegstand en vrijkomende complexen in beeld brengen.
- Actieve deelname in herbestemming van gebouwen en complexen.
- Actieve voorlichting aan eigenaren:
 - Monumentpaspoort: uitgave van een klein boekwerkje over kernkwaliteiten.
 - Informatiebijeenkomsten met actuele relevante onderwerpen.
 - Bijeenkomsten voor eigenaren, waarin een actueel onderwerp wordt behandeld.
- Bedenken van stimulerende maatregelen voor eigenaren zoals het ondersteunen van initiatieven voor erfgoed, geven van een jaarlijkse prijs en monumentenschildjes

Keuzen publieksgerichte informatie en educatie

- Strategisch marketingonderzoek 'Erfgoedbranding'.
- Overleg starten met bedrijven, horeca en erfgoedinstellingen over steun aan deze waarden.
- Stimuleer de totstandkoming van een erfgoedplatform.
- Jaarlijkse deelname aan Open Monumentendag (gemeente faciliterend).
- Samenwerking met onderwijsinstellingen voor erfgoedlessen.
- publieksvoorlichting over de geschiedenis van Valkenswaard in samenwerking met externe organisaties (website, folders, routes).
- projecten aanzwengelen om de historie tot leven te wekken (bv de reconstructie van de Schans van Weert) door middel van actieplan cultuurhistorie.

Keuzen organisatie

- Capaciteit: 0,5 fte beleidsambtenaar erfgoed structureel vastleggen in de organisatie.
- Beleidsmedewerker onderbrengen bij de strategische beleidsafdeling.
- Inzet van Erfgoed ondersteuning via ODZOB.
- Taken beleid en uitvoering (vergunning en handhaving, communicatie) scheiden.
- Mogelijke modellen opstellen voor de werkwijze van de adviescommissie.

Keuze financiën

- Onderzoek naar mogelijkheden van een erfgoed- en landschapsfonds op lokaal (en zo mogelijk regionaal niveau).

De Venbergse watermolen in april 1997 (bron: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed)

De oorlogsbegraafplaats aan de N69. Valkenswaard was de eerste plaats in Nederland die door de oprukkende Britse troepen bevrijd werd. Hier rusten meer dan 220 soldaten, allen afkomstig uit het Verenigd Koninkrijk. Zij stierven bijna allemaal bij de gevechten rond Valkenswaard gedurende september 1944 (foto Tracesofwar.nl).

1 Erfgoedbeleid; waarom?

1.1 Aanleiding

De gemeente wil graag eenduidig en integraal beleid rondom cultureel erfgoed formuleren, waarin zowel aandacht is voor archeologie als historisch cultuurlandschap en gebouwd en aangelegd erfgoed, en heeft om die reden de ODZOB gevraagd om de twee vigerende beleidsnota's ten aanzien van archeologie en gebouwd erfgoed samen te voegen en te actualiseren. Daarbij komt ook dat beide beleidsnota's op onderdelen niet meer actueel zijn door gewijzigde wetgeving als gevolg van de Erfgoedwet (2016) en Omgevingswet (2022). Voorliggend beleidsplan is gebaseerd op de beleidsnota's uit 2012, maar is op onderdelen geactualiseerd, uitgebreid en aangepast aan de gewijzigde wetgeving, gemeentelijke inzichten en ontwikkelingen binnen de beroepsgroep.

Het doel van deze nota is het huidige beleid ten aanzien van cultureel erfgoed te herijken en te komen tot een actueel erfgoedbeleid dat recht doet aan zowel het cultureel erfgoed als andere (ruimtelijke) belangen.¹ Dit beleidsplan geeft de noodzakelijke beleidskaders die voorwaarde zijn voor een consistente en heldere borging van het erfgoed in de gemeente Valkenswaard. Daartoe worden strategische beleidskeuzen, activiteiten en prioriteiten voorgesteld en met welke inspanningen deze kunnen worden bereikt. Dit zal nog in een uitvoeringsprogramma verder worden uitgewerkt.

Volop belangstelling voor voertuigen uit de Tweede Wereldoorlog tijdens een show van stichting Erfgoed 40-45, gemeenten Valkenswaard en Waalre (bron: Valkenswaardweekblad.nl).

In dit beleidsplan zijn de basisprincipes van de Europese Verdragen voor Erfgoed verankerd: Verdrag van Granada (Architectonisch erfgoed), Malta (Archeologie), Faro (erfgoed en participatie), Parijs (Erfgoed), Florence (Historisch Landschap). Deze Verdragen zijn ondertekend vanuit het besef dat de ruimtelijke inrichting van Europa ingrijpend aan het veranderen is en dat door economische groei, mobiliteit en schaalvergroting inmiddels al vele sporen van onze Europese samenlevingen uit het verleden ongezien zijn verdwenen. De Europese Verdragen hebben de doorwerking gekregen in het Nederlandse Erfgoedbeleid, via o.a. de beleidsnota's: Belvedere (1999) , Modernisering Monumentenzorg (MoMo) (2009), Erfgoed Telt (2018)' en Nationale Omgevingsvisie 'Karakteristiek Nederland' (ontwerp 2020). De gemeenten hebben als taakverantwoordelijke de opdracht om het behoud en ontwikkelen van erfgoed verder te borgen en concretiseren.

¹ In 2012 heeft de gemeenteraad van Valkenswaard zowel het 'Beleidsplan archeologische monumentenzorg gemeente Valkenswaard' als de 'Beleidsvisie gebouwd erfgoed Valkenswaard 2012-2020' vastgesteld samen met de erfgoedkaart en erfgoedverordening. Het archeologiebeleid is in 2012 met de andere (destijds nog vier) A2gemeenten afgestemd waardoor alle gemeenten een vrijwel eenduidig archeologiebeleid voeren met dito kaartbeeld. In 2012 werd ook de cultuurhistorische beleidskaart - onderdeel van de erfgoedkaart - vastgesteld.

1.2 Doelstelling

Cultureel erfgoed bepaalt in grote mate het karakter en de identiteit van Valkenswaard. Erfgoed vertelt iets over de geschiedenis van een plek en draagt bij aan de belevingswaarde van het landschap en de bebouwde omgeving. Deze identiteit maakt dat mensen zich thuis voelen in hun omgeving. Het erfgoed vormt daarom een belangrijk onderdeel van het gemeentelijke ruimtelijke beleid. Het maakt echter ook deel uit van een samenleving die onderhevig is aan snelle veranderingen. De gemeente moet in dit kader vaak afwegingen maken van schijnbaar tegenstrijdige belangen zoals economie en erfgoed. In de praktijk blijkt echter dat die belangen niet tegengesteld hoeven te zijn. Het cultureel erfgoed kan immers ook van economisch belang zijn, bijvoorbeeld voor het toerisme. Het kan ook in belangrijke mate bijdragen aan het behoud en de versterking van de identiteit van de gemeente. Het erfgoedbeleid moet daarom inspelen op ruimtelijke ontwikkelingen omdat erfgoed als inspiratiebron in hoge mate bij kan dragen aan een kwaliteitsverbetering van het landschap en de historische kernen.

HOOFDDOEL IS OM DE HISTORIE EN DAARMEE DE KERN VAN DE IDENTITEIT VAN VALKENSWAARD TE BEHOUDEN EN DIE HERKENBAARHEID IN DE TOEKOMST TE BORGEN.²

1.3 Definiëring erfgoed

Er worden vele begrippen gebruikt binnen het vakgebied. Centraal staat de verbintenis daartussen. Onroerend erfgoed zoals een historisch landschap met alle archeologische relicten en gebouwd en aangelegd erfgoed daarin en daaronder, kan niet zonder het historische verhaal van de mensen die in dat landschap leefden (dus een sterk immaterieel erfgoed). Gebouwd en aangelegd erfgoed heeft het historisch landschap en de natuur eromheen als context nodig om volledig tot zijn recht te komen, zowel esthetisch als om hun betekenis en geschiedenis te kunnen begrijpen.

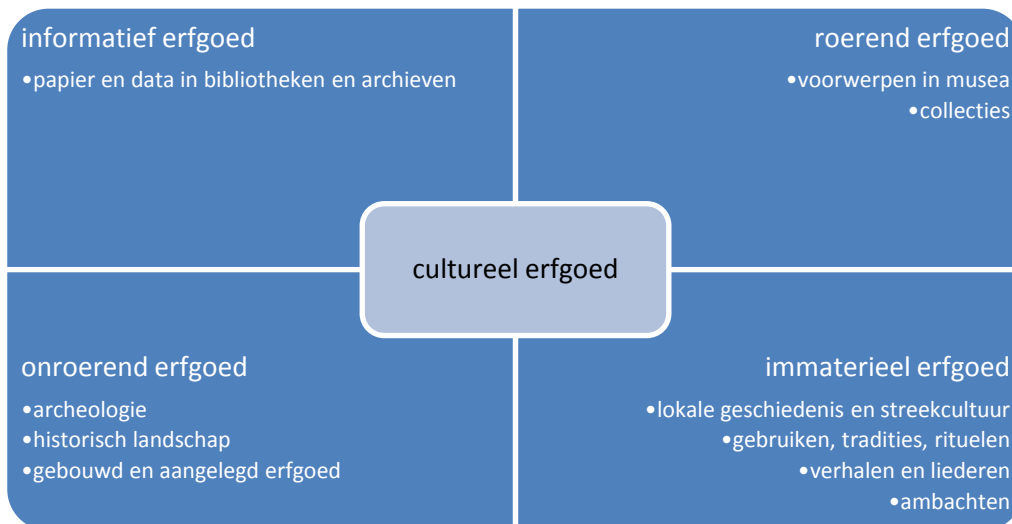
Cultureel erfgoed is een optelsom van geschiedenis, gebouwd en aangelegd erfgoed, musea, archieven, historisch landschap en archeologie. Het gaat dus om roerend en onroerend erfgoed.

Ook de erfgoedconsument neemt vooral het geheel waar: het klooster in een rustiek landschap, de kerk met pastorie en tuin aan een aardig plein, de grafheuvels in een natuurgebied. Ze zijn niet of slechts bij uitzondering geïnteresseerd in de afzonderlijke postzegels in het album, maar in het album als geheel, of, misschien nog wel meer, in de verhalen die het album vertelt. Mensen willen het erfgoed beleven door hun eigen verhalen te verbinden aan de verhalen die het erfgoed vertelt.

Het begrip cultureel erfgoed bestrijkt de volgende gebieden:

1. onroerend erfgoed
2. roerend erfgoed
3. immaterieel erfgoed
4. informatief erfgoed

² Voor een korte toelichting op de historie van Valkenswaard en de aanwezige kernkwaliteiten wordt verwezen naar bijlage 1 en naar de toelichting op de erfgoedkaart met erfgoedcatalogus, <https://odzob.nl/kaarten-erfgoed-archeologie>.

In de Erfgoedwet en Omgevingswet worden verschillende definities gehanteerd voor cultureel erfgoed:

Definitie uit de Erfgoedwet (art 1.1): uit het verleden geërfde materiële en immateriële bronnen, in de loop van de tijd tot stand gebracht door de mens of ontstaan uit de wisselwerking tussen mens en omgeving, die mensen, onafhankelijk van het bezit ervan, identificeren als een weerspiegeling en uitdrukking van zich voortdurend ontwikkelende waarden, overtuigingen, kennis en tradities, en die aan hen en toekomstige generaties een referentiekader bieden

Definitie uit de Omgevingswet (Bijlage bij art 1.1): monumenten, archeologische monumenten, stads- en dorpsgezichten, cultuurlandschappen en, voor zover dat voorwerp is of kan zijn van een evenwichtige toedeling van functies aan locaties in het omgevingsplan, ander cultureel erfgoed als bedoeld in artikel 1.1 van de Erfgoedwet.

De definitie uit de Omgevingswet is dus 'smaller' omdat de Omgevingswet zich beperkt tot de fysieke leefomgeving. Ander cultureel erfgoed zoals roerend erfgoed of immaterieel cultureel erfgoed is alleen onderdeel van de definitie in de Omgevingswet als het deel uitmaakt van de fysieke leefomgeving, of als het daar anderszins relevant voor is. Een voorbeeld hiervan zijn regels voor een haven met historische schepen of het toedelen van een functie aan een locatie die samenhangt met een (lokaal) volksgebruik dat wordt aangemerkt als immaterieel erfgoed. In deze nota is ervoor gekozen om de definitie van cultureel erfgoed uit de Omgevingswet te gebruiken en waar immaterieel erfgoed ter sprake komt dit expliciet zo te noemen. Dit heeft wel tot gevolg dat er in deze beleidsnota maar beperkt aandacht is voor het immaterieel, informatieve en roerende erfgoed. We komen hier nog op terug in hoofdstuk 5.

Er worden in deze nota drie typen roerend cultureel erfgoed onderscheiden:³

- Archeologie (sporen van menselijke activiteiten in de bodem);
- Gebouwd en aangelegd erfgoed (zowel gebouwen als parken, begraafplaatsen etc.);
- Historisch landschap (de historische structuren in het landschap).

³ Dit is conform de terminologie die het Rijk hanteert.

Deze gebieden overlappen elkaar: het historisch landschap kan een rol spelen in dorpsgezichten, verdwenen gebouwen kunnen door archeologie weer in beeld komen, en landschappelijke structuren kunnen met archeologie soms worden verklaard. In de ruimtelijke ordening (bestemmings-/omgevingsplannen en ruimtelijke onderbouwingen) wordt vooral onderscheid gemaakt tussen archeologie en cultuurhistorische waarden, waarbij onder dat laatste dan het bovengrondse erfgoed wordt bedoeld ofwel het gebouwd en aangelegd erfgoed en het historisch landschap. In de beleidskaarten die voortvloeien uit de erfgoedkaart komt dit onderscheid ook terug in de vorm van een archeologische en cultuurhistorische beleidskaart.

1.4 Leeswijzer

Deze erfgoednota bestaat uit de volgende hoofdstukken:

- Hoofdstuk 1 betreft de aanleiding, doelstelling en leeswijzer.
- Hoofdstuk 2 beschrijft de wettelijke kaders vanuit Rijk en provincie waarna ingezoomd wordt op de gemeentelijke taken die hieruit voortvloeien.
- Hoofdstuk 3 beschrijft de raakvlakken met erfgoed vanuit diverse gemeentelijke ambitiedocumenten en gaat daarbij in op de taken vanuit andere gemeentelijke beleidsterreinen zoals cultuur, economie en duurzaamheid.
- In hoofdstuk 4 wordt ingegaan op de planologische bescherming van het fysieke erfgoed. Hierbij worden de verschillende waarden toegelicht en wordt aangegeven wanneer archeologisch, cultuurhistorisch of bouwhistorisch onderzoek nodig is.
- In hoofdstuk 5 komen de diverse instrumenten ten behoeve van de bescherming van erfgoed aan bod zoals het archeologisch onderzoeksproces, herbestemming van erfgoed en de onderzoeksagenda.
- In hoofdstuk 6 gaan we in op het beleefbaar maken van erfgoed.
- Hoofdstuk 7 geeft duidelijkheid over de inzet van middelen voor erfgoed vanuit de gemeente.
- En in hoofdstuk 8 wordt een eerste aanzet gegeven voor een op te stellen uitvoeringsplan voor de komende jaren waarmee de uitgesproken ambities bereikt kunnen worden.

De Brandweertoren aan de Maastrichterweg, een gemeentelijk monument (bron: gemeente Valkenswaard).

Opgraving van een laatmiddeleeuwse landweer bij de Mgr. Smetstraat in 2020 met veel publieke belangstelling (bron R. Berkvens en RAAP).

Erfgoed begrippen in de Omgevings- en Erfgoedwet

Archeologisch monument

Een archeologisch monument is op grond van de Erfgoedwet een terrein dat deel uitmaakt van cultureel erfgoed vanwege de daar aanwezige sporen van menselijke aanwezigheid in het verleden. Dit kunnen overblijfselen of voorwerpen zijn, maar ook andere sporen. Al deze sporen zelf horen ook tot het archeologische monument.

Archeologische toevalsvondst van algemeen belang

Onverwachte vondst in of op de bodem, anders dan bij het doen van opgravingen als bedoeld in artikel 1.1 van de Erfgoedwet, voor zover evident of vermoedelijk van algemeen belang uit het oogpunt van de archeologische monumentenzorg.

Gemeentelijk monument

Monument of archeologisch monument waaraan in het omgevingsplan de functie-aanduiding gemeentelijk monument is gegeven.

Monument

Een monument is op grond van de Erfgoedwet een onroerende zaak die deel uitmaakt van cultureel erfgoed. Bijvoorbeeld historische gebouwen, archeologische terreinen, verdedigingswerken, tuinen, parken of standbeelden. Een monument kan uit meerdere onroerende zaken bestaan.

Rijksmonument

Rijksmonumenten zijn monumenten en archeologische monumenten die op grond van de Erfgoedwet in het rijksmonumentenregister staan ingeschreven.

Rijksmonumentenactiviteit

Activiteit inhoudende het slopen, verstoren, verplaatsen of wijzigen van een rijksmonument of een voorbeschermd rijksmonument of het herstellen of gebruiken daarvan waardoor het wordt ontsierd of in gevaar gebracht.

Stads- en dorpsgezicht

Groepen van onroerende zaken, van algemeen belang vanwege hun schoonheid, onderlinge ruimtelijke of structurele samenhang, wetenschappelijke of cultuurhistorische waarde en in welke groepen zich een of meer monumenten bevinden.

Voorbeschermd rijksmonument

Monument of archeologische monument die nog niet in het rijksmonumentenregister staan ingeschreven, maar waarvoor de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) het ontwerpbesluit tot aanwijzing als rijksmonument al wel naar de eigenaar heeft gestuurd.

Werelderfgoed

Op het grondgebied van Nederland gelegen cultureel en natuurlijk erfgoed dat op grond van het werelderfgoed verdrag is opgenomen in de Lijst van het Werelderfgoed (Unesco). Voorbeelden hiervan zijn het molencomplex Kinderdijk-Elshout, de Stelling van Amsterdam, de Van Nellefabriek in Rotterdam en de Waddenzee. Er is ook een Voorlopige Lijst werelderfgoed. Hierop staan erfgoederen die Nederland bij Unesco wil voordragen om op de Lijst van het Werelderfgoed te plaatsen. Ook hiervoor zijn in sommige gevallen regels opgesteld.

Gemeentelijk monument Bergstraat 3 in Valkenswaard en het voormalig raadhuis in Dommelen (onder) (bron: gemeente Valkenswaard).

2 De gemeente en het wetgevend kader

2.1 Algemeen

De zorg voor het cultureel erfgoed wordt voor een groot deel bepaald door het Rijk en de provincie. Het gedachtengoed van de Omgevingswet en de Erfgoedwet vormen dan ook belangrijke ingrediënten van de nieuwe erfgoednota en is maatgevend voor de uitgangspunten in de benadering en omgang met erfgoed. Maar ook de provincie Noord-Brabant heeft maatregelen neergelegd die betrekking hebben op erfgoed van provinciale waarde. Zonder hier al te diep op alle wetten en regels in te willen gaan, worden de belangrijkste regels aangestipt. Daarnaast wordt ingegaan op de wettelijke taken die hieruit voortvloeien voor de gemeente.

Van Monumentenwet 1988 naar Erfgoedwet en Omgevingswet Over duiding en omgang

Deze infographic laat zien welke aspecten van de Monumentenwet over zijn gegaan naar de Erfgoedwet en welke onderdelen zullen overgaan naar de Omgevingswet zodra die in werking treedt. De Erfgoedwet uit 2016 zal naast de Omgevingswet blijven voortbestaan. (Bron: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed).

2.2 Erfgoedwet

2.2.1 Erfgoedwet en Omgevingswet

Samen met de Omgevingswet maakt de Erfgoedwet de integrale bescherming van het cultureel erfgoed mogelijk. De Erfgoedwet bundelt wetten op het gebied van museale objecten, musea, monumenten, archeologie en archieven. In de wet is vastgelegd hoe er met het cultureel erfgoed wordt omgegaan, wie daarbij welke verantwoordelijkheid heeft en hoe het toezicht daarop wordt uitgevoerd.

De Erfgoedwet verandert een aantal zaken voor het erfgoedveld:

- In de Erfgoedwet is een instandhoudingsplicht voor rijksmonumenten opgenomen. Een eigenaar moet zorgen dat zijn of haar rijksmonument zodanig onderhouden wordt dat behoud gewaarborgd is.
- De procedure tot aanwijzing van rijksmonumenten is vervangen door de eenvoudigere Uniforme Openbare Voorbereidingsprocedure zoals geregeld in de Algemene wet bestuursrecht. Hierdoor is de procedure verkort van 10 naar 6 maanden, terwijl inspraak mogelijk blijft.
- De Erfgoedwet regelt ook dat een rijksmonument samen met interieuronderdelen kan worden aangewezen als ensemble, wanneer het geheel van rijksmonument en de cultuurgoederen in onderlinge samenhang van bijzondere cultuurhistorische of wetenschappelijke betekenis is.

- Zorgvuldige afstoting van cultuurgoederen⁴: Het Rijk, de provincies, gemeenten, waterschappen, universiteiten en andere publiekrechtelijke rechtspersonen zijn verplicht een advies van een commissie van deskundigen in te winnen als zij cultuurgoederen willen afstoten waarvan zij eigenaar zijn. Het moet dan gaan om cultuurgoederen die mogelijk van bijzondere cultuurhistorische, wetenschappelijke of uitzonderlijke schoonheid zijn, en onvervangbaar en onmisbaar voor het Nederlands cultuurbezit.
- Wanneer een eigenaar niet langer in staat is om te zorgen voor cultuurgoederen of verzamelingen van bijzondere cultuurhistorische of wetenschappelijke betekenis, die onvervangbaar en onmisbaar zijn voor het Nederlandse cultuurbezit en deze onbezwaard en zonder voorwaarden overdraagt, heeft de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap de plicht deze voor de rijkscollectie te aanvaarden.
- Certificeringsstelsel in de archeologie: Het vergunningstelsel voor het doen van archeologische opgravingen is vervangen door een certificeringsstelsel.
- De handhaving en het toezicht op musea en cultuurgoederen is geharmoniseerd.

De bepalingen uit de Monumentenwet 1988 over beschermde (archeologische) rijksmonumenten en stads- en dorpsgezichten zijn met ingang van 1 juli 2016 van toepassing op grond van het overgangsrecht van de Erfgoedwet. Na inwerkingtreding van de Omgevingswet gaan deze bepalingen over naar die wet. Inhoudelijk verandert er tot dat moment niets.

2.2.2 Aanwijzing rijksmonumenten

De Minister heeft de mogelijkheid en verantwoordelijkheid om monumenten van Nationaal Belang aan te wijzen als beschermd rijksmonument. Sinds 2010 wijst de Minister geen nieuwe rijksmonumenten meer aan, slechts op incidentele basis en ook in de toekomst zal dat op beperkte schaal plaatsvinden. De nadruk ligt de komende jaren vooral op structurele verbetering van het monumentenbestand en niet op vergroten van de omvang ervan. De wettelijke criteria voor aanwijzing van rijksmonumenten – van algemeen belang vanwege de schoonheid, betekenis voor de wetenschap of cultuurhistorische waarde – blijven ongewijzigd.

Op grond van de Erfgoedwet kan een interieur in samenhang met een rijksmonument worden aangewezen als ensemble wanneer deze samenhang van bijzondere cultuurhistorische of wetenschappelijke betekenis is (Erfgoedwet art. 3.13). Het beschermde rijksmonument betreft in dit geval alle elementen die tot het geheel behoren, tenzij het expliciet is uitgesloten van de bescherming. Een aangewezen interieurensemble wordt geregistreerd in een aan het rijksmonumentenregister gekoppeld openbaar informatiesysteem (Erfgoedwet art. 3.14). De Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed⁵ ontwikkelt een digitaal informatiesysteem met beschikbare informatie over rijksmonumenten.⁶ Gemeenten en eigenaren kunnen deze informatie gebruiken voor (beslissingen op) vergunningaanvragen.

2.2.3 Aanwijzing gemeentelijk cultureel erfgoed

Een gemeente moet bij het maken van ruimtelijke plannen rekening houden met cultuurhistorische waarden. Daartoe kunnen zij een beschermingsregime vastleggen in het bestemmings- / omgevingsplan. Daarnaast is het mogelijk om onroerend en/of roerend cultureel erfgoed van lokaal of (boven)regionaal belang aan te wijzen als gemeentelijk monument, op basis van de gemeentelijke Erfgoedverordening. Dit kunnen zowel objecten (bijvoorbeeld een kerk) als structuren (bijvoorbeeld een woonwijk of kasseienweg) zijn.

In de aanwijzing zijn net als bij rijksmonumenten alle elementen die tot het geheel behoren, onderdeel van de bescherming. Indien de gemeente gemeentelijke monumenten of cultuurgoederen aanwijst, is zij op basis van de Erfgoedwet verplicht hier een register van bij te houden. Dit erfgoedregister moet gegevens bevatten over de inschrijving en identificatie van het aangewezen gemeentelijk cultureel erfgoed. Een aangewezen monument wordt geregistreerd in een openbaar informatiesysteem, zoals het Kadaster.

⁴ Onder cultuurgoederen wordt in de Erfgoedwet verstaan: roerende zaak die deel uitmaakt van cultureel erfgoed.

⁵ Formeel de minister van OCW.

⁶ In de Erfgoedwet worden verschillende informatiesystemen genoemd, zoals het monumentenregister (Erfgoedwet art. 3.3), het informatiesysteem van aangewezen (interieur)ensembles (Erfgoedwet art. 3.14) en het archeologisch informatiesysteem Archis (Erfgoedwet art. 5.12).

2.2.4 Instandhoudingsplicht

In de Erfgoedwet is opgenomen dat een eigenaar moet zorgen dat zijn of haar rijksmonument zodanig onderhouden wordt, dat het behoud van het monument gewaarborgd is. Wanneer onvoldoende onderhoud leidt tot verval en schade, is het de taak van de gemeente om handhavend op te treden. Dit is mogelijk via de wettelijke instandhoudingsregeling in de Erfgoedwet en geldt ook voor gemeentelijke monumenten via de (doorwerking in de) erfgoedverordening en handhavingsbeleid. De gemeente kan ook bestuurlijke boetes opleggen. Bij inwerkingtreding van de Omgevingswet wordt de categorie 4 opgehoogd naar categorie 5; dat wil zeggen een zeer hoge boete en strafmaat. Beschadiging of verwaarlozing van beschermd cultureel erfgoed is een economisch delict. De gemeente moet hierbij niet wachten tot er een ingrijpende restauratie nodig is. Om dat te kunnen bepalen is de gemeente verplicht de (bouwtechnische) staat van de monumenten te monitoren. Dit kan alleen door periodiek (visuele) bouwkundige inspecties uit te (laten) voeren. Door tijdig ingrijpen wordt onnodig verlies aan het erfgoed voorkomen en lange strafrechtelijke trajecten.

De instandhoudingsplicht is opgenomen in het Overgangsrecht in de Erfgoedwet en gaat over naar de Omgevingswet wanneer deze in werking treedt.

2.2.5 Certificering

Om de kwaliteitsborging in de archeologie te moderniseren en om de verantwoordelijkheid voor de kwaliteit van archeologische opgravingen zoveel mogelijk bij de markt neer te leggen, is de opgravingsvergunning vervangen door een wettelijk geregelde certificering. Alleen gecertificeerde bedrijven of organisaties mogen archeologische resten opgraven. Deze kwaliteitsborging richt zich op een zorgvuldige inrichting van processen. Uitgangspunt is de huidige Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie.⁷ De norm gaat niet alleen om het opgraven zelf, maar ook over het conserveren en documenteren van archeologische vondsten en het opstellen van een rapport over de opgraving. De certificerende instellingen zijn verantwoordelijk voor het toezicht op naleving van de norm door archeologische bedrijven. Via audits controleert de certificerende instelling of het bedrijf tijdens zijn werk daadwerkelijk voldoet aan de gestelde eisen.

Deze infographic laat zien welke uitzonderingen er gelden voor de certificeringsplicht (Bron: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed).

2.2.6 Amateurarcheologie

Amateurarcheologen in verenigingsverband worden in bepaalde gevallen vrijgesteld van de verplichting om een certificaat te hebben. Bijvoorbeeld bij opgravingen op een terrein dat wordt verstoord, waarvan is vast komen te staan dat er beperkte archeologische waarden in de bodem aanwezig zijn en waarvan de gemeente vindt dat er geen professionele opgraving noodzakelijk is. Ook voor detectoramateurs kunnen uitzonderingen op de certificatieplicht gelden. Metaaldetectie met als doel het opgraven van de

⁷ Zie voor de vigerende versie van de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie: <https://www.sikb.nl/archeologie/richtlijnen/brl-4000>

vondst is toegestaan tot een diepte van 30 cm. Dit deel van de bodem is over het algemeen al verstoord. De uitzondering geldt niet:

- voor gebieden waarvan de gemeente heeft bepaald dat die een archeologische bestemming hebben;
- voor rijks, provinciale of gemeentelijke monumenten;
- onder water (magneetvissen).

Ook voor universiteiten en hogescholen bestaat een uitzondering op de certificeringsplicht. Voorwaarde voor deze uitzondering is dat het gaat om archeologisch onderzoek in het kader van een onderwijsprogramma. Het archeologisch onderzoek mag geen commercieel karakter hebben.

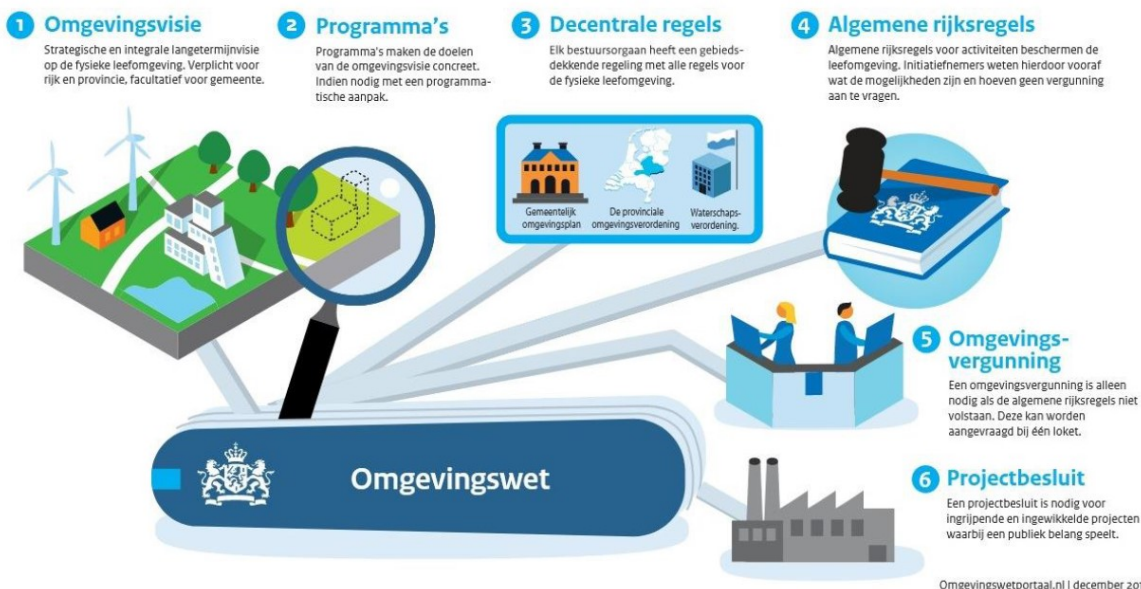
2.3 Omgevingswet

2.3.1 Inleiding

De Omgevingswet bundelt wetten en regelingen over onder meer ruimte, wonen, infrastructuur, milieu, natuur en water. Cultureel erfgoed is een van de belangen binnen de Omgevingswet. De wet treedt op 1 januari 2022 in werking. De Omgevingswet staat voor een goede balans tussen het benutten en beschermen van de fysieke leefomgeving. 'Ruimte voor ontwikkeling, waarborgen voor kwaliteit' is het motto. De wet beoogt een samenhangende benadering van diverse belangen. De Omgevingswet definieert cultureel erfgoed als: monumenten, archeologische monumenten, stads- en dorpsgezichten, cultuurlandschappen en, voor zover dat voorwerp is of kan zijn van een evenwichtige toedeling van functies aan locaties in het omgevingsplan, ander cultureel erfgoed als bedoeld in artikel 1.1 van de Erfgoedwet. Ander cultureel erfgoed zoals roerend erfgoed of immaterieel cultureel erfgoed is alleen onderdeel van de definitie als het deel uitmaakt van de fysieke leefomgeving, of als het daar anderszins relevant voor is. Een voorbeeld hiervan is het toedelen van een functie aan een locatie die samenhangt met een (lokaal) volksgebruik dat wordt aangemerkt als immaterieel erfgoed.

OMGEVINGSWET

De 6 instrumenten

Deze infographic laat de verschillende instrumenten zien die er gelden onder de Omgevingswet (Bron: Omgevingswetportaal).

2.3.2 Veranderingen voor erfgoed als gevolg van de Omgevingswet

Tot voor kort vond de bescherming van erfgoed met name plaats door aanwijzing; rijksmonumenten op basis van de Erfgoedwet en gemeentelijke monumenten op grond van de gemeentelijke erfgoedverordening. Met de komst van de Omgevingswet zal bescherming plaats gaan vinden door het opnemen van rijks- en gemeentelijke monumenten in het omgevingsplan en een hieraan gekoppeld

vergunningstelsel.⁸ Daarnaast is de nadruk bij het beschermen van cultureel erfgoed verschoven van het individuele monument naar de omgevingskwaliteit. Het gaat niet alleen om de voorkant van een pand maar net zozeer over de samenhang met het interieur, de erfinrichting en de omgeving.

In de Omgevingswet is erfgoed als ruimtelijke factor stevig verankerd. Dat betekent onder meer dat in de Omgevingswet specifieke regels zijn opgenomen vanuit de zorgplicht die de gemeente heeft om het cultureel erfgoed in stand te houden.⁹ De belangrijkste taken voor de gemeente voortvloeiend uit de regelgeving van de rijksoverheid zijn:

1. Er wordt een brede definitie van cultureel erfgoed in de fysieke leefomgeving gehanteerd. Het gaat om gebouwde en aangelegde monumenten, archeologische monumenten, stads- en dorpsgezichten én historische landschappen.
2. De gemeente moet aantasting van de omgeving van beschermde monumenten voorkomen. Dat moet voor zover die aantasting een negatieve invloed heeft op het aanzicht of de waardering van die monumenten. Dit geldt voor alle beschermde monumenten: rijksmonumenten, provinciale en gemeentelijke monumenten. Hiervoor moeten gemeenten regels opnemen in het omgevingsplan.
3. In de omgevingsvisie staan de ontwikkelingen en ambities op lange termijn voor bouwwerken, infrastructuur, cultureel erfgoed, bodem, lucht, natuur en andere aspecten van de fysieke leefomgeving. Dat betekent onder meer dat aangegeven moet worden hoe de gemeente met zijn erfgoed omgaat en de instandhouding ervan voor de lange termijn waarborgt.
4. Het omgevingsplan komt in de plaats van het huidige bestemmingsplan en de gemeentelijke erfgoedverordening. Ook de regels voor de bescherming van rijksmonumenten en rijksbeschermd stads- en dorpsgezichten (en landgoederen) vallen daaronder. Hierbij moeten de instructies uit het Besluit kwaliteit leefomgeving (Bkl art. 5.130) worden gehanteerd.¹⁰ **Ook het aanwijzen en beschermen van gemeentelijke monumenten vindt via het omgevingsplan plaats. De bestaande gemeentelijke monumenten moeten door de gemeente worden overgezet naar het omgevingsplan.¹¹**
5. **De taken en bevoegdheden van de huidige monumentencommissie of commissie voor welstand en monumenten vervallen van rechtswege bij inwerkingtreding van de Omgevingswet. De gemeente moet dan een nieuwe gemeentelijke adviescommissie instellen. De minimale wettelijke taak van de gemeentelijke adviescommissie is het uitbrengen van advies over vergunningaanvragen met betrekking tot rijksmonumenten (uitgezonderd archeologische rijksmonumenten). Gemeenten kunnen er voor kiezen meer taken toe te bedelen aan deze adviescommissie (Omgevingsbesluit art. 4.20 t/m 4.22).**
6. Wanneer een rijksmonumentenactiviteit aan een archeologisch rijksmonument wordt aangevraagd in combinatie met (een) andere activiteit(en) verleent het bevoegd gezag voor de andere activiteit(en) ook de vergunning voor de rijksmonumentenactiviteit. Het bevoegd gezag is meestal de gemeente maar kan ook de provincie of het Rijk zijn, bijvoorbeeld wanneer er sprake is van een ontgraving. De minister van Onderwijs Cultuur en Wetenschap (OCW) heeft dan recht van advies en instemming. De minister van OCW blijft bevoegd gezag bij 'enkelvoudige aanvragen'.
7. In de Omgevingswet is geregeld dat in het geval van archeologische toevalsvondsten van algemeen belang het bevoegd gezag bodemversturende werkzaamheden kan stilleggen (Omgevingswet art. 19.2).

8 De gemeente is hierbij alleen verantwoordelijk voor het opnemen van gemeentelijke monumenten. Het rijk zorgt dat rijksmonumenten in het DSO komen.

9 Instandhoudingsplicht (Artikel 10.18 Erfgoedwet en 11 lid 1 Monumentenwet 1988 in overgangsrecht Erfgoedwet).

10 Het gaat daarbij om regels die in het omgevingsplan moeten worden opgenomen voor: het voorkomen van ontsiering, beschadiging of sloop van in het plan beschermde monumenten; het voorkomen van verplaatsen van zulke monumenten, tenzij voor het monument noodzakelijk; het bevorderen van het gebruik van monumenten; het voorkomen van aantasting van het karakter van beschermde dorps- en stadsgezichten en van cultuurlandschappen door sloop van bestaande gebouwen, bouw van nieuwe of andere veranderingen; het conserveren / in stand houden van archeologische monumenten, bij voorkeur 'in situ'.

11 Art 22.8 Omgevingswet regelt dat vergunningsplichten die geregeld zijn in gemeentelijke verordeningen onder het 'oude' recht ook gelden onder de Omgevingswet, zolang gemeenten nog geen omgevingsplan hebben dat aan alle wettelijke eisen voldoet.

8. In de Omgevingswet, artikelen 1.6, 1.7 en 1.7a is een algemene zorgplicht voor de fysieke leefomgeving opgenomen. Deze is nader uitgewerkt in het Omgevingsbesluit (art. 1.3). **Doordat cultureel erfgoed hierin expliciet benoemd is kan er gehandhaafd worden op beschadigingen aan beschermd cultureel erfgoed, ook als die niet onder een expliciet verbod vallen. Naast deze algemene zorgplicht voor de fysieke leefomgeving wordt ook expliciet een onderhoudsplicht voor (beschermd) cultureel erfgoed opgelegd (Omgevingsbesluit art. 1.3 lid c) en specifiek voor rijksmonumenten in het Besluit activiteiten leefomgeving (art. 13.11). Deze laatste onderhoudsplicht geldt specifiek voor degene die geacht wordt dit erfgoed te onderhouden, voor rijksmonumenten bijvoorbeeld de eigenaar, huurder, pachter of beheerder. Deze moet ervoor zorgen dat beschermd erfgoed zodanig onderhouden wordt dat instandhouding van het object en de monumentale bouwkundige elementen gewaarborgd is.**
9. Het toetsingskader voor een sloopvergunning binnen een beschermd stads- of dorpsgezicht moet in het omgevingsplan worden opgenomen.
10. Gemeenten moeten via een Omgevingsloket op uniforme wijze de gegevens vanuit de bronnen ontsluiten, en deze bovendien vertalen naar gebruikstoepassingen. Dit heet het Digitale Stelsel van de Omgevingswet (DSO). Bedoeling van dit stelsel is dat initiatiefnemers, belanghebbenden en het bevoegd gezag straks met een klik op de kaart alle beschikbare informatie met rechtsgevolgen kunnen raadplegen, die nodig is voor het gebruik van de Omgevingswet. Een digitale databank met cultuurhistorische waardenkaart waarop al het erfgoed bij elkaar gebracht is, is hiervoor een beproefd instrument.
11. Gemeenten moeten de DSO op orde brengen door alle gemeentelijk beschermde objecten en structuren digitaal in het Kadaster te verwerken. Ook gemeentelijke kaarten moeten volgens de DSO-systematiek worden getransformeerd.

2.4 Provinciaal beleid

2.4.1 Interim omgevingsverordening

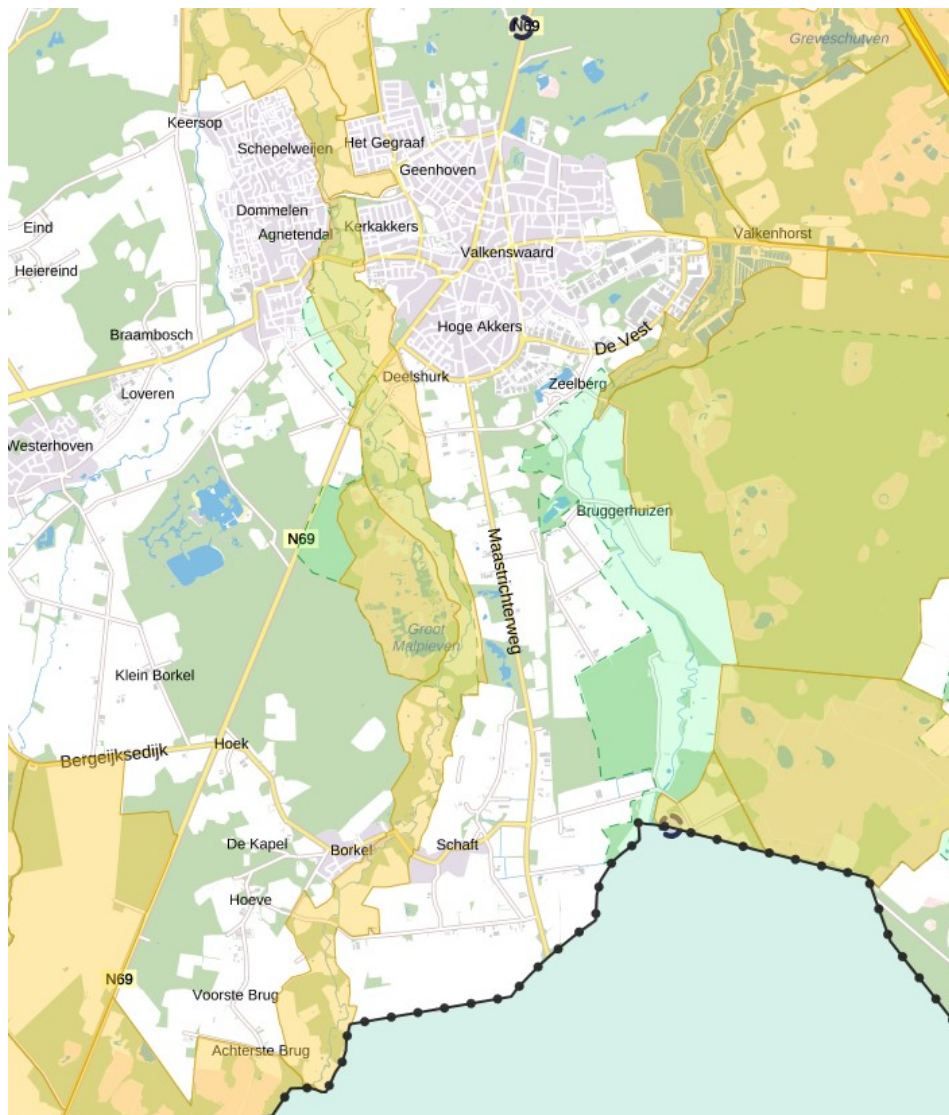
De provincie werkt eraan om op 1 januari 2022 klaar te zijn voor de inwerkingtreding van de wet. Vooruitlopend hierop heeft de provincie alvast een Omgevingsvisie gemaakt en al haar regels voor de fysieke leefomgeving samengevoegd in de Interim omgevingsverordening Noord-Brabant. In de Interim omgevingsverordening van de provincie Noord-Brabant (geconsolideerd 1-3-2020)¹² zijn instructieregels over de fysieke leefomgeving opgenomen. Met deze regels kan de provincie een opdracht geven aan gemeenten over onderwerpen die zij in het bestemmings-/omgevingsplan moeten opnemen of aan het waterschap over de manier waarop ze hun taken uitvoeren. Het gaat voor Valkenswaard om instructieregels die betrekking hebben op aardkundige waarden en cultuurhistorisch waardevol gebieden (zie figuur hieronder).

In de instructieregels wordt aan gemeenten voorgeschreven om voor deze gebieden van provinciaal belang in het bestemmingsplan/omgevingsplan passende regels op te nemen ter bescherming van de aardkundige of cultuurhistorische waarden en kenmerken van de onderscheiden gebieden. Daarnaast zijn ontwikkelingen hier mede gericht op behoud, herstel of de duurzame ontwikkeling van de aardkundige en cultuurhistorische waarden en kenmerken zoals beschreven in de Aardkundig Waardevolle Gebiedenkaart Noord-Brabant¹³ en de Cultuurhistorische Waardenkaart van Noord-Brabant.

Voor complexen van cultuurhistorisch belang is verder bepaald dat alleen de bestaande bebouwing en de bestaande planologische gebruiksactiviteit zijn toegelaten, tenzij nieuwvestiging van functies bijdraagt aan het behoud of het herstel van het cultuurhistorisch karakter van het complex en past binnen de ontwikkelingsrichting van het gebied waarin het complex is gelegen. De regels en cultuurhistorische waarden uit de provinciale kaart zijn opgenomen in de Erfgoedkaart.

¹² <https://noord-brabant.tercera-ro.nl/MapView/Default.aspx?id=NLIMRO9930InterimOvrgc-0320>

¹³ <https://noord-brabant.maps.arcgis.com/apps/webappviewer/index.html?id=ae83285be89f4501b60b1346cf9c3acd>

 Aardkundig waardevol gebied

 Complex van cultuurhistorisch belang

 Cultuurhistorisch waardevol gebied

Uitsnede uit de kaart van de Interim Omgevingsverordening van de provincie Noord-Brabant met daarop geprojecteerd de aardkundige en cultuurhistorische waarden.¹⁴

2.4.2 Provinciaal erfgoed beleid¹⁵

In het provinciale beleidskader erfgoed 2016-2020 'De (verbeeldings)kracht van erfgoed' geeft de provincie aan te focussen op vier belangrijke verhaallijnen van Brabant:

- Bevochten Brabant
De vele forten, kazernes en waterlinies illustreren een geschiedenis waarin Brabant regelmatig het strijdtoneel vormde. De provincie focust zich binnen deze verhaallijn op de Zuiderwaterlinie, de Nieuwe Hollandse Waterlinie en de Tweede Wereldoorlog.
- Innovatief Brabant
Brabant staat bekend om de producten zoals textiel, leer, suiker en tabak. Grote iconen voor deze verhaallijn zijn Strijp-S in Eindhoven, CHV in Veghel en KVL in Oisterwijk.

¹⁴ Zie ook: <https://noord-brabant.maps.arcgis.com/apps/webappviewer/index.html?id=1dab0b45b3234ffa8090a4bc8ae06f8>

¹⁵ Momenteel wordt gewerkt aan een actualisatie van het erfgoedbeleid.

- **Bestuurlijk Brabant**
De vele kastelen, stadspaleizen en landgoederen laten een verleden zien van de rijke bestuurlijke elite in Brabant. Hierin draagt de provincie structureel bij aan de topmonumenten Markiezenhof en Kasteel Heeswijk.
- **Religieus Brabant**
Brabanders zoeken al eeuwenlang naar de diepere zin van het bestaan, gezamenlijkheidszin en rituelen. In deze verhaallijn focussen we ons daarom voornamelijk op kloosters en parochiecentra in de provincie.

Vanuit deze verhaallijnen kiest de provincie waar kansen liggen in relatie tot sociale veerkracht en ruimtelijke en economische ontwikkelingen van Brabant.

Met het ontwikkel- en investeringsprogramma de Erfgoedfabriek blaast de provincie Noord-Brabant iconische erfgoedcomplexen nieuw leven in. De Erfgoedfabriek heeft als opdracht het behouden van erfgoed door ontwikkeling. Restaureren alleen is niet voldoende. De rol die de provincie aanneemt verschilt: van verbinden en ontwikkelaar tot financier.¹⁶

2.4.3 Ontgrondingen

Voor ontgrondingen is een omgevingsvergunning nodig, tenzij het gaat om een in het Besluit activiteiten leefomgeving aangewezen vergunningvrij geval (Bal artikel 16.7). De lijst met vergunningvrije gevallen is verruimd ten opzichte van de huidige (provinciale) lijsten. Zo zijn bijvoorbeeld vergunningvrij:

- vijvers e.d. tot 3 m diep en 1000 m³;
- aanleggen van natuurvriendelijke oevers tot 10 m breed;
- opgravingen zoals bedoeld in de Erfgoedwet;
- ontgrondingen voor werk aan buisleidingen etc. (geen maximale maat).

Na inwerkingtreding van de Omgevingswet kan de gemeente in het omgevingsplan verdere beperkingen aan de vergunningvrije gevallen stellen.

De vergunningverlening voor omgevingsvergunningen voor ontgronden verschuift grotendeels van de provincie naar de gemeente. Uitzonderingen zijn (Omgevingsbesluit art. 4.6):

- een ontgroning die een omgevingsplanactiviteit van provinciaal belang is;
- een ontgrondingsactiviteit in het winterbed van een tot de rijkswateren behorende rivier of buiten de rijkswateren.

De eisen ten aanzien van archeologie met betrekking tot ontgronden verwijzen naar de Erfgoedwet; hierin vinden door de Omgevingswet geen wijzigingen plaats.

2.4.4 Depot en vondstmeldingen

De provincie vervult als eigenaar van de archeologische vondsten die in de provincie gedaan worden, een belangrijke rol bij het archiveren en bewaren van de meeste archeologische vondsten uit opgravingen in de provincie Noord-Brabant in het provinciaal depot voor bodemvondsten. Behalve de taak om een provinciaal depot aan te wijzen en te onderhouden, hebben de provincies ook de bevoegdheid gemeentelijke depots aan te wijzen. Aan die aanwijzing worden voorwaarden gesteld op het gebied van toegankelijkheid, veiligheid en conservering.

¹⁶ Zie <https://www.brabant.nl/onderwerpen/kunst-cultuur-en-erfgoed/erfgoed/herbestemming-cultureel-erfgoed/investeringsprogramma-de-erfgoedfabriek>

Het omgevingsplan

Het gemeentelijk omgevingsplan geldt integraal en is gebiedsdekkend. Het geeft alle regels voor de fysieke leefomgeving.

Deze infographic laat de verschillen zien tussen het bestemmingsplan en omgevingsplan (Bron: Omgevingswetportaal).

2.5 Adviescommissie voor omgevingskwaliteit

In de Omgevingswet vervalt de commissie op het gebied van de monumentenzorg. Deze wordt vervangen door de gemeentelijke adviescommissie, die ingesteld wordt door de gemeenteraad en minimaal tot taak heeft te adviseren over de aanvragen om een omgevingsvergunning voor een rijksmonumentenactiviteit, voor zover het andere dan archeologische rijksmonumenten betreft (Omgevingswet art. 17.9). Het college van burgemeester en wethouders kan de commissie verder advies vragen over het ontwikkelen van beleid voor de kwaliteit van de fysieke leefomgeving.

Binnen deze commissie worden in ieder geval enkele leden deskundig op het gebied van de monumentenzorg betrokken bij de advisering over een (rijks)monumentenactiviteit. **Een gemeente kan zelf de verantwoordelijkheid nemen om er een brede commissie voor omgevingskwaliteit van te maken, die ook aspecten van bijvoorbeeld welstand, landschap, stedenbouw en infrastructuur behandelt. In de Omgevingswet wordt een aantal kwaliteitseisen voor die advisering opgenomen, zoals de koppeling aan het beleid, deugdelijke motivering, openbaarheid en verantwoording in een jaarverslag.**

Met de inwerkingtreding van de Omgevingswet op 1 januari 2022 verandert de erfgoedcommissie van Valkenswaard, die deels wordt ingehuurd vanuit de ODZOB, dan ook in een commissie voor omgevingskwaliteit. Dat betekent dat de gemeenten voor deze datum een instellingsbesluit moet nemen, inclusief taakomschrijving en werkwijze voor de nieuwe, verbrede "gemeentelijke adviescommissie". De advisering over welstand wordt in de Omgevingswet vervangen door het "uiterlijk van bouwwerken". Daarmee is de welstandsadvisering dus op een andere wijze in de wet opgenomen. De samenstelling van de commissie zal qua disciplines en specialismes veranderen en de gemeente kan hieraan een brede en eigen invulling geven. Vanuit de VNG, Federatie Ruimtelijke kwaliteit en RCE is er een handreiking met richtlijnen en aanbevelingen geschreven voor het vormgeven en installeren van een adviescommissie.

Het college van B&W vraagt de commissie advies bij een aanvraag omgevingsvergunning voor een (rijks)monumentenactiviteit maar kan dat ook doen bij mogelijke aantasting van cultuurhistorische waarden. De nieuwe adviescommissie moet zo veel mogelijk ingezet worden om initiatiefnemers aan de voorkant van het proces te adviseren en hen uit te dagen om hun plannen met zo veel mogelijk kwaliteit en consensus te realiseren. Dit is van groot belang omdat onder de Omgevingswet veelal de reguliere procedure van toepassing zal zijn op vergunningaanvragen en er dus ná de aanvraag zeer

weinig tijd is voor afstemming. Daarom is het de taak van de gemeente alle afstemming zoveel als mogelijk aan de voorkant van de procedure te laten plaatsvinden.

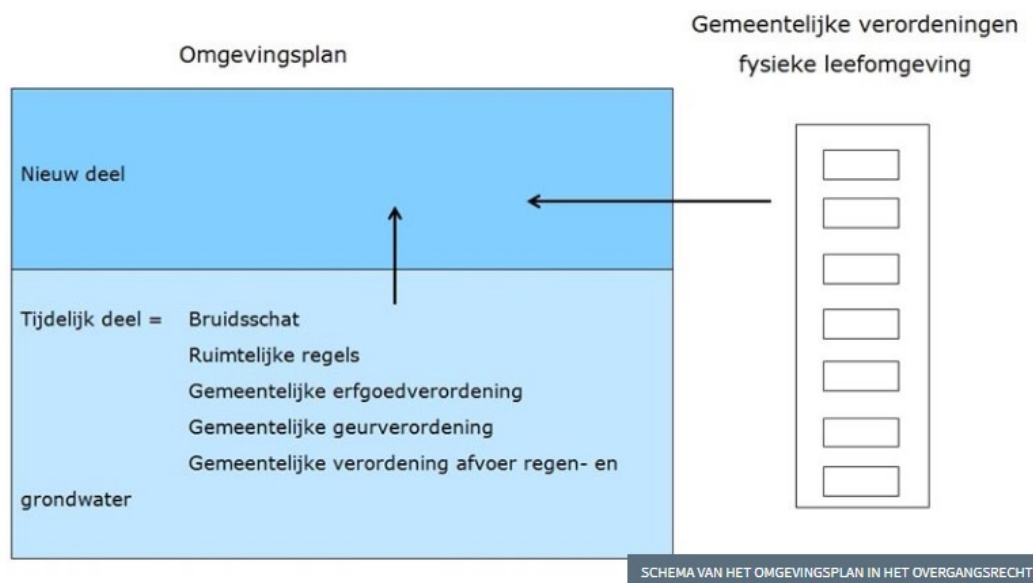
Voor het college zullen adviezen over de meerwaarde van 'Ruimtelijke kwaliteit' in een project steeds belangrijker worden, als de vraag is of 'de meerwaarde opweegt tegen het afwijken van de algemene regel van een omgevingsplan'. Indien de afwijking van de algemene regel groter wordt, wordt de verantwoordelijkheid van het bevoegd gezag ook zwaarder om het besluit op goede wijze te motiveren. Voor die motivering van de (maatschappelijke) meerwaarde is, volgens de Raad voor de Leefomgeving, een advies van een (brede) onafhankelijke adviescommissie noodzakelijk.

2.6 Overgangsrecht en Bruidsschat

Om een goede overgang tussen de huidige wet- en regelgeving en de Omgevingswet te borgen is het overgangsrecht in het leven geroepen. In het overgangsrecht is opgenomen dat als een gemeente in 2022 nog geen omgevingsplan heeft, de geldende planregimes zullen worden samengevoegd en tot uiterlijk 2030 van kracht blijven. Het overgangsrecht regelt dat het omgevingsplan na 2022 uit twee delen bestaat: een tijdelijk en een nieuw deel. Besluitvorming ten aanzien van nieuwe ontwikkelingen zullen tijdens de overgangsfase plaatsvinden aan de hand van het nieuwe deel. Het tijdelijke deel is weer opgedeeld in 2 delen:

- Bestaande ruimtelijke regels en enkele gemeentelijke verordeningen;
- De rijksregels die gedecentraliseerd worden (de bruidsschat).

In de overgangsfase tot 2030, moet de gemeente de regels uit het tijdelijke deel laten vervallen en deze onderwerpen (al dan niet in gewijzigde vorm) gaan reguleren in het nieuwe deel van het omgevingsplan.

(Bron: Steunpunt Monumenten & Archeologie Noord-Holland).

Met de inwerkingtreding van de Omgevingswet draagt het Rijk een aantal taken over aan gemeenten, waaronder de vergunningverlening met betrekking tot (archeologische) rijksmonumenten en rijksbeschermden dorpsgezichten, met het idee dat regels om deze waarden te beschermen lokaal beter afgewogen kunnen worden. **Dit pakket voormalige rijksregels dat in het omgevingsplan wordt opgenomen, wordt de bruidsschat genoemd.** Het moet voorkomen dat er regels vervallen waarvoor nog geen nieuwe regels zijn opgesteld. Gemeenten kunnen al deze onderwerpen hoogstwaarschijnlijk niet op tijd in het omgevingsplan verwerken. Het Rijk heeft er daarom met het Invoeringsbesluit voor gezorgd dat deze regels in 2021 automatisch aan het omgevingsplan worden toegevoegd. Gemeenten krijgen door de bruidsschat de tijd om zelf een afweging te maken hoe ze deze onderwerpen willen regelen. In de overgangsfase moeten zij de regels van de bruidsschat overnemen, wijzigen of laten vervallen.

VALKENSWAARD - Bij het zich uitbreiende industrieterrein aan de Dragonder in Valkenswaard zijn de resten teruggevonden van een inheemse nederzetting uit de Romeinse tijd. Op korte afstand van de plaats waar enige tijd geleden vondsten uit de ijzertijd gedaan zijn.

De archeologische werkgroep van de heemkundigen Weerderheem (Valkenswaard) en De heerlijkheid Heeze-Leende-Zesgehuchten zijn bezig met deze opgraving. Initiatiefnemer en cultuurhistoricus Piet Derks uit Valkenswaard.

De gemeente Valkenswaard en de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonzoek (ROB) hebben bevestigd dat de opgraving plaatsvindt op een terrein waar tal van boerderijen uit de eerste of tweede eeuw na Christus. Uit grondsporen, vooral uit zogenaamde paalgaten, kan

In Valkenswaard nederzetting uit de Romeinse tijd

men de ligging en grootte van deze boerderijen reconstrueren, maar er is ook een

Blik op de opgravingen.

Foto: Het Zuiden/Arie Muller

groot aantal fragmenten van voorwerpen gevonden. Het gaat om munten, fibula (mantelspelden) en allerlei soorten scherven van aardewerk, alles bijeen enkele honderden stuks. Deze fragmenten worden de komende tijd schoongemaakt en gerubriceerd in de werkruimte van de heemkundekring van de Heerlijkheid Heeze-Leende-Zesgehuchten in Geldrop. Vervolgens zal een deskundige in de archeologie van de Romeinse tijd de vondsten onderzoeken en proberen aan te geven van welke voorwerpen ze afkomstig zijn.

"Dat vind ik vaak zo raar", zegt de Geldropse archeoloog Jan Broerjens, "je vindt wel scherven van een pot, maar de rest van de pot is onvindbaar." De vondsten zijn vooral van belang voor onze historische kennis van de regio. De boerderijen zijn van behoorlijke omvang geweest, want de dikte van een mid-

denstaander kon vastgesteld worden, namelijk 30 bij 31 centimeter. Ze bestonden uit een woongedeelte en een potstal. De nederzetting komt overeen met de al eerder gevonden nederzetting in Riethoven. De vondsten zijn beperkter dan in Hoogeloon waar in de Romeinse tijd een grote stenen heer-boerderij gestaan heeft. Een model daarvan is te bezichtigen in museum Eicha in Bergeijk.

In Oirschot in de nabijheid van de buurtschap Strijthoven heeft in die periode waarschijnlijk ook een stenen boerderij van grotere allures gestaan. Op de plaats van de opgravingen in Valkenswaard doet zich ook weer een merkwaardige omstandigheid voor dat er geen vondsten zijn uit de eeuwen na de Romeinse tijd.

De jongere vondsten stammen uit de periode na het jaar 1000. De huidige vondsten steunen de veronderstelling dat er in de Romeinse tijd een weg liep van Hoogeloon naar Riethoven, Valkenswaard, Leenderdijk, Maarheezse, Somerkerke. De historicus Drs. Ton Spam uit Deurne heeft een boek voorbereid over de weg in de Romeinse tijd in Brabant. 'Valkenswaard' komt ook op die kaart.

Boven, persbericht over de vondst van een Romeinse nederzetting aan de Dragonder in 2000-2001 en onder, de heemkundekring Weerderheem in actie tijdens de archeologiedagen 2019 waarbij geboord werd op het terrein van de voormalige sporthal aan de Amundsenstraat in Valkenswaard (bron Eindhovens Dagblad).

3 Van ambitie naar beleid

3.1 Inleiding

Gemeenten worden op basis van de Omgevingswet verplicht om een omgevingsplan vast te stellen waarin de regels over de fysieke leefomgeving en ook het ruimtelijke erfgoed worden opgenomen. Omdat de Omgevingswet pleit voor vermindering van de vergunningplicht, wordt het transparant en helder beschrijven van gewenste en ongewenste ontwikkelingen binnen de fysieke leefomgeving nog belangrijker dan onder het huidige omgevingsrecht. Belangen worden aan de voorzijde integraal afgewogen. Omdat er voor erfgoed geen sprake is van een omgevingswaarde (een minimumnorm, zoals bijvoorbeeld bij geluid) is goed inzicht in de cultuurhistorische waarden door middel van onderzoek van groot belang. Samen met de Erfgoedwet maakt de Omgevingswet een integrale bescherming van het erfgoed mogelijk.

Om bovenstaand te realiseren is het nodig om het erfgoedbeleid af te stemmen op het reeds ingezette gemeentelijke omgevingsbeleid ten aanzien van erfgoed. Om meer inzicht te krijgen in de ambitie en visie van de gemeente, zijn de volgende documenten van belang, namelijk:

- Beleidsplan Archeologische Monumentenzorg gemeente Valkenswaard 2012-2020
- Beleidsvisie gebouwd erfgoed Valkenswaard 2012-2020
- Toekomstvisie 2030 van de gemeente Valkenswaard
- Structuurvisie Valkenswaard
- Nota cultuurbeleid 2012-2015
- Nota Vrijetijdsbeleid 2015-2020
- Nota Ruimtelijke kwaliteit 2016
- Landschapsontwikkelingsplan 2011-2020
- Uitvoerings- en handhavingsbeleid 2019-2022

De omgevingsvisie van de gemeente Valkenswaard is in voorbereiding maar nog niet vastgesteld en is hier dan ook nog niet opgenomen.

3.2 Erfgoedzorg tot nu toe

In 2012 heeft de gemeente de eerste stappen richting een eigen archeologie- en monumentenbeleid gezet. In het beleidsplan Archeologische Monumentenzorg gemeente Valkenswaard 2012 en de beleidsvisie gebouwd erfgoed Valkenswaard 2012-2020 zijn de volgende doelstellingen opgenomen:

- De bekende archeologische en cultuurhistorische waarden en het gebouwde erfgoed worden zoveel mogelijk ontzien. In die gebieden waar kans is op de aanwezigheid van belangrijke waarden, wordt hier vroegtijdig rekening mee gehouden door ze op te nemen in het bestemmingsplan, zodat bouwprojecten e.d. het erfgoed zo min mogelijk schaden.
- Archeologie mag geen belemmering zijn voor ontwikkeling en gebruik van de grond, om welke reden werkzaamheden wegens onvoldoende vooronderzoek ook niet vertraagd mogen worden door onverwachte vondsten.
- Onderzoek naar erfgoed (gebouwd en aangelegd erfgoed, archeologie, historisch landschap) moet, waar dat kan, leiden tot kwaliteitsvolle beeldvorming en kennisvermeerdering over het verleden van de gemeente Valkenswaard en deze informatie moet toegankelijk zijn voor de inwoners/publiek.
- Het gebouwde erfgoed wordt beschermd door instandhouding en beheer te stimuleren en waar nodig te ondersteunen (bijvoorbeeld door specifieke advisering aan monumenteigenaren) en door de aanwezige cultuurhistorische waarden als inspiratiebron op een verantwoorde wijze in nieuwe ontwikkelingen in te passen.
- Het erfgoedbeleid van Valkenswaard wordt integraal en op een pragmatische wijze in de gemeentelijke organisatie ondergebracht.

Een aantal van de hierboven gestelde doelen zijn inmiddels gerealiseerd waaronder het vroegtijdig rekening houden met archeologie en onderzoek naar erfgoed, met name archeologie, wat heeft geleid tot kennisvermeerdering. Integratie van het erfgoedbeleid binnen de organisatie is echter nog niet optimaal wat ook geldt voor het delen van informatie die voortvloeit uit erfgoedonderzoek richting publiek. Verder is bescherming van zowel het gebouwde en aangelegde erfgoed als historisch

landschap nog onder de maat. **De doelstellingen zoals in 2012 geformuleerd zijn dan ook nog niet gehaald en zullen verderop in deze nota terugkomen.**

3.2.1 Erfgoedverordening

In de erfgoedverordening van de gemeente Valkenswaard (vastgesteld in 2017) zijn regels opgenomen omtrent de aanwijzing van monumenten, vergunningverlening en de rol en taken van de monumentencommissie. Ook zijn hierin regels opgenomen conform het gemeentelijke archeologiebeleid om, vooruitlopend op de noodzakelijke vastlegging van de archeologische waarden en verwachtingen in bestemmingsplannen, het archeologische bodemarchief te kunnen beschermen. Hiermee werd voorkomen dat gewacht moest worden op aanpassing van alle plannen binnen de gemeente en werd er een directe bescherming gecreëerd voor het hele grondgebied van de gemeente. De praktijk wijst uit dat de regels, zoals deze ten aanzien van de archeologische verwachtingsgebieden in de erfgoedverordening zijn opgenomen, vrijwel niet worden geraadpleegd door de vergunningverleners. Dit instrument lijkt dan ook niet te werken wat betreft archeologie. In het kader van het proces naar 'anders werken' onder de Omgevingswet is dit wel een aandachtspunt. Dan zal er immers informatie op nog veel meer aspecten (en veelal binnen kortere procedures) door de vergunningverleners moeten worden gedeeld. De vraag is in hoeverre het DSO hier dan ook een rol in speelt.

Voor een objectieve weging van de cultuurhistorische waarden is bij het aanwijzen van een monument in 2011 de 'erfgoed meetlat' ontwikkeld, die gekoppeld is aan de erfgoedverordening en het archeologie- en gebouwde monumentenbeleid. Aan de hand van de kwaliteitscriteria gaafheid/herkenbaarheid, zeldzaamheid en belevingswaarde kunnen zowel afzonderlijke objecten als samenhangende gebieden volgens een vast en inzichtelijk stramien gewaardeerd worden. De meetlat is de afgelopen jaren toegepast bij het aanwijzen van gemeentelijke gebouwde en aangelegde monumenten, maar nog niet bij de aanwijzing van gemeentelijke archeologische monumenten of gemeentelijke monumentale historische landschappen. Omdat de erfgoed meetlat erg uitgebreid was, was deze lastig toe te passen in de praktijk. **De oude erfgoedmeetlat is daarom vereenvoudigd om te komen tot een beter bruikbaar en transparant afwegingskader** (zie *bijlage 2*).

3.2.2 Bestemmingsplan en omgevingsvergunning

Om na te gaan of de gemeente de archeologische en cultuurhistorische waarden en verwachtingen, zoals vastgelegd in het gemeentelijke beleid uit 2012, voldoende heeft geborgd in het bestemmingsplan, is een inventarisatie van archeologie, gebouwde en aangelegd erfgoed als ook het historisch landschap gemaakt van alle 42 bestemmingsplannen die binnen de gemeente Valkenswaard gelden. In alle bestemmingsplannen is archeologie in de toelichting van het plan beschreven, maar slechts 37 bestemmingsplannen bevatten ook regels met betrekking tot archeologie. Voor het gebouwde en aangelegd erfgoed en het historisch landschap geldt dat er bij 39 bestemmingsplannen in de toelichting een paragraaf is gewijd aan cultuurhistorie¹⁷ maar dat bij de meeste bestemmingsplannen de regels ten aanzien van cultuurhistorische waarden ontbreekt (op negen plannen na).

Om na te gaan of ook de juiste ondergrenzen voor archeologie zijn opgenomen en of de juiste cultuurhistorisch waardevolle gebieden zijn overgenomen op de verbeelding, is gekeken naar het bestemmingsplan Buitengebied (2015-05-20). Hieruit blijkt dat de zones met archeologische verwachtingen en waarden van de gemeentelijke verwachtingen- en waardenkaart overeenkomen en dat ook de regels Waarde archeologie overeen komen met de ondergrenzen uit het vastgestelde archeologiebeleid. In het bestemmingsplan wordt verder in de toelichting beschreven dat de Categorie 2 gebieden van de Cultuurhistorische beleidskaart zijn opgenomen met de dubbelbestemming 'Waarde-Cultuurhistorie' en dat hier passende regels aan zijn gebonden. Via een omgevingsvergunning kan dan een toetsing plaatsvinden of een activiteit of ingreep wezenlijk van invloed is op de cultuurhistorische waarde. Het blijkt echter dat alleen de cultuurhistorische vlakken van provinciaal belang, zoals opgenomen in de Verordening Ruimte, op de verbeelding zijn opgenomen. Een deel van de cultuurhistorisch waardevolle ensembles ontbreekt en dat geldt ook voor de historische geografie en stedenbouw. Wel is een lijst met cultuurhistorisch waardevolle panden/ensembles bij de toelichting

¹⁷ In bestemmingsplannen vallen gebouwd en aangelegd erfgoed en het historisch landschap vrijwel standaard onder de kop 'Cultuurhistorie'.

opgenomen en zijn deze panden op de kaart opgenomen onder een functieaanduiding; regels ontbreken echter, waardoor een toetsing op cultuurhistorische waarde niet mogelijk is.

Geconcludeerd kan worden dat de in 2012 vastgestelde archeologische verwachtingen- en waardenkaart en cultuurhistorische waardenkaart nog niet goed zijn doorvertaald in de bestemmingsplannen. In het buitengebied zijn door het ontbreken van onderzoek kenmerkende cultuurhistorische waarden verdwenen of aangetast.

Na inwerkingtreding van de Omgevingswet zal de omgang met erfgoedwaarden geborgd worden door regels op te nemen in het omgevingsplan, die de huidige regels in de bestemmingsplannen en andere verordeningen die betrekking hebben op de fysieke leefomgeving vervangen. De adviescommissie krijgt ook hier weer een prominente rol om het college te adviseren over de ruimtelijke kwaliteit.

3.3 Toekomstvisie 2030

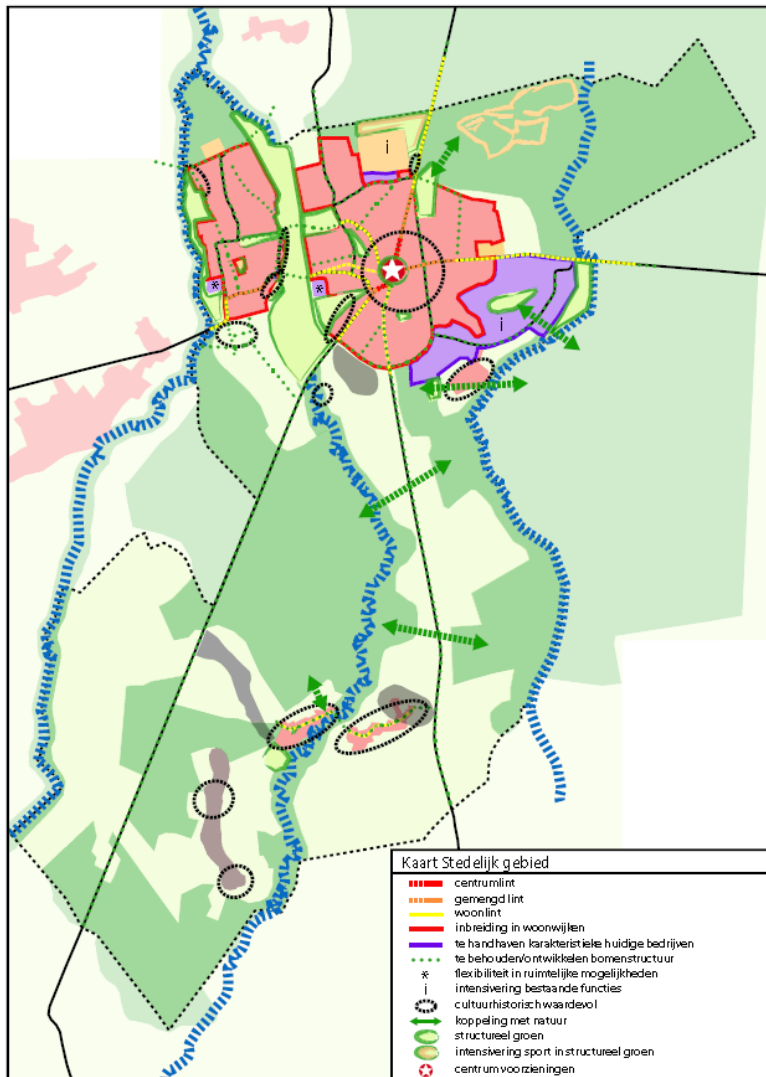
De Toekomstvisie van de gemeente Valkenswaard uit 2011 beschrijft het gewenste beeld van de gemeente in 2030. De wijze hoe daar ruimtelijk invulling aan is gegeven, staat beschreven onder de verschillende thema's, namelijk 'bestuur, wonen, werken, vrije tijd en welzijn'. Erfgoed speelt vooral een rol in het thema 'vrije tijd'. Zo wordt aangegeven dat "in de evenementen meer verbinding wordt gezocht met de eigen wortels en inwoners. Cultuurhistorische elementen, zoals de valkerij en de sigarenindustrie, zijn daarbij herkenbare elementen geworden in de openbare ruimte. Musea maken gebruik van moderne technologieën die aansluiten bij de beleving van de bezoeker. De landschappelijke kenmerken van de regio waar Valkenswaard in gelegen is, biedt bij uitstek een kans om een verbinding te leggen tussen de verschillende landschappelijke waarden, zoals hei, bos en water. De landschappelijke waarden, gebundeld met de recreatieve voorzieningen, en cultuurhistorische waarden in de grensstreek bieden veel potentieel voor een streekprofiel om naamsbekendheid te creëren en te vermarkten."

3.4 Structuurvisie Valkenswaard

De Structuurvisie van de gemeente Valkenswaard uit 2012 borduurt voort op de Toekomstvisie van 2011 en schetst het panorama voor de toekomst. In de structuurvisie worden afwegingen gemaakt voor het toekomstig ruimtelijk beleid van de gemeente Valkenswaard, maar daarnaast is het ook een inspiratiekader voor ruimtelijke ontwikkeling. In het bijbehorende uitvoeringsplan staat beschreven welke concrete projecten en plannen op korte termijn richting uitvoering worden gebracht en hoe deze gerealiseerd gaan worden.

De structuurvisie onderstreept het belang van het behoud van de eigen identiteit door bij nieuwe ontwikkelingen uit te gaan van de bestaande waardevolle cultuurhistorische kwaliteiten. Erfgoed wordt gezien als "inspiratiebron om zodoende de toekomst te laten groeien op de wortels van het verleden. De aangewezen monumenten vormen vaste ankerpunten in het ruimtelijk cultuurhistorisch beleid. Gewaakt moet worden over de omgeving van deze monumenten omdat de relatie met de omgeving van cruciaal belang is in de waardering en de beleving van een monument. Voorts is er een aantal beeldbepalende objecten, straatwanden en ruimtelijke composities die op grond van cultuurhistorische en stedenbouwkundige waardering bescherming behoeven. Hiertoe behoort ook een aantal bomen en groenstructuren. Met betrekking tot archeologie is een van de kansen en uitdagingen om het verborgen archief zichtbaar, tastbaar en beleefbaar te maken bij ruimtelijke plannen. Hierbij kan gedacht worden aan concrete verbeeldingen alsmede aan meer abstracte vormen van inspiratie. De cultuurhistorie zal een vast onderdeel moeten gaan vormen in de gebieden die als cultuurhistorisch waardevol zijn aangeduid."

In het uitvoeringsplan van de Structuurvisie Valkenswaard uit 2013 (het tweede deel van de Structuurvisie) worden projecten beschreven voor de korte en lange termijn voor realisatie van het gewenste toekomstbeeld. Zo staat onder de kop Landschapsontwikkelingsplan een op te stellen actieplan cultuurhistorie opgenomen; zie &3.6.

Op de kaart van het stedelijk gebied van de Structuurvisie zijn de cultuurhistorisch waardevolle gebieden indicatief op de kaart aangegeven. Het gaat om de oude dorpskernen en een aantal historische gehuchten.

Belangrijk aspect in het uitvoeringsplan is het deel over kwaliteitsverbetering van het landschap. Om te zorgen voor kwaliteitsverbetering van het landschap heeft de gemeente bepaald dat 20 % van de waardevermeerdering van een ruimtelijk project hiervoor ingezet moet worden. Voor stedelijke uitbreiding voor woon- en werklocaties wordt 1% van de uitgifteprijs van de grond gehanteerd. Deze werkwijze komt overeen met wat de provincie hanteert vanuit de Verordening Ruimte en wat is vastgelegd in de landschapsinvesteringsregeling (LIR), bijlage 4 van het uitvoeringsprogramma. Het landschapsontwikkelingsplan is hierbij onder andere een basis voor de nadere uitwerking.

In de LIR staat omschreven waarin kan worden geïnvesteerd met deze gelden. De Kempen-gemeenten geven er de voorkeur aan dat investeringen plaatsvinden aansluitend op of in de nabijheid van het initiatief. Dit is juridisch ook het beste vast te leggen. Het is echter mogelijk dat investeringen niet in de nabijheid gerealiseerd kunnen worden (bijvoorbeeld vanwege een gebrek aan grond). Op dat moment kan die investering worden ingezet elders binnen de gemeente, om gemeentelijke beleidsdoelen met betrekking tot kwaliteitsverbetering van het landschap te realiseren. Elke gemeente legt vast/heeft vastgelegd welke landschapsprojecten hiermee worden gerealiseerd in een structuurvisie.

Er kan op meerdere wijze geïnvesteerd worden in kwaliteitsverbetering van het landschap. Dit kan betreffen een:

- a. landschappelijke inpassing van bebouwing en bestemmingsvlakken;

- b. aanleg of herstel van natuur- en landschapselementen ter versterking van de landschapsstructuur;
- c. aanleg recreatieve voorzieningen ten behoeve van extensief recreatief medegebruik (bankjes, wandelpaden, bebording, etc);
- d. fysieke inrichtingsmaatregelen gericht op behoud en herstel van cultuurhistorie en archeologie;
- e. sloop van (niet cultuurhistorisch waardevolle) gebouwen/stallen/kassen en verwijderen verharding;
- f. verkleinen/opheffen van bestemmingsvlakken/bouwvlakken;
- g. fysieke bijdrage aan realisering Ecologische hoofdstructuur (EHS) en ecologische verbindingzones (EVZ's).

Het is dus ook mogelijk om te investeren in cultuurhistorisch waardevolle bebouwing, elementen of terreinen in de omgeving. Voorbeelden zijn herstel en restauratie van cultuurhistorisch waardevolle bebouwing, bestaande drinkpoelen, wegkruizen, groenelementen. Voor de investering in cultuurhistorisch waardevolle gebouwen zijn de specifieke restauratiekosten (onder aftrek van subsidies) een aanknopingspunt.

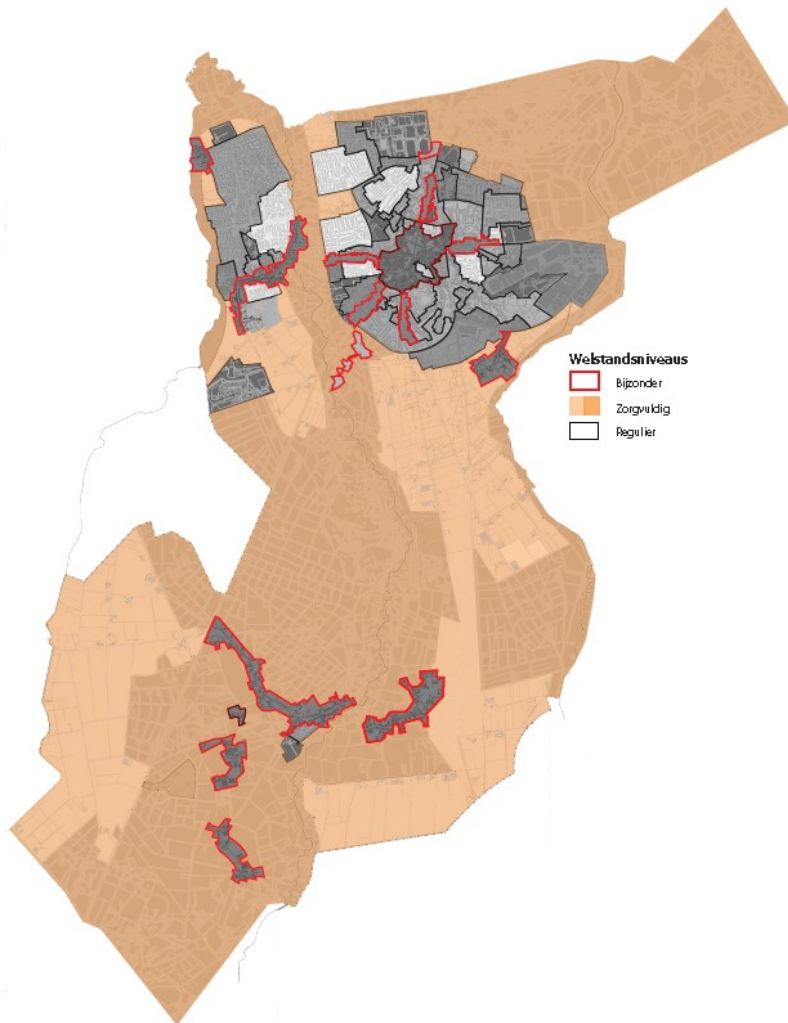
Visiekaart uit het Landschapsontwikkelingsplan Valkenswaard 2011 – 2020.

3.5 Beleid ruimtelijke kwaliteit en landschap

In het Landschapsontwikkelingsplan (LOP) Valkenswaard 2011 – 2020 wordt sturing gegeven aan de veranderingen als gevolg van de aanleg van de N69, nieuwe waterbergingsgebieden, veranderingen in de landbouw, de ontwikkeling van de ecologische hoofdstructuur en een verwachte groei van recreatie en toerisme, om hierdoor de landschappelijke kwaliteit voor de toekomst te borgen. In het LOP worden de landschapstypen (akkerdorpenlandschap, beekdallandschap, jonge ontginning en bos- en heidelandschap) en de lange landschappelijke lijnen (Kluizerdijk, de Luikerweg, de Maastrichterweg en de voormalige spoorlijn Eindhoven – Neerpelt) beschreven op basis van hun karakteriserende kenmerken. Uitgangspunt voor de gemeente is dat bij alle ontwikkelingen rekening moet worden gehouden met de cultuurhistorie (met name in het Dommeldal) en dat ze indien mogelijk een impuls geven aan initiatieven die er zijn op het gebied van toerisme en recreatie. Per deelgebied worden in het

plan de streefbeelden gepresenteerd en de te nemen fysieke en beleidsmatige maatregelen. Ook hierbij wordt geregeld het belang van behoud en versterken van de cultuurhistorische waarden genoemd.

In het uitvoeringsplan van het LOP wordt verder het opstellen van een actieplan cultuurhistorie vermeld en toegelicht: "Het landschap van Valkenswaard kent een rijke cultuurgeschiedenis en dit heeft haar sporen nagelaten. Historische landschapselementen, grondgebruik, type bebouwing, etc. zijn in kaart gebracht door het SRE. Op basis hiervan kan een actieplan opgesteld worden om de sporen van de cultuurgeschiedenis te behouden en versterken." Na het opstellen van het actieplan cultuurhistorie volgt onderzoek naar de financieringsmogelijkheden waarna de uitvoering zou kunnen starten.¹⁸

Overzicht van de deelgebieden met verschillende welstandstoets uit de Nota Ruimtelijke kwaliteit van de gemeente Valkenswaard uit 2016.

In de Nota Ruimtelijke kwaliteit van de gemeente Valkenswaard uit 2016 zijn voor elke buurt in Valkenswaard de kenmerken van de omgeving beschreven en welke inspiratie voor ontwerp en inrichting daaruit te halen valt. Per themagebied zijn naast de inspiratie ook duidelijke criteria opgesteld waarop nieuwe (bouw)plannen in ieder geval beoordeeld worden door de welstandsc commissie. De verschillende te onderscheiden deelgebieden in Valkenswaard zijn onderverdeeld in themagebieden. Deze themagebieden verschillen in hun ruimtelijke verschijningsvorm door de ontstaansgeschiedenis, planningsmethode, bouwperiode of functie. Per thema is een overkoepelend toetsingskader opgesteld voor de uiteindelijke welstandstoets door de welstandsc commissie. In de gebieden waar de historische kwaliteiten hierom vragen is een bijzonder

¹⁸ In 2012 is er wel een actieplan voor erfgoedontsluiting opgesteld voor de gemeenten Heeze-Leende, Valkenswaard, Cranendonck, Hamont-Achel en Neerpelt in het kader van de ICHOP Boven-Dommel – Groote Heide project vanuit Streekontwikkeling Boven-Dommel.

welstandsniveau van toepassing. Dit is een strenge, maar vooral gedetailleerde toets door de welstandscommissie. Voor kwetsbare gebieden waar vooral de ruimte, openheid en/of natuur belangrijke kwaliteiten zijn is een zorgvuldige toetsing nodig. In de overige gebieden is een regulier toetsingsniveau van toepassing.

3.6 Cultuur- en vrijetijdsbeleid

In de Nota Cultuurbeleid gemeente Valkenswaard 2012 – 2015 wordt het belang onderstreept van de cultuurhistorische verenigingen in Valkenswaard en de kennis die deze hebben.

De Nota Vrijetijdsbeleid Valkenswaard 2015 - 2020 is bedoeld als zogenaamde (overkoepelende) “paraplu”-nota, een toetsings- en ontwikkelingskader voor vrijetijd in de gemeente Valkenswaard, waarin de ambitie en ontwikkelrichting van de gemeente staan beschreven. In de nota wordt het belang van waarden als natuur, landschap en erfgoed voor de vrijetijds-sector onderstreept. Beleving en belevingseconomie wordt steeds belangrijker, mensen willen iets unieks beleven. Het gevolg is thematisering en “imagineering”. **Een duidelijke profilering en positionering van Valkenswaard als onderscheidend / concurrerend profiel ontbreekt echter nog.**

3.7 Uitvoerings- en handhavingsbeleid

In het Uitvoerings- en handhavingsbeleid Vergunningen, Toezicht & Handhaving Omgevingsrecht 2019-2022 zijn de taken op gebied van vergunningverlening met betrekking tot de erfgoedverordening en dubbelbestemmingen in het bestemmingsplan aangeduid als lage prioriteit. De lage prioriteit betekent echter niet dat tegen andere geconstateerde overtredingen niet wordt opgetreden. Wanneer er bijvoorbeeld sprake is van activiteiten die worden uitgevoerd zonder een daarvoor benodigde vergunning wordt de activiteit direct stilgelegd. Met het direct stilleggen van de activiteiten wordt, naast het bevriezen van de situatie, geprobeerd om de betrokkene ertoe te bewegen om een vergunning aan te vragen. Indien het onaannemelijk is dat er een vergunning verleend kan worden wordt de betrokkene daar ook op gewezen.

3.8 Ambitie en beleidsthema's

Bovenstaande gemeentelijke beleidsstukken maken duidelijk dat er bestuurlijk een groot draagvlak en ambitie is voor behoud en ontwikkeling van de cultuurhistorische waarden. De gemeente streeft er dan ook naar om het erfgoed van Valkenswaard in de toekomst meer te benutten en uit te dragen.

Het verrijken van de gemeente met iets wat al eeuwen aanwezig is, vraagt om een duidelijke concretisering in ambities en acties in het te voeren erfgoedbeleid. Om deze reden zijn er drie beleidsthema's opgesteld die bijdragen aan de realisatie van het doel. Binnen elk thema bevinden zich één of meerdere concrete acties. De beleidsthema's die in deze nota puntsgewijs verder zijn uitgewerkt:

- Erfgoed verankeren (hoofdstuk 4);
- Verbeteren van Erfgoedinstrumenten (hoofdstuk 5).
- Versterken eigen karakter (hoofdstuk 6);

Dit betekent overigens niet dat de gemeente die ambities ook allemaal zelf moet oppakken. Erfgoed is immers van ons allemaal en daarom wordt ingezet op gedeelde verantwoordelijkheid en partnerschap. Zowel inwoners als ondernemers worden uitgenodigd om een bijdrage te leveren aan behoud, benutting en het uitdragen van het erfgoed van Valkenswaard.

Met het oog op de Omgevingswet is het verder noodzakelijk om af te stemmen met andere beleidsthema's, zoals de klimaatopgaven (duurzaamheid/energie), biodiversiteit/natuur, economie en ondernemen, verkeer/vervoer en waterkundige zaken, zodat tegenstrijdige ambities kunnen worden geschrapt. Dit in de aanloop naar de gedeelde omgevingsvisie. De onderlinge afstemming en het integraal borgen van cultureel erfgoed met de vakdisciplines moeten zorgen voor een afgewogen belangenafweging en kwaliteit.

Dommellandschap en het Kapellerpad in Borkel en Schaft, onder (bron: Natuurmonumenten.nl en ED.nl).

4 Erfgoed verankeren

4.1 Inleiding

Bij het opstellen van het omgevingsplan houdt de gemeente rekening met haar cultureel erfgoed door terreinen geen functie te geven die de archeologie, het gebouwde en aangelegde erfgoed of het historische landschap kunnen schaden. Artikel 13.6 Bal geeft aan gemeenten de mogelijkheid om in het omgevingsplan maatwerkregels te stellen ter invulling van de specifieke zorgplicht. Voor cultureel erfgoed dat voor bescherming in aanmerking komt, zal een toereikend beschermingsregime opgenomen moeten worden in het omgevingsplan. Ook kan de gemeente in het belang van archeologische monumentenzorg regels stellen over archeologisch onderzoek.

Bij het verlenen van vergunningen wordt rekening gehouden met bekende of te verwachte erfgoedwaarden door indien nodig, eerst een onderzoek naar de waarde te laten instellen en zo nodig aan de vergunning voorwaarden te verbinden. De kosten die samenhangen met het uitvoeren van dit onderzoek en het naleven van de vergunningvoorschriften komen voor rekening van de vergunningaanvrager. De regels die worden gesteld ten aanzien van archeologie zijn gebonden aan de omvang, diepte en locatie van de beoogde bodemingrepen. Voor gebouwd en aangelegd erfgoed en historische landschap geldt dat de regels alleen zijn gebonden aan een bepaalde locatie.

De gemeente kan in het belang van de zorg voor het cultureel erfgoed verder ook regels stellen in het omgevingsplan aan archeologisch, cultuurhistorisch dan wel bouwhistorisch onderzoek. Hiermee houdt de gemeente de inhoudelijke regie en kan ze bijvoorbeeld regelen dat lokale onderzoeksthema's meer aandacht krijgen of lokale vrijwilligers betrokken worden bij het onderzoek.

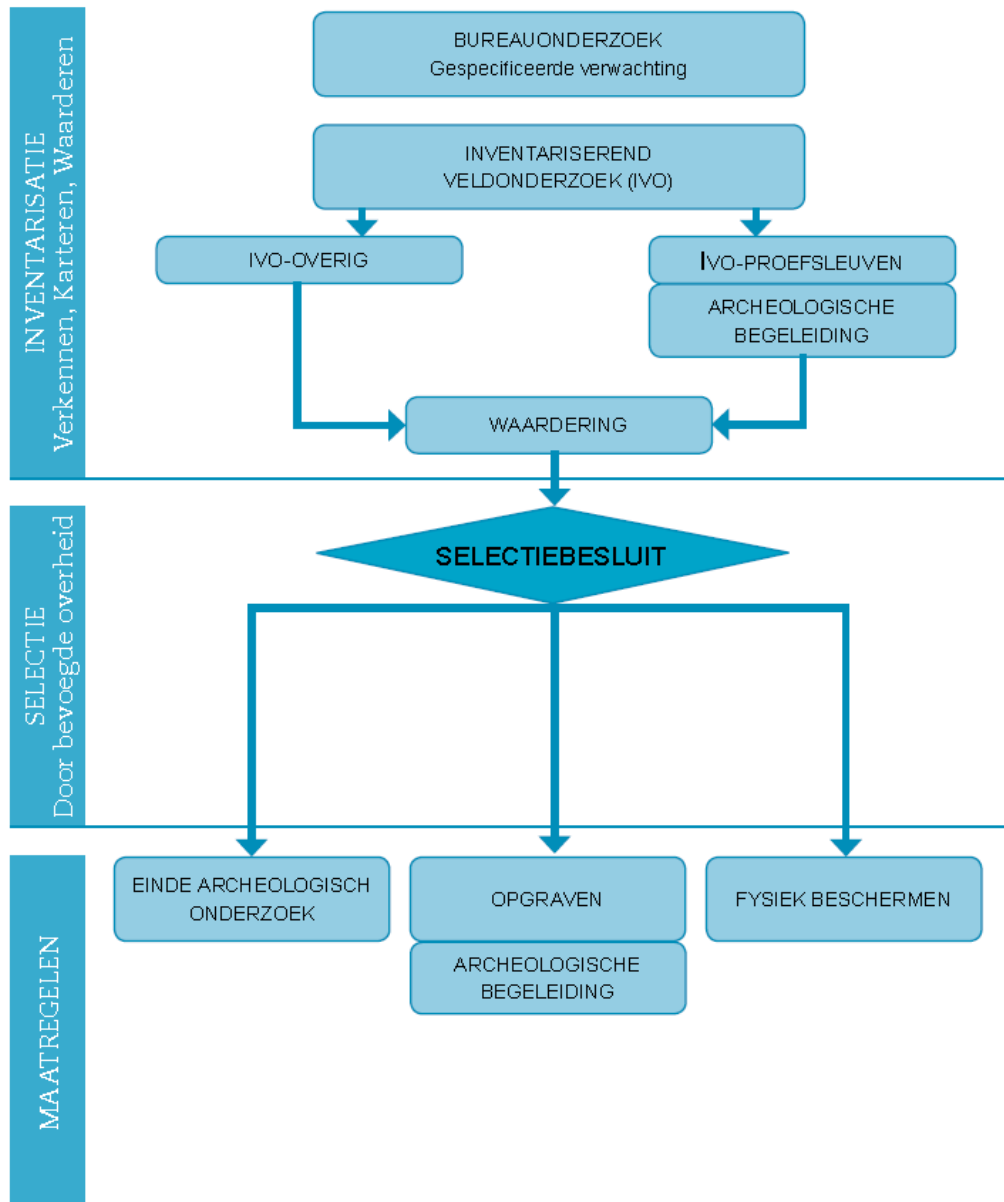
4.2 Archeologisch onderzoeksproces

Omdat in het bodemarchief meer dan 99 % van onze nog onbekende geschiedenis is opgeslagen en het lezen van dit archief door het op te graven, maar één keer mogelijk is, moet dit goed gebeuren. Om hier zorgvuldig mee om te gaan is er een aantal spelregels opgesteld. Deze komen samen in de cyclus van de archeologische monumentenzorg (AMZ). De AMZ-cyclus kent diverse stadia van verkennend, karterend en/of waarderend onderzoek in de vorm van bureau- en booronderzoek tot proefsleuven welke zijn vastgelegd in de protocollen en leidraden van de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA) (zie [schema hieronder](#)). Of het geheel of delen van deze trechterende cyclus doorlopen moet worden is per gebied en per ontwikkeling vanwege de specifieke aard van de te verwachten archeologische waarden vrijwel altijd verschillend.

Om te weten te komen of er sprake is van archeologische waarden in een gebied waar een ontwikkeling gaat plaatsvinden, is maatwerk maar bovenal lokale/regionale kennis nodig. De ervaring van de afgelopen jaren leert ons dat een ruime archeologische kennis en praktische ervaring noodzakelijk zijn om de juiste adviezen te kunnen geven en afwegingen te kunnen maken. Kritisch wordt gekeken naar de onderzoeksrapporten van uitvoerende archeologiebureaus. Zeker als het gaat om adviezen op basis van bureau- en booronderzoeken. Daar mankeert namelijk nogal eens wat aan.

Twee urnen uit de Late Bronstijd – vroege IJzertijd (1200-500 v. Chr.) afkomstig van het urnenveld Het Gegraaf aan de noordrand van Valkenswaard (bron: Geheugen van Nederland).

De verschillende processtappen van de archeologische monumentenzorg (Bron: Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie SIKB). Het selectiebesluit wordt telkens genomen na een archeologische onderzoekstap.

Na elke onderzoeksfase volgt een beslismoment waarin vastgesteld wordt of de archeologische waarde in voldoende mate is vastgesteld en of deze behoudens-/onderzoekswaardig is. Centraal daarin staat de potentiële kenniswinst die daarbij te behalen valt. Het juiste gedoseerde onderzoek en bij twijfel over resultaten of interpretatie: (mee)kijken in het veld, overleg en afstemming met de archeologen van de archeologische onderzoeksbureaus. Bij knelpunten, met initiatiefnemers om de tafel en zoeken naar een oplossing die recht doet aan het belang van het archeologisch erfgoed. Alleen indien behoud in de bodem niet mogelijk is, kan de gemeente eisen dat het terrein wordt opgegraven. De initiatiefnemer betaalt hiervoor de kosten.

4.3 Archeologische verwachtingen- en waarden

Op de archeologische verwachtingen- en waardenkaart zijn de in de gemeente aanwezige archeologische waarden en archeologische verwachtingen aangegeven. Binnen het grondgebied van Valkenswaard zijn zeven zones van archeologische verwachtingen of waarden toegekend:

- 1) (Wettelijk beschermde) archeologische monumenten¹⁹
- 2) gebieden met archeologische waarde
- 3) Historische kernen met een hoge archeologische verwachting
- 4) gebieden met een hoge archeologische verwachting
- 5) gebieden met een middelhoge archeologische verwachting
- 6) gebieden met een lage archeologische verwachting
- 7) gebieden zonder archeologische verwachting.

In het bestemmings-/omgevingsplan zullen alleen aan de categorieën 1 tot en met 6 door middel van een dubbelbestemming of aanduiding instructie- dan wel maatwerkregels verbonden moeten worden. Voor categorie 7 geldt dit niet omdat hier geen onderzoeksplicht aan is verbonden. Hieronder wordt per categorie kort ingegaan op de typering van de daartoe behorende gebieden.

In **bijlage 3** is een handleiding voor de archeologische beleidskaart van de gemeente Valkenswaard opgenomen waarmee aan de hand van een schema en stappenplan kan worden bepaald wanneer archeologisch onderzoek noodzakelijk is.

Zicht op de hoge akker bij Brugse Heide nabij de Tongelreep, een gebied van archeologische waarde, waar enkele duizenden stuks vuursteen zijn gevonden daterend uit het Neolithicum (ca. 4200-1900 voor Chr.).

Een beschrijving van de archeologische vindplaatsen, onderzoeken, verwachtingen en waarden is te vinden in de toelichting op de erfgoedkaart en de bijbehorende bijlagen, zie de website <https://odzob.nl/kaarten-erfgoed-archeologie> .

4.4 Onderzoeksverplichtingen archeologie

Onder onderzoeksverplichting wordt de verplichting verstaan om door middel van inventariserend onderzoek de archeologische waarde te laten bepalen van een terrein waarvoor een omgevingsvergunning wordt aangevraagd. Deze verplichting is afhankelijk van het risico dat de geplande ingreep voor het bodemarchief vormt, gemeten aan oppervlakte en diepte. Per categorie wordt het risico anders ingeschat. Hoe waardevoller het gebied of hoe hoger de trefkans, des te groter is het risico dat een beperkte ingreep schade aanricht. Omgekeerd is er in een gebied van een minder waardevolle categorie pas bij een grote ingreep een risico op het verlies van zinvolle informatie.

¹⁹ Dit betreft momenteel alleen archeologische rijksmonumenten. Er zijn nog geen gemeentelijke archeologische monumenten aangewezen.

De systematiek is dat het al dan niet opleggen van een onderzoeksplicht eerst bepaald wordt door de diepte van de ingreep. Als die meer is dan de vrijstellingsdiepte voor de betreffende gebiedscategorie bepaalt vervolgens de oppervlakte van het gebied waarvoor een vergunning wordt gevraagd of er een onderzoeksplicht geldt (zie *bijlage 3*: handleiding archeologische beleidskaart). Na het vaststellen van de waarde en het selectiebesluit kan in tweede instantie de uitvoering van een opgraving als onderzoeksverplichting worden opgelegd, of de verplichting tot het nemen van technische maatregelen welke direct gerelateerd is aan de werkzaamheden waarvoor de vergunning verleend wordt.

Omdat de kosten van het onderzoek (tot en met deponering van vondsten en rapportage) en van de technische maatregelen voor rekening van de initiatiefnemer zijn, is bij het bepalen van de grenzen voor de onderzoeksverplichting gezocht naar proportionaliteit. Er dient een redelijke verhouding te bestaan tussen het verwachte kennisrendement en de belasting voor vergunningvragers en ambtelijk apparaat. In veel gevallen geldt dat een onderzoek op terreinen kleiner dan 250 m² of van een beperkte gaafheid meestal weinig meerwaarde heeft, terwijl een groot aantal van de vergunningen op een dergelijke beperkte oppervlakte betrekking heeft. Uitzonderingen bevestigen echter de regel, bijvoorbeeld bij graven, deposities of kampen van jagers-verzamelaars. Deze hebben een kleine omvang, kunnen veel (nieuwe) kennis opleveren en kunnen binnen grotere gebieden aanwezig zijn.

De archeologische beleidskaart geeft een vlakdekkend overzicht van alle bekende en verwachte archeologische waarden en verwachtingen binnen het grondgebied van de gemeente Valkenswaard waaraan het archeologische beleid van de gemeente is gekoppeld. In 2011 heeft de gemeente Valkenswaard al vrijstellingsgrenzen vastgesteld voor archeologisch onderzoek die gelden voor de verschillende aanwezige archeologische verwachtingen- en waarden binnen de gemeente.²⁰ Het archeologiebeleid van 2020 borduurt hier op voort en maakt onderscheid in 7 gebiedscategorieën. De vrijstellingsgrenzen zijn bepaald voor zowel de diepte-ingreep als de oppervlakte-ingreep (zie *tabel 1*). Archeologisch onderzoek wordt noodzakelijk geacht zodra beide vrijstellingsgrenzen overschreden worden.

Om te bepalen of een aanpassing van de ondergrenzen in oppervlak en diepte noodzakelijk is, is een analyse gemaakt van de archeologische onderzoeken die de afgelopen jaren binnen de gemeente zijn uitgevoerd (zie *bijlage 4*). Daarbij is gekeken naar de geldende archeologische verwachting en of en hoe vaak de verschillende archeologische onderzoeken vondsten en/of nieuwe kennis hebben opgeleverd. Uit de evaluatie is gebleken dat de opgenomen ondergrenzen naar behoren functioneren en dat hier geen aanpassingen nodig zijn.

Tabel 1 Categorieën en bijhorende vrijstellingsgrenzen gemeente Valkenswaard

Cat.	Naam	Dubbel- bestemming archeologie	Ontgravingen dieper dan	Totaal te vergraven oppervlak in m ²
1	Beschermd monument	Ja	0 cm	0 m ²
2	Archeologische waarden	Ja	30 cm	100 m ²
3	Hoge verwachting, historische kern	Ja	30 cm	250 m ²
4	Hoge verwachting	Ja	30 of 50 cm (bij esdek)	500 m ²
5	Middelhoge verwachting	Ja	30 of 50 cm (bij esdek)	2500 m ²
7	Lage verwachting	Ja	40 cm	2,5 ha
7	Geen verwachting	Nee	Vrijstelling	Vrijstelling

Categorie 1. Beschermd archeologische monumenten (blauwgrijs op de kaart)

Van deze gebieden staat op basis van archeologisch onderzoek of waarnemingen vast dat hier belangrijke archeologische resten in de grond zitten. Een van deze terreinen, namelijk het

²⁰ Beleidsplan Archeologische monumentenzorg (inclusief erfgoedkaart en erfgoedverordening) gemeente Valkenswaard 2011.

prehistorische urnenveld bij Het Gegraaf, is een archeologisch rijksmonument. De wettelijke bescherming verbiedt hier de meeste bodemversturende activiteiten, tenzij de Minister van OCW hiervoor vooraf vergunning verleent. Op grond van de gemeentelijke erfgoedverordening bestaat de mogelijkheid hieraan ook gemeentelijke archeologische monumenten toe te voegen.

Categorie 2. Gebieden van archeologische waarde (rood op de kaart)

Voor deze delen van de gemeente is het op basis van de reeds bekende archeologische gegevens en/of op basis van de landschappelijke of historische ligging van de terreinen vrijwel zeker dat er belangrijke archeologische waarden in de grond aanwezig zijn. Het betreft de delen van de gemeente die op basis van de bekende archeologische waarnemingen aantoonbaar vindplaatsen bevatten of die vanwege hun ligging een zeer grote kans op het herbergen van een vindplaats hebben. Het valt te overwegen een aantal van deze terreinen in de toekomst op te nemen op de lijst van gemeentelijke archeologische monumenten. Denk daarbij aan de verdwenen Nicolaaskerk op de oude begraafplaats en het van oorsprong middeleeuwse kloostercomplex Agnetendal.

Bij deze categorie ligt de vrijstellingsgrens op 100 m² oppervlakte van het totaal te vergraven gebied en de diepte van 30 cm onder het maaiveld, aangezien het hier om het meest waardevolle deel van het bodemarchief van Valkenswaard gaat.

Het complex Agnetendal in Dommelen vanuit de lucht gezien.

Categorie 3. Historische kernen met een hoge archeologische verwachting (paars op de kaart)

De historische kernen met een hoge verwachting betreffen de van oorsprong laatmiddeleeuwse gehuchten en historische woonlinten. In deze woonkernen is in ieder geval vanaf de Late Middeleeuwen tot heden geconcentreerde bebouwing aanwezig geweest. De archeologische resten bevinden zich dan ook op geringe diepte onder het huidige maaiveld. De meeste bebouwingsresten zijn te verwachten langs de oude straten maar ook op achterterreinen kunnen archeologische resten aanwezig zijn. Daarnaast weten we uit historische bronnen dat de kernen van de gehuchten door de tijd heen zijn verschoven, waardoor een grotere zone rondom de historische kernen als gebied met een hoge archeologische verwachting is aangegeven. De verwachting wordt bevestigd door de deels nog aanwezige historische bebouwing in de vorm van boerderijen.

Bij deze categorie is de vrijstellingsgrens van de oppervlakte van het totaal te vergraven gebied verruimd tot 250 m², aangezien het risico op verlies van waardevolle informatie hier geringer is en grotere ingrepen hier meer kennisrendement geven. Hierdoor wordt de belasting voor betrokkenen beperkt, aangezien een groot deel van de aanvragen onder deze grens vallen. De vrijstellingsgrens van 30 cm diepte blijft gehandhaafd. De grens van 30 cm is gekozen, omdat onder deze diepte gemiddeld

genomen nog volop informatie aanwezig is en omdat het bodemarchief in de regio door velerlei verstoringen al veel geleden heeft. Een diepere vrijstellingsgrens kan in kwetsbare gebieden tot onherstelbare schade leiden.

Categorie 4. Gebieden met een hoge archeologische verwachting (donker oranje op de kaart)

De terreinen met een hoge verwachting buiten de dorpskernen liggen in zones van het landschap waar de meeste archeologische vindplaatsen verwacht mogen worden. De uitgestrektheid van het gebied met een hoge archeologische verwachting houdt een direct verband met de ligging van de regio op een groot aantal langgerekte vruchtbare dekzandruggen met de aanwezigheid van laaggelegen beemden en een uitgestrekt heidegebied. Deze ligging verklaart de verwachte grote archeologische rijkdom van de gemeente. Deze gebieden waren in het verleden geschikte locaties voor bewoning. Meestal gaat het hierbij om hogere zandruggen die relatief dicht bij de beken lagen. Vanaf de Late Middeleeuwen zijn deze terreinen vaak als akker gebruikt waarbij door pluggenbemesting de gronden langzamerhand zijn opgehoogd en een zogenaamd pluggen- of esdek is ontstaan. Dit ophogingspakket heeft oudere bewoningssporen vaak goed geconserveerd. Veel van de archeologische vondsten die in het verleden zijn gedaan, zijn afkomstig van deze terreinen. Ook in naburige gemeenten is vastgesteld dat vergelijkbare gebieden vaak rijk zijn aan archeologische resten. De kans op het aantreffen van relatief goed bewaarde sporen van vroegere bewoners is derhalve vrij groot.

Bij deze categorie is de vrijstellingsgrens van de oppervlakte van het totaal te vergraven gebied, verruimd tot 500 m², aangezien het risico hier geringer is dan in de eerdere categorieën, terwijl de belasting voor betrokkenen verminderd wordt. De vrijstellingsgrens van 30 cm diepte blijft gehandhaafd, om dezelfde reden als bij categorie 3. De vrijstellingsdiepte in gebieden met een esdek wordt verruimd tot 50 cm onder het maaiveld, enerzijds om de belasting voor betrokkenen te verminderen, anderzijds omdat in deze categorie relatief veel door plaggendekken afgedekte zones aanwezig zijn, hetgeen conserverend werkt voor onderliggend bodemarchief. Indien nog geen oppervlakte van een totale vergraving bekend is, bijvoorbeeld bij bestemmingsplanwijzigingen, geldt de onderzoeksverplichting voor plangebieden groter dan 1000 m².

Categorie 5. Gebieden met een middelhoge archeologische verwachting, waaronder ook de beekdalen met een specifieke archeologische verwachting (licht oranje op de kaart)

Op de dekzandvlakten en in de beekdalen is de trefkans op archeologische waarden middelhoog. Deze gebieden waren in het verleden geschikt voor bewoning maar werden ook voor andere activiteiten gebruikt. Deze gebieden zijn in het verleden niet zo sterk opgehoogd als de plaggendekken, waardoor eventuele resten minder goed beschermd zijn.

Bij deze categorie is de vrijstellingsgrens van de oppervlakte van het totaal te vergraven gebied verruimd tot 2500 m², aangezien het risico hier geringer is dan in de eerdere categorieën, terwijl de belasting voor betrokkenen verminderd wordt. De vrijstellingsgrens van 30 cm diepte blijft gehandhaafd. De vrijstellingsdiepte in gebieden met een esdek wordt verruimd tot 50 cm onder het maaiveld, enerzijds om de belasting voor betrokkenen te verminderen, anderzijds omdat in deze categorie relatief veel door plaggendekken afgedekte zones aanwezig zijn, hetgeen conserverend werkt voor onderliggend bodemarchief. Indien nog geen oppervlakte van een totale vergraving bekend is, bijvoorbeeld bij bestemmingsplanwijzigingen, geldt de onderzoeksverplichting voor plangebieden groter dan 5000 m².

Categorie 6. Gebieden met een lage archeologische verwachting (geel op de kaart)

Het gaat meestal om lager gelegen en minder vruchtbare gronden. Toch werden deze gebieden incidenteel wel gebruikt. Zo kunnen hier grafvelden voorkomen, liepen er wegen en werd er vee geweid of pluggen gestoken; ook zijn er nederzettingen uit de Steentijd te verwachten. In moerassige gebieden, met vennen en beekdalen kunnen rituele deposities aanwezig zijn. De conservering van organisch materiaal (bijvoorbeeld: hout, leer en bot) in deze natte zones is bovendien erg goed. Het probleem van deze vondstcategorieën is echter dat het uiterst geringe dichtheden betreft die qua ruimtelijk beslag zeer klein zijn en geen ruimtelijk beslag hebben waardoor ze zich ook nog eens zeer lastig laten opsporen. Over het gebruik van de beekdalen is weinig bekend, en incidenteel zijn spectaculaire en bijzondere vondsten zoals bronzen bijlen of goed geconserveerd organisch materiaal aangetroffen. Om die reden zijn deze beekdalen tot speerpunt van rijksbeleid gemaakt en zijn ze niet gevrijwaard van archeologisch onderzoek.

In gebieden van deze categorie gelden geen beperkingen voor de activiteiten bouwen, slopen en aanleggen in het kader van de omgevingsvergunning. Voor een wijziging van het bestemmingsplan geldt dat, wanneer het plangebied groter is dan 25.000 m² middels een quickscan of een bureauonderzoek een onderzoek naar de risico's voor het bodemarchief moet worden ingesteld. Indien hieruit blijkt dat er binnen het plangebied risico's zijn voor het bodemarchief, kan alsnog een rapport naar de waarde van het te verstoren terrein of een deel daarvan worden verlangd. Ingrepen als gevolg van een omgevingsvergunning (tbv projectbesluit) die ondieper zijn dan 40 cm onder het maaiveld gelden niet als een risico. Bij mer-plichtige projecten en ter voorbereiding op projectbesluiten is altijd nader onderzoek vereist in gebieden met een lage verwachting, ongeacht het oppervlak of de diepte van de ingreep.

Categorie 7. Gebieden zonder archeologische verwachting (wit op de kaart)

Op de archeologische verwachtingen- en waardenkaart vallen onder gebieden zonder archeologische verwachting:

- a. gebieden waar archeologisch vooronderzoek heeft plaatsgevonden en waarbij is vastgesteld door veldonderzoek dat de archeologische verwachting of archeologische waarde niet meer aanwezig is of door middel van archeologisch onderzoek is opgegraven;
- b. gebieden waarvan is vastgesteld dat de bodem dermate verstoord is door ontgroning, (snel)wegen, ondergrondse leidingen, diepe sanering of diepe grondbewerking bij bepaalde gewasteelt, waardoor hier geen behoudenswaardige archeologie meer te verwachten is;
- c. grootschalige nieuwbouwwijken.

Archeologisch onderzoek is hier niet meer nodig. Alleen losstaande en diepe archeologische sporen als waterputten, zullen hier mogelijk nog aanwezig zijn. Hier geldt geen onderzoeksverplichting. Bij MER plichtige inrichtingsprojecten is de onderbouwing zoals in dit beleidsstuk is opgenomen voldoende.

Zicht op een aantal van de twaalf nagenoeg complete potten uit de vroege ijzertijd (800 tot 625 voor Chr.), gevonden in een kuil en opgegraven aan de Waalreseweg in Valkenswaard in 2012.

Burgemeester en Wethouders kunnen van de verplichting tot het laten uitvoeren van inventariserend onderzoek en het overhandigen van een rapport over de waarde van het terrein, vrijstelling verlenen indien een onafhankelijke deskundige het initiatief in kwestie heeft beoordeeld en heeft geconcludeerd dat geen archeologisch relevante waarden in het geding zijn.

4.5 Cultuurhistorische waarden²¹

Op de Cultuurhistorische Waardenkaart zijn de in de gemeente Valkenswaard aanwezige cultuurhistorische waarden van lokaal, regionaal en bovenregionaal belang aangegeven. De

21 Hieronder vallen het historisch landschap en het gebouwd en aangelegd erfgoed.

cultuurhistorische waarden kunnen worden getypeerd naar verschillende typen objecten of gebieden welke veelal een specifieke omschrijving in planregels vragen. Het gaat om:

- Cultuurhistorische ensembles
- Historische bouwkunst
- Historische stedenbouw
- Historische geografie
- Historisch groen
- Historische zichtrelaties
- Aardkundige waarden

Een beschrijving van de afzonderlijke gebouwen, objecten en (historisch waardevolle) gebieden is te vinden in de toelichting op de erfgoedkaart en de bijbehorende bijlagen.

4.5.1 Cultuurhistorische ensembles

De waardering van het historisch landschap en gebouwd en aangelegd erfgoed gaat uit van losse elementen en van ensembles. Ensembles zijn groepen van historische landschappelijke elementen die een nauwe samenhang hebben. Een aantal voorbeelden van ensembles zijn:

- religieuze ensembles: kerk met pastorie en klooster, tuin en begraafplaats
- industriële ensembles; kantoorgebouwen, werkplaatsen, schoorsteen, infrastructuur en arbeiders- en directeurswoning
- agrarische ensembles; boerderij als hoofdgebouw, erfinrichting met diverse bijgebouwen en groen groene landschappelijke ensemble zoals een landgoed. Een landgoed is zo'n ensemble: een centraal huis met siertuin, moestuin, vijver, park, boerderijen, lanen en dreven, een stuk bos en misschien enkele "follies": verrassende sierelementen.

Het ensemble van dat landgoed vat dat alles weer samen zoals het ook bedoeld is en functioneerde. Ensembles kunnen zowel bestaan uit meerdere gebouwen, die tot een geheel horen zoals een klooster of landgoed, maar het kan ook gaan om één element. Zo'n "element" is dan een ensemble op zich, terwijl elders een ensemble uit een rij apart genoemde elementen is opgebouwd.

In Valkenswaard gaat het om met name de 11 (landschappelijke) ensembles, waaronder De Malpie en de viskwekerijen bij de Tongelreep. In de ensembles zijn de cultuurhistorische vlakken en complexen van provinciaal belang geïntegreerd. Voor de cultuurhistorische ensembles zal in het bestemmings-/omgevingsplan een beschermende regeling opgenomen moeten worden, rekening houdend met de instructieregels vanuit de provinciale omgevingsverordening.

In de beschrijving van de ensembles (*zie bijlage 2 van de toelichting op de erfgoedkaart*) wordt ingegaan op de samenhang van de losse punten, lijnen en vlakken. Ze bestaan steeds uit een aantal naar type verschillende onderdelen die elkaar aanvullen en tot een boeiend geheel maken. Samen hebben ze een geschiedenis, vertellen ze een verhaal en zijn ze dus ook makkelijker te beschermen. Deze ensembles vragen bijzondere zorg. Hun kracht kan achteruitgaan door het vernietigen van één of meer onderdelen. Zorgvuldige planning en aanvulling van "gaten" in het ensemble kan de kracht er juist van vergroten. Onderhoud maar zeker ook ontwikkeling zal de ensembles in de toekomst moeten behouden. Ensembles lenen zich ook voor een educatief element: een plaquette met uitleg en opname in fiets- of wandelroutes-met-uitleg. Geïsoleerde elementen hebben een lagere waarde dan elementen die met andere elementen relevante relaties hebben of daarmee zelfs een uitgesproken ensemble vormen. Wanneer elementen uit een ensemble aangetast worden, daalt daarmee de waarde van het hele ensemble en van de andere onderdelen daarvan.

Het Groot Malpieven in natuurgebied De Malpie (bron: <https://www.effenweg.be/events/de-malpie/>)

4.5.2 Historische bouwkunst

Voor de (voorbeschermd) rijks- en gemeentelijke monumenten en de waardevolle historische bouwkunst zullen in het bestemmings-/omgevingsplan maatwerkregels worden opgenomen. De instandhouding van de hoofdvorm kan met een omgevingsvergunning voor het slopen worden beschermd. Ook kunnen andere voor het gebied of voor het gebouw specifieke karakteristieke kenmerken zoals nokrichting, ligging, bebouwingsstructuren en maatvoering worden beschermd. Dit is mogelijk door het stellen van regels in het omgevingsplan. De grondslag hiervoor is te vinden in artikel 13.6 Bal.

Rijksmonument de Dommelsche Watermolen (bron Wikimedia Commons).

4.5.3 Historische stedenbouw

Ook voor de historische stedenbouw met cultuurhistorische waarde zullen in het omgevingsplan maatwerkregels opgenomen moeten worden. In bepaalde gebieden is sprake van een bebouwingsstructuur die sinds jaar en dag op een bepaalde manier is opgebouwd. Per gebied zijn hierin verschillende kenmerken en karakteristieken te onderscheiden. Het is belangrijk om de ruimtelijke opbouw van het gebied te behouden. Er kan sprake zijn van verspreide of dichte tot half open bebouwingsstructuren. Een bebouwingsstructuur kan worden vastgelegd door middel van het vastleggen van de plaats van de bebouwing in bouwvlakken en het werken met gevellijnen. Op open

plekken in de structuur wordt dan geen bouwvlak gelegd of krijgen de gronden een bestemming waarbinnen bebouwing niet is toegestaan.

4.5.4 Historische geografie

Onder historische geografie met een cultuurhistorische waarde vallen verschillende thema's, zoals: infrastructuur, akkers en landgoederen. Belangrijke historische lijnen zijn de unieke kasseienwegen. Afhankelijk van de aanwezige kwaliteiten kunnen bepaalde beschermende maatwerkregels worden opgelegd. Een functieaanduiding 'specifieke vorm van waarde - open gebied' behoort ook tot de mogelijkheden. Om de openheid van het gebied te beschermen kunnen beperkende bouwregels worden opgenomen waarin bebouwing wordt tegengegaan. Daarnaast kan een vergunningplicht worden gekoppeld aan het aanbrengen van opgaande beplanting.

4.5.5 Historisch groen

Voor het historisch groen met cultuurhistorische waarde zullen in het omgevingsplan maatwerkregels worden opgenomen. Historische beplanting, zoals parken, laanbeplanting, waardevolle bomen, zullen specifiek bestemd dienen te worden als 'Historisch groen'. Waardevolle bomen kunnen ook worden aangeduid met de functieaanduiding 'monumentale boom'. Bebouwing kan binnen deze groenstructuren worden tegengegaan in de bouwregels. Voor verschillende werken en werkzaamheden, zoals voor het aanleggen van verharding en het verwijderen van beplanting, kan het vereiste van een omgevingsvergunning voor het aanleggen worden opgenomen.

4.5.6 Cultuurhistorische zichtrelaties

Onder historische zichtrelaties vallen in Valkenswaard zowel de zichtlijnen onder het thema gehuchten - lijnen als de molenbiotopen. Molenbiotopen betreffen cirkelvormige zones rond windmolens, die van belang zijn voor de windvang en voor de landschappelijke uitstraling. Op de kaart is rond elke traditionele windmolen een dergelijke biotoop weergegeven, met een straat **straal** van 400 meter, onafhankelijk van de huidige staat van de molen en van de mate van verstoring van de windvang. De molenbiotopen dienen zorgvuldig te worden ingericht (toetreding van wind), en in geval van grondzeilers zelfs grotendeels te worden vrijgehouden van bebouwing.

De cultuurhistorische waarde van de zichtlijnen bij de dorpen wordt bepaald door hun onderlinge visuele relatie of de visuele relatie met de omgeving. Het gaat dan om bijvoorbeeld de zichtrelatie tussen een dorpslint en het omliggende landschap. Zo'n zichtrelatie is op de cultuurhistorische waardenkaart met een pijl aangegeven.

Het beekdal van de Tongelreep geldt als een aardkundig waardevol gebied (foto gemeente Valkenswaard).

4.5.7 Aardkundige waarden

De provincie Noord-Brabant heeft in Valkenswaard twee aardkundig waardevolle gebieden aangewezen. Het gaat om de Malpie die vooral vanwege het daar aanwezige kleinschalig en venrijk duinen

heidegebied wordt geroemd. Het andere gebied is het Leenderbos, Tongelreep, Groote Heide, Het Goor dat slechts deels ligt in de gemeente Valkenswaard, en bestaat uit een licht golvend dekzandlandschap met dekzandruggen en tussenliggende laagten met vennen. Het archeologisch en aardkundig bodemarchief dat bewaard is gebleven onder het maaiveld of in vennen is gevoelig voor grootschalige graaf- of baggerwerkzaamheden in het kader van natuurontwikkeling en -beheer.

Voor de aardkundige waarden zal in het bestemmings-/omgevingsplan een beschermende regeling opgenomen moeten worden. Het gaat om instructieregels vanuit de provinciale omgevingsverordening.

4.6 Onderzoekverplichtingen cultuurhistorische waarden

De gemeente is gebonden aan de wettelijke verplichtingen ten aanzien van de zorg voor cultuurhistorische waarden (historisch landschap en gebouwd en aangelegd erfgoed). Zo heeft zij een verplichting ten opzichte van de instandhouding van rijksmonumenten en moet er bij grote en kleine ruimtelijke ontwikkelingen getoetst worden hoe is omgegaan met het behoud van historisch landschap en gebouwd en aangelegd erfgoed. Bij het opstellen van een nieuw bestemmingsplan (omgevingsplan) heeft de gemeente zelf ook de verplichting dit in beeld te brengen. De Cultuurhistorische Waardenkaart vormt hiervoor de basis. Daarnaast kan de gemeente vastleggen dat een advies van de commissie ruimtelijke kwaliteit benodigd is.

Veelal betekent dit dat nader onderzoek moet worden uitgevoerd om de cultuurhistorische waarde te laten bepalen van een terrein waarvoor een omgevingsvergunning wordt aangevraagd. In tegenstelling tot archeologie is hier op basis van oppervlak en diepte geen grensnorm bepaald omdat de diversiteit van cultuurhistorische waarden te groot is. Het kan bij een ontwikkeling bijvoorbeeld gaan om een compleet boerderij complex met bijgebouwen en historische beplanting en aangrenzende oude akker maar ook om slechts een historisch waardevolle boom. Of en welk onderzoek noodzakelijk is, zal in overleg met de erfgoeddeskundige van de gemeente en/of de commissie ruimtelijke kwaliteit bepaald worden.

Om de cultuurhistorische waarden te kunnen beschermen en mee te kunnen wegen, zal in veel gevallen net als bij archeologie een omgevingsvergunning noodzakelijk zijn. Hierbij wordt onder andere getoetst op basis van wat er in de erfgoedverordening staat en vanaf 2022 in de beoordelingsregels van het omgevingsplan. Door zo vroeg mogelijk in het proces rekening te houden met het eventueel aanwezige erfgoed en de omgang ermee, wordt de afweging transparant voor initiatiefnemers, in plaats van dat het een frustratie is aan het einde van het proces. Daarbij kan door vroeg in het proces deel te nemen aan de ruimtelijke afweging, tijdig nagedacht worden over hoe erfgoed ontwikkelingen kan versterken en onmogelijkheden worden omgevormd tot kansen.

Voor het afgeven van een omgevingsvergunning is een zorgvuldige afweging nodig tussen de aangevraagde wijziging of geplande ontwikkeling en de consequenties die deze wijziging of ontwikkeling heeft op de monumentale- en cultuurhistorische waarden van het pand of gebied. Wat betekent het bouwen van nieuwe woningen voor de cultuurhistorische waarde zoals aangeduid op de erfgoedkaart? Bij wijzigingen in monumenten en ensembles is er specifieke aandacht nodig om het historische beeld en structuur te behouden en te versterken. Dit geldt ook voor de instandhouding van cultuurhistorisch waardevolle objecten. De omgevingsvergunning kan slechts worden verleend indien de cultuurhistorische waarden niet worden geschaad en bij de activiteit monumenten/slopen alleen als het belang van de monumentenzorg zich daar niet tegen verzet. In het geval van aanwezige cultuurhistorische waarden kan aan initiatiefnemers van ingrijpende ontwikkelingen om aanvullend onderzoek worden gevraagd. Dit kan afhankelijk van de werkzaamheden cultuur-, architectuur- of bouwhistorisch onderzoek betreffen. De kennis uit het onderzoek kan vervolgens worden ingezet voor kaderstelling bij ontwikkelingen of om de ontwikkeling in harmonie met de aanwezige cultuurhistorische waarden uit te voeren.

Voor wat betreft de inhoudelijke aspecten van de aanvraag voor het wijzigen van erfgoed zijn met name details van belang. Deze details komen in een aantal momenten in de vergunningprocedure tot uiting. Daarbij is de intake van de aanvraag een belangrijk moment. Bij de intake en de ontvankelijkheidstoets moet worden gecheckt of alle relevante details van de te wijzigen onderdelen zijn toegevoegd.

De cultuurhistorische waardenkaart zijn in 2011 door vertaald in de cultuurhistorische beleidskaart waarin de volgende categorieën zijn onderscheiden:

1. Beschermde cultuurhistorische monumenten.
2. Object of gebied²² met een zeer hoge cultuurhistorische waarde.
3. Object of gebied met een hoge cultuurhistorische waarde.

Categorie 1 wordt beschermd vanuit de Erfgoedwet en de gemeentelijke erfgoedverordening. De bescherming van categorie 2 wordt geregeld met behulp van (maatwerk)regels in het bestemmings-/omgevingsplan. Veelal betekent dit dat nader cultuurhistorisch of bouwhistorisch onderzoek nodig is zodra ontwikkelingen gepland zijn. De regels in bestemmings-/omgevingsplannen, maar ook die rond vergunningen etc., dienen te bevorderen dat men de cultuurhistorie werkelijk als inspiratiebron gebruikt.

Categorie 1. Beschermde cultuurhistorische monumenten

Er zijn twee soorten beschermde cultuurhistorische monumenten:

- a. Objecten of gebieden die door de Minister van OCW krachtens de Erfgoedwet zijn aangewezen als beschermd monument. Ze staan aangegeven in het landelijke register van Rijksmonumenten.
- b. Objecten of gebieden die door de gemeente krachtens de Erfgoedverordening zijn aangewezen als beschermd monument. Het gaat om objecten of gebieden van gemeentelijk cultuurhistorisch belang. Ze staan aangegeven in het gemeentelijk register van monumenten.

Het gaat voor Valkenswaard om de volgende typen beschermde objecten of gebieden:

- Beschermde gebouwde Rijksmonumenten (in totaal 21 gebouwen)
- Beschermde dorpsgezichten (Achterste Brug en Merellaan-Eksterlaan)
- Beschermde gebouwde gemeentelijke monumenten (in totaal 53 panden/objecten).

Categorie 2. Object of gebied met een zeer hoge cultuurhistorische waarde

Op basis van de bekende historische gegevens en/of de landschappelijke ligging zoals aangeduid op de gemeentelijke erfgoedkaart, kunnen deze objecten of gebieden gezien worden als belangrijke elementen van de regionale identiteit. Deze cultuurhistorische waarden verdienen het om behouden te worden, maar vooral ook om als inspiratiebron te worden gebruikt bij nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen. Het valt te overwegen een aantal van deze terreinen in de toekomst op te nemen op de lijst van gemeentelijke monumenten.

In categorie 2 zijn objecten of gebieden opgenomen die op basis van de beleefde, fysieke en inhoudelijke kwaliteit als zeer hoog zijn gewaardeerd en niet al in categorie 1 zijn opgenomen. Ze:

- a. zijn overgenomen van de kaart van aardkundig waardevolle gebieden, onderdeel van de omgevingsverordening van de provincie Noord-Brabant;
- b. betreffen cultuurhistorische vlakken en complexen van cultuurhistorisch belang uit de verordening ruimte 2014 van de provincie Noord-Brabant;
- c. zijn geselecteerd uit de gemeentelijke erfgoedkaart indien ze onderdeel zijn van of bijdragen aan:
 - Cultuurhistorische vlakken en complexen van cultuurhistorisch belang uit de verordening ruimte 2014 van de provincie Noord-Brabant;
 - Historische stedenbouw van zeer hoge en hoge waarde (CHW 2010²³);
 - Historische geografie van zeer hoge en hoge waarde (CHW 2010);
 - Historische zichtrelaties en molenbiotopen (CHW 2010);
- d. betreffen historisch waardevolle bouwkunst, geselecteerd uit de gemeentelijke erfgoedkaart;
- e. betreffen waardevolle (stedenbouwkundige, landschappelijke of andere) ensembles geselecteerd uit de gemeentelijke erfgoedkaart.

22 Onder objecten verstaan we gebouwen en bouwsels, min of meer punt- of lijnvormige fenomenen; maar ook ensembles van gebouwen en bouwsels, min of meer punt- of lijnvormige fenomenen. Onder gebieden verstaan we vlakken met een grotere uitgestrektheid dan 1 ha.

23 CHW = Cultuurhistorische waardenkaart van de provincie Noord-Brabant.

4.7 Nadere beleidsafwegingen archeologie

4.7.1 Plangebied versus bodemversturende ingreep²⁴

Bij wijzigingen van het omgevingsplan dient steeds het gehele plangebied onderzocht te worden, ongeacht de -vermoedelijke- bodemroering. Dit principe wordt gehanteerd om bij het aantreffen van (behoudenswaardige) archeologische resten plaanpassing door bijvoorbeeld verplaatsen van de bodemversturende ingrepen mogelijk te maken zonder dat bijkomend onderzoek op de nieuwe verstoringslocatie noodzakelijk is.

Bij concrete plannen (omgevingsvergunningen diverse activiteiten) dient uitgegaan te worden van de omvang van de feitelijke bodemverstoring in het plangebied. Overschrijdt deze de oppervlakte-ondergrens én de diepte-ondergrens niet, dan is er geen archeologisch onderzoek noodzakelijk. Worden beide gestelde ondergrenzen overschreden, dan dient het gehele plangebied middels een vooronderzoek (doorgaans een bureau- en booronderzoek) onderzocht te worden. In het kader van eventueel vervolgonderzoek (proefsleuvenonderzoek en/of opgraving) dient het onderzoeksgebied afgestemd te worden op het verstoringsgebied (wat kleiner kan zijn dan het plangebied). Bij het berekenen van het verstoringsoppervlak, wordt boven het te bebouwen oppervlak een marge 5-10 % opgeteld om de feitelijke omvang van de bouwput, de aan te leggen kabels en leidingsleuven en dergelijke qua verstoring mee te rekenen.

Op plangebieden waarvoor een bepaalde archeologische waarde geldt, maar die qua bodemingreep beneden de vrijstellingsdrempel voor onderzoek vallen, blijft de dubbelbestemming onverminderd van kracht. Indien uit (voor)onderzoek is gebleken dat geen archeologische waarden in het (plan)gebied meer te verwachten zijn, kan de functietoekenning Waarde-Archeologie uit het omgevingsplan verwijderd worden.

4.7.2 Bodemingrepen met een geleidelijk effect

Een aparte categorie vormen de bodemingrepen die een geleidelijk effect hebben op de dieper liggende archeologische resten. Het betreft dan met name bodemingrepen die de afvoer van grond met zich meebrengt die niet opnieuw wordt aangevuld. Hierbij kan gedacht worden aan het afplaggen van heide of verschralen van bemeste landbouwgronden in het kader van natuurbeheer en -ontwikkeling, (laan)bomenteelt en graszodenteelt. Maar ook activiteiten die kunnen leiden tot een cumulatief aantasten van het archeologische bodemarchief. Hierbij kan gedacht worden aan: diepploegen, aspergeteelt, drainagesystemen aanleggen, enz. Deze ingrepen kunnen leiden tot een ongeziene en ongewenste verstoring van de archeologische resten zonder dat grondverzet plaatsvindt.

In dergelijke gevallen is het belangrijk in het kader van een omgevingsvergunning eerst vast te stellen wat het effect van de ingreep (op de langere termijn) kan zijn op de eventueel aanwezige archeologische ondergrond. Dit kan gebeuren door bijvoorbeeld het bestuderen van bewijsvoering om historische verstoringen vast te stellen of het vaststellen van de dikte van de bouwvoor of het beschermende akkerdek en de diepteligging van de archeologisch relevante laag met behulp van verkennende boringen en/of profielputjes. In het kader van de vergunningaanvraag of omgevingsplanwijziging dient dan ook telkens afgewogen te worden of het uitvoeren van een archeologisch (voor)onderzoek wenselijk dan wel noodzakelijk is.

4.7.3 Plangebied met verschillende archeologische waarden

Indien binnen een plangebied waarvoor een omgevingsvergunning wordt aangevraagd volgens de archeologische beleidskaart verschillende archeologische waarden voorkomen, dan geldt de hoogste aanwezige waarde met bijbehorende vrijstellingsdrempel ter bepaling van de onderzoeksverplichting. Slechts als de hoogste waarde een zeer beperkt deel uitmaakt van het plangebied (< 10 %), kan na afweging worden besloten om de oppervlakteondergrens te hanteren die het grootste deel uitmaakt van het plangebied.

4.7.4 Doorschuiven van de archeologische onderzoeksplicht

Wanneer een bestemmingsplan toekomstige ontwikkelingen mogelijk maakt, zal veelal een waarderend archeologisch onderzoek (bijvoorbeeld proefsleuven) plaats moeten vinden om zeker te zijn dat de

24 Van de Water 2016.

bestemmingen concreet haalbaar en wenselijk zijn. Dit om financiële lasten voor de gebruiker zoveel mogelijk voorzienbaar en vermijdbaar te maken. Voordat concrete bestemmingen aan een locatie toegewezen kunnen worden zal moeten blijken of deze, ook vanuit archeologisch oogpunt, haalbaar zijn. Hierdoor worden financiële lasten bij werkzaamheden zoveel mogelijk voorzien en vermeden. Ook maakt dit het mogelijk om door middel van een vergunningenstelsel voorwaarden in het plan op te nemen die de bescherming van archeologische waarden kunnen waarborgen, wat soms een verzwaring van de ondergrens in oppervlakte en diepte betekent. In de praktijk komt het echter vaak voor dat het waarderende proefsleuvenonderzoek pas plaats vindt na vaststelling van het bestemmingsplan, wat gevolgen kan hebben, bijvoorbeeld omdat het plangebied nog niet toegankelijk is voor een proefsleuvenonderzoek.

Als er dan bij het waarderende proefsleuvenonderzoek een waardevolle vindplaats wordt aangetroffen en de oppervlaktegrens blijft bijvoorbeeld staan op de eerder van de gemeentelijke verwachtingenkaart overgenomen 250 m², dan kan er vervolgens bij de aanvraag van de bouwvergunning geen archeologisch onderzoek meer worden afgedwongen omdat de bouw van een huis meestal niet boven de 250 m² komt. Als er dan archeologische waarden tevoorschijn komen, is niet de vergunningvrager verantwoordelijk, maar is de gemeente aan zet en draait op voor de kosten van archeologisch onderzoek. Om dit te voorkomen zal bij het doorschuiven van het waarderend archeologisch onderzoek naar de aanvraag van een bouw- of aanlegvergunning, in het vast te stellen nieuwe bestemmingsplan altijd de stringentere oppervlaktemaat van 100 m² als ondergrens voor archeologisch onderzoek aangehouden moeten worden, ongeacht de ondergrens zoals aangeduid op de archeologische verwachtingen- en waardenkaart.

4.7.5 Toevalsvondsten²⁵

In plangebieden die niet onderzoeksplchtig zijn of waar de initiatiefnemer heeft voldaan aan de onderzoeksverplichting, hetzij van alleen inventariserend onderzoek, hetzij ook van een opgraving of begeleiding, kan de gemeente vergunning verlenen voor de beoogde ruimtelijke ontwikkelingen. Desondanks kunnen bij graafwerkzaamheden 'toevalsvondsten' worden gedaan, zoals crematie- of inhumatiegraven die door hun beperkte omvang en diepteligging meestal niet voorspelbaar zijn. In zo'n geval kan de initiatiefnemer niet gehouden worden aan het veroorzakersprincipe. Op basis van een selectiebesluit van de gemeente mocht het initiatief immers zonder (verdere) archeologische verplichtingen worden gerealiseerd. Dergelijke vondsten dienen op grond van art. 19.8 Omgevingswet bij het college van burgemeester en wethouders gemeld te worden. Het college stelt vervolgens de minister van OCW op de hoogte (in de praktijk de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed). Het niet melden is een strafbaar feit.

Soms kunnen dergelijke vondsten van groot belang zijn. De Omgevingswet regelt in dat geval dat niet alleen de minister van OCW, maar ook de gemeente bevoegd is om bodemversturende werkzaamheden stil te leggen. Ook komt het voor dat onder druk van de publieke opinie alsnog na overleg tussen betrokkenen een onderzoek ingesteld wordt, ook al kan de gemeente niet meer terugkomen op de verleende vergunning. Bij het stilleggen van werk door de gemeente of het Rijk komen de kosten niet ten laste van de verstoorder, maar 'in redelijkheid' van de gemeente dan wel de Minister, waarbij van de gemeente verwacht mag worden, dat de zorgvuldigheid van de besluitvorming evident is. Onder druk van de publieke opinie ontstaat meestal tussen alle betrokkenen een onderhandelings situatie met hoge tijdsdruk, waarbij kosten voor de gemeente te verwachten zijn.

Zowel in het belang van de archeologische monumentenzorg als om spanningen tussen Rijk, gemeente, belanghebbenden en bevolking te voorkomen, is het aan te bevelen om in twijfelgevallen over de aanwezigheid van archeologische waarden in het selectiebesluit de verplichting tot een vorm van archeologische begeleiding op te nemen. Een lichte vorm van archeologische begeleiding is een geregelde inspectie met de mogelijkheid om bij vondsten een snel onderzoek op kosten van de verstoorder uit te voeren. Een dergelijke pragmatische aanpak kan voor alle partijen de voorkeur hebben boven intensief inventariserend onderzoek om de aanwezigheid van archeologische waarden risicoloos te bevestigen of uit te sluiten. In sommige gevallen kunnen voor een dergelijke inspectie amateurarcheologen worden ingeschakeld.

²⁵ Toevalsvondsten zijn onder de Omgevingswet ondergebracht in hoofdstuk 19: bevoegdheden in bijzondere omstandigheden.

4.8 Nadere beleidsafwegingen cultuurhistorie²⁶

4.8.1 Onevenredige aantasting

Beschermen van erfgoed betekent niet dat er niks meer mag veranderen aan een beschermd of waardevol object; integendeel. Als de cultuurhistorische of monumentale waarden van een object of pand worden gerespecteerd is het geen probleem om wijzigingen aan te brengen.²⁷ Bij een vergunningaanvraag wordt getoetst of deze waarden niet onevenredig worden aangetast. Als dat wel het geval is, vind een belangenafweging plaats, waarbij wordt gekeken of de andere belangen dermate zwaarwegend zijn dat zij aantasting van de cultuurhistorische waarden rechtvaardigen.

De vergunningplicht geldt niet alleen voor de buitenzijde (gevels en daken), maar ook voor het interieur. Het betekent echter niet dat alles aan of in een monument historische waarde heeft. De gemeente kan vragen om een bouwhistorisch onderzoek om te zien welke delen van het monument wegens hun historische waarde bescherming behoeven. Bij de vergunning kunnen dan voorschriften worden opgenomen om die monumentale delen te beschermen.

4.8.2 Vergunningplichtig of Vergunningvrij

Voor gewoon onderhoud, gericht op het behouden van wat er is, en minder omvangrijke activiteiten aan monumenten is geen omgevingsvergunning nodig. Dit betreft normaal onderhoud waarbij materiaalsoort, kleur, vormgeving, detaillering en profilering niet wijzigen. Bijvoorbeeld:

- het schilderen in dezelfde kleur/verfsysteem
- het vervangen van kapotte ruiten of kozijnen door hetzelfde type/materiaal
- het opstoppen van rieten daken
- het vervangen van enkele dakpannen.

Verder is het bouwen in, aan of op een monument (rijks, provinciaal of gemeentelijk) niet vergunningplichtig mits het om onderdelen gaat die uit het oogpunt van monumentenzorg geen waarde hebben. Ook voor het bouwen in rijksbeschermd stads- en dorpsgezichten en voor inpandige veranderingen en bepaalde activiteiten op achtererven is geen vergunning meer nodig. Waar precies de grenzen liggen, is te vinden op de website van de RCE.²⁸

Als de werkzaamheden kunnen worden uitgevoerd zonder vergunning, geldt nog steeds dat een beschermd monument niet beschadigd of te vernield mag worden: "vergunningsvrij is dus niet vogelvrij". Dit valt onder de instandhoudingsplicht beschermd cultureel erfgoed (Omgevingsbesluit art 1.3 en meer specifiek voor rijksmonumenten Bal art 13.11).

4.9 Implementatie cultureel erfgoed in omgevingsplan

Rijks- en gemeentelijke monumenten als ook objecten of gebieden met archeologische of cultuurhistorische waarden, waaronder de aardkundige waarden en ensembles, zullen via instructie- en maatwerkregels in het omgevingsplan moeten worden opgenomen ter bescherming van de aanwezige archeologische of cultuurhistorische waarden. Daarnaast wordt voorgesteld om voor de Rijks- en gemeentelijke monumenten ook een functieaanduiding op te nemen in het omgevingsplan.

In *bijlage 5* zijn de basisregels voor cultureel erfgoed opgenomen die bij het opstellen van het omgevingsplan binnen de gemeente Valkenswaard als uitgangspunt kunnen worden gebruikt.²⁹ De

²⁶ Historisch landschap en gebouwd en aangelegd erfgoed.

²⁷ In het licht van de Omgevingswet moet voor de gebruiker (burgers / bedrijven) ook duidelijk zijn waar die informatie te vinden is.

²⁸ Zie <https://www.cultureelerfgoed.nl/publicaties/publicaties/2018/01/01/vergunningvrij>.

²⁹ De regels moeten voldoen aan de Standaard toepasbare regels (STTR) voor opname in het Omgevingsloket. Daarbij is het mogelijk om extra informatie toe te voegen aan de toepasbare regels, zoals toelichtingen.

regels zijn afgestemd op de verschillende categorieën archeologische en cultuurhistorische waarden en verwachtingen.

In de toelichting van het omgevingsplan zal op basis van de erfgoedkaart een archeologische en cultuurhistorische paragraaf moeten worden opgenomen. Hierin wordt het volgende beschreven en/of weergegeven:

- de ondergrond in het plangebied voor zover relevant voor de historische situatie;
- de bewoningsgeschiedenis en/of de stedenbouwkundige geschiedenis van het gebied;
- de aanwezige monumenten en andere karakteristieke bebouwing of relictten;
- het archeologische/cultuurhistorisch onderzoek naar de waarden;
- de (relictten van) historische terreininrichting en het landschap (verkaveling, begroeiing, wallen, sloten, bolle akkers, steilranden, holle wegen etc.);
- het gemeentelijke beleid ten aanzien van archeologische en cultuurhistorische waarden en/of verwachtingen;
- tot slot wordt een motivering gegeven van de wijze waarop in het eventuele ruimtelijk ontwerp wordt omgegaan met de eventueel aanwezige waardevolle archeologische en cultuurhistorische relictten.

Rijksmonument de grafkapel van de Familie Maas-Leën uit het einde van de 19^e eeuw op de oude begraafplaats van Valkenswaard. (foto Valkenswaard.nieuws.nl).

Gemeentelijk monument Peperstraat 56 in Valkenswaard (bron: Wikipedia) en grenspaal Graaf van Loon (bron: Erfgoed Geowiki).

5 Verbeteren van erfgoed instrumenten

5.1 Roerend, informatief en immaterieel erfgoed

De Erfgoedwet benoemt cultuurobjecten. Deze zijn beschermd vanwege het nationale belang. We onderzoeken of we in Valkenswaard een gemeentelijke lijst van cultuurobjecten kunnen opstellen. Dat is naar analogie met de nationale cultuurobjecten, een lijst van roerend cultureel erfgoed, dat niet zonder vergunning buiten Valkenswaard mag raken door bijvoorbeeld handel. Dit omdat het onlosmakelijk met de geschiedenis van Valkenswaard, Dommelen en Borkel en Schaft is verbonden. Roerend erfgoed is erfgoed dat 'verplaatsbaar' is (in tegenstelling tot onroerend erfgoed) en 'tastbaar' (in tegenstelling tot immaterieel cultureel erfgoed). Een voorbeeld hiervan zijn de roerende interieurs in historische panden (zoals kerken) maar ook de onlangs herontdekte wandkleden van Luc van Hoek en Willi Martinali.³⁰ Een deel van het roerend erfgoed is van oorsprong nauw verbonden met zijn omgeving: een gebouw een park of de openbare ruimte. Steeds vaker wordt dit type roerend erfgoed daarom in samenhang met zijn historische omgeving beschouwd en gewaardeerd.³¹

Het wandkleed 'Heilige Willibrordus, Apostel van Brabant' van Luc van Hoek, een van de twee wandkleden die door het college van B&W van de gemeente Valkenswaard werd aangewezen tot beschermd gemeentelijk cultuurofgoed (mei 2020, bron gemeente Valkenswaard).

De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed heeft in 2013 een systematiek ontwikkeld voor de waardering van museale objecten en (deel) collecties. Het is een aanpak die ruimte geeft voor actualisering van de waardestelling en die altijd uitgaat van een aanleiding.³² De methodiek biedt inzicht in (nieuwe) waarderingscriteria en beschrijft hoe waarde scores onderbouwd moeten worden met argumenten. De hierin toegepaste criteria zijn vergeleken met en daar waar nodig aangevuld in de erfgoedmeetlat (*bijlage 2*), zodat een afweging voor aanwijzing als beschermd gemeentelijk cultuurofgoed hiermee mogelijk wordt gemaakt.

De volgende stap zal zijn het inventariseren en zo nodig waarden van mogelijk nog meer aanwezig roerend maar ook immaterieel en informatief erfgoed binnen de gemeente Valkenswaard. Het gaat dan om levend erfgoed dat mensen een gevoel van identiteit en continuïteit geeft. Mensen zien deze culturele uitingen zelf als erfgoed, geven het van generatie op generatie door en zorgen ervoor dat het met de tijd meegaat. Immaterieel erfgoed verbindt mensen onderling, in verleden, heden en toekomst.

³⁰ Cultuurhistorische waardenstelling van twee wandkleden door L.M. Almering-Strik.

³¹ Eenheid en verscheidenheid. Een zoektocht naar een integrale cultuurhistorische waardestelling van het materiële erfgoed (uitgave RCE 2014).

³² Op de Museale Weegschaal (uitgave RCE 2013).

Bij informatief erfgoed gaat het om allerlei overgedragen archieven binnen de heemkundekring, maar denk ook aan documenten en boeken over valkerij en sigarenmakerij, WOII, enz..

Ook immaterieel erfgoed verdient het om doorgegeven te worden aan de toekomst. Alleen: je wilt er geen kaasstolp overheen zetten. Het hoeft er over 50 jaar niet hetzelfde uit te zien. Het is immers levend erfgoed, dat steeds in ontwikkeling is. Het Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland heeft een handige handreiking voor gemeenten opgesteld over de manier waarop immaterieel erfgoed te borgen is.³³ In het kort betekent dit dat de gemeente het immaterieel erfgoed in kaart brengt en onderzoekt hoe gemeentelijk erfgoedbeleid kan bijdragen om dit immaterieel erfgoed een toekomst te geven door het te laten aansluiten bij bredere beleidsdoelstellingen van de gemeente, zoals participatie, duurzaamheid, citymarketing of evenementen.

Onderdeel van het uitvoeringsprogramma erfgoed zal zijn het opstellen van een aparte nota over roerend, informatief en immaterieel erfgoed.

Het Nederlands Steendrukmuseum in Valkenswaard; het traditionele ambacht van steendruk is een vorm van immaterieel erfgoed (foto steendrukmuseum.nl).

5.2 Actualisatie Cultuurhistorische waardenkaart

Om daadwerkelijk plannen te kunnen toetsen aan de cultuurhistorische waarde en sturing te kunnen geven aan de gewenste ontwikkeling, zal de cultuurhistorische waardenkaart geactualiseerd en aangepast moeten worden. De cultuurhistorische waardenkaart uit 2011 is hiervoor namelijk te grofschalig waarbij duidelijke toetsingskaders ontbreken. Hier is een verbeterslag en actualisering noodzakelijk, ook in het licht van de nieuwe omgevingswet. Door de feitelijke karakteristieken/ kenmerken die tot de cultuurhistorische waarden leiden, op te nemen in de erfgoedkaart en deze door te vertalen in het omgevingsplan, wordt het mogelijk om concreet rekening te houden met cultuurhistorische waarden bij de beoordeling van omgevingsvergunningen.

Op de cultuurhistorische waardenkaart worden de verschillende cultuurhistorische waarden als volgt onderscheiden:

- o Historische bouwkunst
- o Historisch groen
- o Historische zichtrelaties
- o Historische stedenbouw
- o Cultuurhistorische ensembles
- o Historische geografie
- o Aardkundig waardevolle gebieden

³³ https://www.immaterieelerfgoed.nl/image/2020/10/30/def_gemeenteambtenaren.pdf

Om de cultuurhistorische waarden nog verder te kunnen versterken zullen de waarden geïntegreerd moeten worden met het nieuwe ruimtelijke kwaliteitsbeleid en het landschapsontwikkelingsplan. De te ontwikkelen richtlijnen, die hieruit voortkomen, ondersteunen en versterken de karakteristieken van het landschap, de bebouwingsslinten en historische kernen.

5.3 OmgevingsTafel

De impact van de Omgevingswet op het vergunningverleningsproces en de dienstverlening is behoorlijk. De duur wordt sterk ingekort; alle aanvragen moeten in principe via de reguliere procedure binnen 8 weken worden afgehandeld. Ook de wijze waarop vergunningaanvragen getoetst worden verandert. De Omgevingswet vraagt om een integrale afweging, met als uitgangspunt: 'Hoe kunnen we dit initiatief mogelijk maken?' Bij vergunningaanvragen waar meerdere overheden regels voor stellen, wordt er één bevoegd gezag aangewezen als coördinator van het afhandelingsproces. Tenslotte komt er een aanvraagvereiste participatie bij vergunningaanvraag, die initiatiefnemers stimuleert om informatie te verschaffen over de wijze waarop de belangen van belanghebbenden zijn gehoord en hoe het resultaat daarvan is verwerkt in het plan.

Dit alles vraagt om een zorgvuldig proces. Een proces van overleg over het initiatief met bestuurlijke partners, ketenpartners en belanghebbenden, kan in het geval van een complexe aanvraag naar verwachting niet binnen 8 weken worden doorlopen. Zeker als daar ook onderzoek bij komt kijken naar archeologie, historisch landschap en gebouwd en aangelegd erfgoed. Hiertoe dient dan ook een uitgebreider vooroverleg in te worden gericht en Omgevingswetproof te worden gemaakt. Voor een 'Omgevingswetproof vooroverleg' heeft VNG een dialoogmodel ontwikkeld, de zogeheten Omgevingstafel. **Bij de omgevingstafel speelt het vooroverleg zich af voordat de formele vergunningaanvraag wordt ingediend. Aan tafel komen (in een of meerdere sessies) de initiatiefnemer en alle betrokkenen bij elkaar, waaronder de deskundigen op het gebied van erfgoed zoals de adviescommissie monumenten en welstand maar ook de regioarcheoloog. Het initiatief wordt besproken vanuit de gedachte dat het mogelijk gemaakt wordt. Dit levert de initiatiefnemer een integraal advies op, waarmee hij de vergunningaanvraag kan opstellen en indienen. Daarna kan de vergunning in acht weken worden afgehandeld.**

5.4 Toezicht en handhaving³⁴

In het kader van toezicht en handhaving is het niet alleen zaak dat tijdens de planvorming en vergunningprocedure zorgvuldig met monumentale waarden en details wordt omgegaan. Het is vooral zaak om ook tijdens de uitvoering met zorg de werkzaamheden te verrichten. Dit kan worden bewerkstelligd door voorafgaand aan de aanvang van de bouwwerkzaamheden met de eigenaar en aannemer een overleg te voeren, waarbij het bouwplan en de uitvoering in relatie tot de vergunning in detail worden afgestemd en belangrijke details en restauratietechnieken worden doorgesproken. Hetzelfde geldt als er vragen zijn over de aanpak van bijvoorbeeld onverwachte problemen. Daarbij is het noodzakelijk dat de toezichthouder door de planbeoordelaar nauwkeurig op de hoogte wordt gesteld van de kritische details en uitvoeringstechnieken. Het is wenselijk dat zowel de plantoetsers als toezichthouder bij het afstemmingsoverleg met de opdrachtgever en uitvoerende partijen aanschuiven. Tijdens dit afstemmings- ofwel bouwoverleg kan tevens worden vastgelegd op welke momenten terugkoppeling plaats vindt met de gemeente. Deze afspraken worden opgenomen in de vergunning.

De instandhoudingsplicht uit de Erfgoedwet (en straks de Omgevingswet) houdt in dat een eigenaar van een rijksmonument zorgt dat het monument zodanig onderhouden wordt dat instandhouding van het object en de monumentale bouwkundige elementen gewaarborgd is. Een eigenaar voldoet niet aan de instandhoudingsplicht wanneer onderdelen van het monument aantoonbaar niet onderhouden zijn en de eigenaar langdurig nalaat om het noodzakelijke onderhoud uit te voeren. Het maakt niet uit of de verwaarlozing opzettelijk of onbewust gebeurt. Roerende zaken vallen niet onder de

³⁴ Zie voor meer info: <https://www.monumententoezicht.nl/onderhoudspflicht> en ook <https://www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/erfgoedwet/instandhoudingsplicht-en-de-erfgoedwet>.

onderhoudsplicht, maar interieuronderdelen zoals een schouw of een stucplafond, wel. De onderhoudsplicht geldt ook voor structuurbepalende groenelementen van een monument.

De gemeente bewaakt het ‘algemeen maatschappelijk belang’ van het erfgoed. Daarom is een actieve rol van de gemeente van belang. Met de instandhoudingsplicht kan een gemeente een eigenaar aanspreken die zijn monument niet onderhoudt. In het uiterste geval kan de gemeente handhavend optreden om het noodzakelijke onderhoud af te dwingen. De voorkeur gaat uiteraard uit naar het toezicht tijdens de werkzaamheden, vanwege meer succes op behoud van historische materiaal en kwaliteit. Bij handhaving zal er al sprake zijn van een (structurele) en onomkeerbare aantasting van de erfgoedwaarden.

Onder de Omgevingswet krijgt de gemeente de mogelijkheid een bestuurlijke boete op te leggen (artikel 18.13) wanneer:

- een verbod wordt overtreden dat is opgelegd ter bescherming van cultureel erfgoed of werelderfgoed;
- niet wordt gehandeld conform instructies die zijn gegeven in verband met een archeologische toevalsvondst van algemeen belang.

De boetebevoegdheid die volgens dit artikel opgelegd kan worden door het bevoegd gezag, geldt voor de algemene regels op gemeentelijk, provinciaal en rijksniveau met betrekking tot cultureel erfgoed en werelderfgoed. Binnen de bandbreedte van het boetetarief (tot een maximum van € 82.000,- in het jaar van vaststelling van deze nota) kan het bevoegd gezag beleidsregels opstellen voor de hantering van tarieven voor bepaalde overtredingen. Daarbij kan rekening worden gehouden met strafverhogende factoren, zoals bijvoorbeeld een recidiveregeling. Het bevoegd gezag moet met het Openbaar Ministerie afstemmen over de inzet van de bestuurlijke boete. Een bruikbaar kader hiervoor biedt de Landelijke Handhavingsstrategie.

5.5 Gebouwde monumenten

5.5.1 Bouwhistorisch onderzoek

Bij gebouwde monumenten is vaak sprake van een summiere monumentenbeschrijving en waardestelling, omdat meestal alleen de buitenzijde van het pand beschreven is. De redengevende monumentbeschrijving is echter bedoeld om een object te duiden en de reden van bescherming te motiveren. Of in het pand nog oude kelders, schouwen of constructieonderdelen, zoals balklagen of oude kapconstructies aanwezig zijn, is in de meeste gevallen niet bekend. Om duidelijkheid te krijgen over de specifieke waarden van een monument, zoals muren of constructies is deze beschrijving niet het juiste instrument. **Het is daarom zeer gewenst om voorafgaand aan de vergunningaanvraag een bouwhistorisch onderzoek of verkenning te laten uitvoeren. De diepgang van het onderzoek is afhankelijk van de ingreep en de vraag welke monumentale waarden in geding zijn.**

Bouwhistorisch onderzoek omvat het zoeken naar alle relevante gegevens, en de analyse en de interpretatie daarvan, die kunnen leiden tot de beschrijving van de bouw- en gebruiksgeschiedenis van bouwwerken of structuren. Er worden verschillende vormen van bouwhistorisch onderzoek onderscheiden op grond van de diepgang van de werkzaamheden.

Het doel van bouwhistorisch onderzoek is:

- signalering van historische bouwwerken en structuren;
- documentatie van historische bouwwerken en structuren (bouw-, verbouwings -en gebruikersgeschiedenis)
- bouwhistorische waardestelling van historische bouwwerken en structuren, ten behoeve van een (in cultuurhistorisch opzicht) beter beheer of als voorbereiding van een restauratie, verbouwing of herbestemming. Door het bepalen en vastleggen van bouwhistorische waarden kan worden voorkomen dat deze door onwetendheid verloren gaan;
- advisering bij verbouwingen van bouwwerken en structuren;
- vergroting van kennis van de geschiedenis van het bouwen / verbouwen

Het voordeel van een bouwhistorisch onderzoek is dat de waarde stelling voor alle partijen inzichtelijk is. Daarmee kan de juiste discussie worden gevoerd over de meest essentiële kwaliteiten van het pand. Dit biedt voor alle partijen duidelijkheid en zorgt voor een goede procesvoortgang en uiteindelijk veel tijdswinst.

Woningen uit de jaren vijftig uit de Wederopbouw periode aan de Irnestraat in Valkenswaard (foto gemeente Valkenswaard).

De belangrijkste conclusies uit het bouwwerk of de structuur zelf wordt getrokken uit de bouwmassa, de gevels, de constructie, de toegepaste materialen, de bewerking van de materialen en de afwerking van het interieur, met inbegrip van alle sporen van wijziging en toevoeging. Uit kaartmateriaal, literatuur en archieven kunnen eveneens bouwhistorische conclusies over bouwwerken worden getrokken; de mate van diepgang waarin dit gebeurt hangt af van de onderzoeksvraag.

Het is de bedoeling dat de medewerkers van de gemeente een bezoek brengen aan het pand om een eerste inschatting te maken van de aanwezige waarden in relatie tot de gewenste wijzigingen en consequenties voor de waarden. Wanneer geen monumentale waarden in het geding zijn, of een beperkte ingreep plaatsvindt, zal geen of slechts een beperkt onderzoek nodig zijn. Indien er meer gecompliceerde ingrepen gaan plaatsvinden, zal er een onderzoek door een deskundige (bouw- cq. architectuurhistoricus) moeten plaats vinden. Uitgangspunt is dat het onderzoek in een zo vroeg mogelijk stadium wordt verricht, zodat het kan dienen als leidraad en inspiratiebron voor de planvorming. Tevens vormt het waardestellend onderzoek een toetsingskader voor de beoordeling van een omgevingsvergunning voor wat betreft de specifieke monumentale waarden van een pand. De gemeentelijke adviescommissie beoordeelt beoordeelt veelal deze onderzoeken aan de hand van de vastgestelde landelijke richtlijnen en kennis van de situatie.

5.5.2 Restauratieladder³⁵

Aan een restauratie- en onderhoudsproject gaat een waardenstelling door een gekwalificeerde expert vooraf. Dit onderzoek naar de monumentale waarden van het gebouw vormt de basis bij het maken van keuzes voor ingrepen. Het keuzeproces heeft stichting Erkende Restauratiekwaliteit Monumentenzorg (ERM) verwerkt in een praktisch stappenplan dat helpt bij het maken van keuzes: de Restauratieladder.

35 <https://www.stichtingerm.nl/restauratieladder>.

De Restauratieladder is gebaseerd op het Charter van Venetië, het internationale handvest voor het behoud en restauratie van monumenten en stads- en dorpsgezichten.

De Restauratieladder (bron: Stichting ERM).

Voorafgaand aan een restauratie brengt een gekwalificeerde deskundige de (cultuur)historische, esthetische en/of architectonische waarden van het monument in kaart en legt ze (aantoonbaar en toetsbaar) vast. In de waardenstelling wordt ook nagegaan welke onderdelen van het gebouw geen historische waarde hebben en dus niet per se behouden moeten blijven. De Restauratieladder onderscheidt drie ingreepniveaus (laddertreden) van restaureren, aflopend in voorkeur. Behoud van de oorspronkelijke onderdelen staat altijd voorop. De keuze bij elke ingreep hangt af van de monumentale waarde van onderdeel, de gebruikerswensen en de beschikbare financiële middelen. Uiteraard hebben de keuzes ook invloed op het benodigde budget.

5.5.3 Herbestemming & Duurzaamheid

Monumentale gebouwen geven sfeer en karakter. Vaak zijn het juist de gebouwen met een specifieke functie, zoals boerderijen, kloosters en fabrieken die een sterke eigen identiteit hebben en daarmee karakter geven aan een bepaald gebied binnen de gemeente. De gebouwen zijn vaak typologisch sterk verbonden met hun oorspronkelijke functie, zoals kerken, wat het hergebruik van dit soort gebouwen niet altijd eenvoudig maakt als de functie (op die plek) ophoudt te bestaan. Vanuit het rijk is er momenteel voor erfgoed een mogelijkheid een subsidie aan te vragen voor herbestemmingsonderzoek en het wind- en waterdicht houden van de gebouwen tijdens de onderzoeksperiode.³⁶

Voor het bepalen of een herbestemming tot de opties behoort qua ontwerprichting en ook financieel is de Transformatiescan een goed instrument gebleken. Deze scan wordt steeds vaker gebruikt bij het doorrekenen van herbestemmingsvoorstellen of door belangenorganisaties bij ongewenste sloopaanvragen. De scans bieden op een eenvoudige wijze een goed inzicht in de alternatieve mogelijkheden en haalbaarheid van potentiële doorontwikkeling.

Gebouwd en aangelegd erfgoed dat niet wordt onderhouden of leeg staat, raakt in verval. Het kan dus alleen in stand worden gehouden als het een bestemming heeft. Hiervoor is een actieve rol voor de gemeente weggelegd. Eigenaren van leegstaand erfgoed moeten actief worden benaderd om over te gaan tot restauratie en herbestemming. Om inzicht te krijgen in de staat van het (gebouwde) erfgoed is het zeer wenselijk om dit te inventariseren. Dat kan o.a. door het opstellen van een lijst en door middel van een enquête waarin aan eigenaren wordt gevraagd of hun pand op kortere of langere termijn leeg komt te staan en of er plannen bestaan voor verbouwingen of restauraties. Op basis van de lijst en enquête kan met eigenaren in gesprek worden gegaan. Door de eigenaren in een vroeg stadium bewust te maken van waarden, de weg te wijzen, mee te denken en te faciliteren bij de herbestemming, het onderhoud of de restauratie van hun pand ontstaat wederzijds begrip, hetgeen indirect ten goede komt aan een betere planvorming en instandhouding van erfgoed.

De komende jaren zullen vooral verouderde agrarische (VAB), religieuze en industriële complexen vrijkomen, waaronder ook gebouwen uit de Wederopbouwperiode. Deze complexen beslaan veelal grote oppervlakten en maken daardoor een essentieel onderdeel uit van de dorpsgeschiedenis met alle bijhorende verhalen en ruimtelijke kwaliteit. **Het is wenselijk en ook mogelijk om in bestemmings-/omgevingsplannen ruimere mogelijkheden op te nemen voor herbestemming van leegstaand gebouwd erfgoed. Uiteraard zal daarbij rekening moeten worden gehouden met de omgeving van de zgn. monumentenbiotoop.** Voor erfgoed dat het waard is te behouden, ook als dit geen formele status als beschermd rijks- of gemeentelijk monument heeft, zullen wij de eigenaren ondersteunen.

Voor de gemeente is daarnaast een rol weggelegd in het meedenken met de eigenaren en (waar mogelijk) faciliteren van ontwikkelingen. We kunnen nog meer inspelen op de veranderende woonbehoeften. Er is bijvoorbeeld meer vraag naar seniorencomplexen of juist woningen met werkruimte aan huis voor de toenemende groep zzp-ers. Erfgoed kan hierin een rol spelen doordat

36 Zie voor meer info <https://www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/subsidie-herbestemming-monumenten>

deze vaak ook geen standaard plattegronden hebben en dus kunnen beantwoorden aan een bijzondere woonbehoefte. Zeker het erfgoed met een groot oppervlak, zoals boerderijen met bijgebouwen of voormalige fabrieksgebouwen hebben potentie om vanuit een nieuwe visie, geschikt te worden gemaakt voor deze doelgroepen. De rol van de gemeente is dan vooral gelegen in het kijken hoe wensen in overeenstemming met alle belangen die spelen bij een dergelijke ontwikkeling, kunnen worden gerealiseerd. Dit vraagt van onszelf integraal denken, flexibiliteit en oplossingsgerichtheid.

Niet onbelangrijk binnen het hele verhaal van de herbestemming is ook de duurzaamheid die wij in het hergebruik van erfgoed zien. In plaats van sloop, waarbij waardevol bouw materiaal verloren gaat, willen we bijdragen aan het duurzame behoud ervan. Sloopafval heeft het grootste aandeel van onze afvalberg in Nederland. Verder is er bij sloop nieuw bouw materiaal nodig; dit staat haaks op het principe van de levenscyclus van productie van bouw materialen (LSB). Dit aspect staat dus los van de innovatie die nodig is om de gebouwen goed bewoonbaar te maken naar de maatstaven van deze tijd. Ook daarin deinzen we als gemeente niet terug om over onconventionele manieren na te denken over verduurzaming. Het oude ontwerp van een gebouw biedt vaak vele aanknopingspunten om een gebouw aantrekkelijker te maken om in te wonen. Denk bijvoorbeeld aan het aanbrengen van luiken en het terugbrengen van compartimentering in gebouwen. Teruggrijpen op oude ideeën / concepten, levert vaak zowel binnen als buiten het gebouw een fraaiere oplossing. Het betekent overigens niet dat een gebouw in de toekomst niet verduurzaamd kan worden, maar het vraagt om andere oplossingen dan nieuwbouw. **De bouwfysische opbouw van oude gebouwen is niet berekend op de huidige systemen, waardoor het gebouw ernstige schade op kan lopen. Kijk hierbij ook naar innovatieve biobased bouw materialen, zoals kalkhennep, stro- en leembouw. Deze zijn vaak beter met de werking van oude gebouwen te verenigen dan moderne (dampdichte) materialen. Wij gaan bij herbestemming daarom tevens inzetten op het duurzaam hergebruik van de gebouwen.**

Voorbeeld van een succesvolle herbestemming: de Herenboerderij De Bunker in Valkenswaard, een door het Duitse leger gebouwde bunker in de vorm van een boerderij met manschappenverblijven (bron: <https://www.klement2.com/voorbeelden-van-herbestemming/herbestemming-herenboerderij-de-bunker>).

Omdat de komende jaren vooral veel monumentale en cultuurhistorisch waardevolle boerderijen vrij zullen komen, is in 2019 het Boerderijenfonds opgericht om particulieren te helpen bij het behoud van

hun erfgoed. Het doel van het Boerderijenfonds is bewustwording te stimuleren met betrekking tot hergebruik van agrarisch erfgoed, alsook het hergebruik van agrarisch erfgoed concreet te bevorderen door subsidieverstrekking. Eigenaren van agrarisch erfgoed kunnen een aanvraag indienen bij het Boerderijenfonds. Op www.boerderijenfonds.nl is alle informatie over de werking van het fonds te vinden. Zo wordt beschreven wie er een aanvraag kan indienen en is te lezen waaraan een aanvraag moet voldoen om in behandeling te worden genomen.

5.6 Duurzaam behoud van het bodemarchief

Het voornaamste uitgangspunt van de Wet op de Archeologische Monumentenzorg is om er naar te streven waardevolle archeologische resten voor toekomstige generaties in de bodem te behouden. Het komt dan ook steeds vaker voor dat besloten wordt om archeologische vindplaatsen in de bodem te bewaren (behoud in situ) waarmee duur archeologisch onderzoek wordt voorkomen. Dat er steeds meer behoud van archeologie plaats vindt, is duidelijk een teken dat de archeologiewetgeving voldoet. In vier van de 56 plangebieden waar bij de voorbereiding en planvorming voor ruimtelijke ingrepen archeologisch onderzoek werd uitgevoerd in de afgelopen 9 jaar in Valkenswaard, was sprake van behoud in situ door het plan aan te passen of doordat de archeologische laag niet werd geraakt. Dat de meeste vindplaatsen echter niet in de grond bewaard blijven, komt niet per se door een gebrek aan maatschappelijk draagvlak of politieke onwil. Onderliggende redenen zijn vooral praktisch en financieel van aard: ontwikkelaars gaan niet gauw kostbaar waarderend onderzoek uitvoeren, als niet zeker is of een plan tot uitvoering komt.

Bij behoud komen echter ook duidelijke richtlijnen voor goed *behoud in situ* om de hoek kijken. Wanneer is er sprake van een goede bewaring? Kan er zomaar grond opgehoogd worden bij een vindplaats? Zijn schroefpalen ter voorkoming van vergraving van de bodem, een goed alternatief? Vanuit de behoudsdoelstelling is het van belang dat bij het ontwerp en de voorbereiding van nieuwbouwplannen in gebieden waar archeologische waarden aanwezig zijn, in een zo vroeg mogelijk stadium onderzocht wordt in hoeverre archeologische resten via civieltechnische maatregelen in situ kunnen worden veiliggesteld. Bij inpassingsmaatregelen en archeologiesparend bouwen kan concreet gedacht worden aan het vermijden van de aanleg van (parkeer)kelders, het toepassen van zogenaamde zettingsvrije constructies, het bouwen op bestaande funderingen of het toepassen van draagconstructies boven archeologisch waardevolle lagen. **Bij projecten in archeologisch waardevolle gebieden of zones met een hoge verwachting kan de gemeente, daar waar redelijkerwijs mogelijk, archeologische maatregelen opnemen in het programma van eisen van het ontwerp.**

Om behoud in situ in goede banen te leiden en het voor iedereen inzichtelijk te maken wanneer er sprake kan zijn van goed behoud, zijn voorwaarden voor behoud *in situ* opgesteld *zie bijlage 6*. Deze zijn gebaseerd op landelijke studies maar zijn afgestemd op de landschappelijke en archeologische situatie in de regio Zuidoost-Brabant.

De stappen om te komen tot een archeologievriendelijk bouwplan zijn idealiter als volgt:

1. Vooroverleg, voorafgaand aan het indienen van de vergunningaanvraag:
 - a) Informatie-uitwisseling tussen gemeente en initiatiefnemer bouwplan.
 - b) Archeologisch rapport plangebied
 - c) Risico-inventarisatie bouwplan
 - d) Planaanpassing tot archeologievriendelijk bouwplan

2. Vergunningprocedure

Het bouwplan wordt in het kader van de vergunningprocedure onder andere op het aspect archeologie getoetst. De gemeente beslist of het bouwplan voldoende is aangepast en uitgevoerd kan worden. Een voorwaarde waaronder de vergunning wordt verleend kan zijn dat bepaalde ingrepen archeologisch begeleid worden of dat delen van de vindplaats die verstoord raken voorafgaand aan de bouw opgegraven worden. In het uiterste geval kan een vergunning worden geweigerd.

Als geen vooroverleg over het bouwplan is gevoerd zal het overleg, een eventuele planaanpassing of onderzoek binnen de vergunningtermijn moeten plaatsvinden. De initiatiefnemer loopt daarmee het

risico dat het ingediende bouwplan te schadelijk gevonden wordt, waardoor een opgraving voorafgaand aan de bouw nodig is. Of dat een vergunning niet verleend wordt omdat planaanpassing niet meer binnen de termijn uitgevoerd kan worden.

Opgraving van een wagenwiel, dat als fundering voor een waterput heeft gediend in de 16^e eeuw; opgraving Kloosterplein Valkenswaard 2015 (foto OmroepBrabant.nl).

5.1 Gemeentelijke richtlijnen archeologisch/cultuurhistorisch/bouwhistorisch onderzoek

In haar rol van bevoegd gezag ziet de gemeente er op toe dat bij de uitvoering van alle vormen van archeologisch onderzoek wordt gewerkt conform de (standaard)richtlijnen zoals vastgelegd in het gemeentelijke erfgoedbeleid en de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA). Dit gemeentelijke toezicht geldt ook voor cultuurhistorisch en bouwhistorisch onderzoek wat steeds vaker binnen de gemeenten voorkomt. Hier waren nog geen richtlijnen voor opgesteld vanuit de gemeente in tegenstelling tot archeologie.

Deze richtlijnen voor archeologisch/cultuurhistorisch/bouwhistorisch onderzoek zijn te vinden in *bijlage 7* en zijn bedoeld om het zorgvuldig omgaan met erfgoed verder te professionaliseren. Dat raakt veel belanghebbenden en betrokkenen; van eigenaar, onderzoeker, ontwerper, toezichthouder tot en met beheerder. Het gaat om het nemen van afgewogen beslissingen. De cultuurhistorische waarde is daarbij een essentieel onderdeel. De richtlijnen zijn in eerste instantie bedoeld voor eigenaren/beheerders van een cultuurhistorisch waardevol object, gebied of gebouw, de onderzoekers die de waarden van een vaststellen, en toetsers die veranderingen beoordelen en/of daarvoor vergunning verlenen. De resultaten leveren in woord en beeld inspiratie en uitgangspunten op voor het ontwerpproces.

5.2 Regionale Onderzoeksagenda Erfgoed

Cultureel erfgoed geeft een kijk op de (lokale) historie en vormt een deel van ons verleden. Historische sporen zijn uniek; bij verstoring / verwijdering zonder nadere kartering, zijn ze voor altijd verloren. Daarnaast zijn en worden in gemeente archeologische vondsten gedaan die op nationaal niveau van belang zijn. De erfgoedkaart verbeeldt de huidige stand van kennis over het cultureel erfgoed en de keuzes die gemaakt zijn bij het aanwijzen van gebieden met hoge waarden of een hogere of minder hoge verwachting. De resultaten van het onderzoek leveren een bijdrage aan de geschiedschrijving van de gemeente en de regio. Door toekomstig onderzoek kunnen bestaande lacunes geleidelijk worden

opgevuld, maar zullen ongetwijfeld nieuwe vragen gesteld worden. Dit zal zijn invloed hebben op onze waardering van individuele monumenten, het bodemarchief en historische gebieden. Een regelmatige evaluatie van de onderzoeksresultaten kan leiden tot een bijstelling van de archeologische en cultuurhistorische beleidskaarten.

Publicatie over het syntheseonderzoek naar de bewoningsgeschiedenis van Oost-Brabant vanaf de late prehistorie tot en met de late middeleeuwen uit 2018.

Een onderzoeksagenda benoemt belangrijke archeologische of historische thema's, kennislacunes en onderzoeksvragen die tot dusver onbeantwoord zijn gebleven. Aan de hand van deze vragen kunnen keuzes worden gemaakt op het gebied van archeologisch beleid en onderzoek. De A2 en Kempengemeenten beschikken sinds de vaststelling van het archeologiebeleid in 2011 over een Regionale Archeologische Onderzoeksagenda, die voornamelijk gebruikt wordt bij het formuleren van onderzoeksvragen in Programma's van Eisen bij proefsleuvenonderzoeken. Deze onderzoeksagenda was gebaseerd op de in 2006 gelanceerde Nederlandse Onderzoeksagenda Archeologie (NOaA). De stand van kennis is sindsdien echter sterk toegenomen en inmiddels is ook een nieuwe Nationale Onderzoeksagenda Archeologie 2.0 beschikbaar. Verder verscheen eind 2018 het syntheseonderzoek naar de bewoningsgeschiedenis van Oost-Brabant vanaf de late prehistorie tot en met de late middeleeuwen,³⁷ en zijn er inmiddels nog veel meer syntheseonderzoeken vanuit de RCE beschikbaar.³⁸ Met deze nieuwe kennis is het mogelijk om de onderzoeksagenda verder in te kleuren gericht op de Kempenregio waardoor gericht onderzoek naar cultureel erfgoed kan plaatsvinden.

Vraagstellingen vanuit bouwhistorisch en cultuurhistorisch onderzoek ontbraken nog. Aangezien de verwachting is dat deze onderzoeken de komende jaren toe zullen gaan nemen, mede in het licht van de Omgevingswet, is ervoor gekozen om de archeologische onderzoeksagenda aan te vullen met onderzoeksvragen die gericht zijn op de bouwhistorie, historisch landschap en historie van de Kempen. Hiermee is het een inhoudelijke bron voor cultureel erfgoed bij onderzoek en het schrijven van programma's van eisen.

37 E. Ball & R. Jansen, 2018: Drieduizend jaar bewoningsgeschiedenis van oostelijk Noord-Brabant. Synthetiserend onderzoek naar locatiekeuze en bewoningsdynamiek tussen 1500 v.Chr. en 1500 n.Chr. op basis van archeologisch onderzoek in het Malta-tijdperk (NAR 61), Amersfoort.

38 <https://www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/bronnen-en-kaarten/overzicht/synthese-archeologische-onderzoeksrapporten>.

De onderzoeksagenda dient te worden gebruikt bij het opstellen van Programma's van Eisen voor archeologisch/cultuurhistorisch/bouwhistorisch onderzoek en zal dan ook vooral door onderzoekers worden geraadpleegd. De onderzoeksagenda is te vinden in *bijlage 8* bij deze beleidsnota en geeft aan wat bekend is aan archeologische en historische informatie over de gemeente/regio en welke informatie nog ontbreekt. Zo wordt aangegeven in welke gebieden (bijvoorbeeld oude dorpskernen en beekdalen) extra aandacht nodig is voor cultureel erfgoed teneinde meer te weten te komen over de lokale historie. Zoveel mogelijk wordt aangegeven wat in de uitvoeringspraktijk de meest geschikte methoden zijn om deze vragen te onderzoeken en te beantwoorden.

Impressie van een boerderij met raatakkers (omwalde akkers) in de ijzertijd (800-12 v. Chr.). Archeologisch onderzoek op de Strabrechtse Heide heeft hier raatakkers aangetoond aan de hand van hoogtekarten en veldonderzoek waarbij is vast komen te staan aan de hand van dateringen van onder meer graankorrels, dat deze akkers meer dan 1000 jaar in gebruik zijn geweest. Ook in het Leenderbos zijn waarschijnlijk zulke raatakkers aanwezig.

Rijksmonument De Bunker in Valkenswaard (bron: Wikipedia) en onder rijksmonument Molen St. Antonius Abt in Borkel en Schaft (bron: Rijksmonumenten.nl).

6 Versterken eigen karakter

Alles wat wij nu erfgoed noemen is ontstaan doordat het in het verleden zo is gegroeid vanuit de wijze waarop het gebied gebruikt werd. Het historisch landschap, de ontginningslinten, de boerenerven en de inrichting van dorpen vinden allen hun basis in het gebruik. Dit maakt het erfgoed enorm gevoelig, want oude gebruiken verdwijnen en er komen nieuwe voor in de plaats. Het vertellen van verhalen over hoe het vroeger ging, draagt bij aan het in stand houden van waardevolle verhalen en elementen in de ruimtelijke omgeving. Het erfgoed vormt de basis van onze identiteit. Het doel is dan ook om de bestaande identiteit te versterken en voorwaarden te creëren om die identiteit uit te bouwen nu en in de toekomst.

De gemeente Valkenswaard kent een actieve heemkundevereniging Weerderheem³⁹, die een belangrijke rol speelt bij het creëren van besef en draagvlak ten aanzien van cultureel erfgoed. Deze erfgoednota moet bijdragen in het bundelen en coördineren van doelstellingen en activiteiten. De heemkundekring kan daarin mogelijk een voortrekkersrol spelen, maar ook de andere cultuurhistorische organisaties (musea, historisch genootschap Valkenswaard, Groen en Heem en Stichting op den Rosheuvel) actief in Valkenswaard moeten daarin betrokken worden. Hoewel er binnen de gemeentelijke middelen weinig ruimte aanwezig is, wordt gezocht naar creatieve en efficiënte oplossingen, bestaande instrumenten en bundeling van krachten, om uitvoering te kunnen geven aan de ambitie om het karakter van Valkenswaard te versterken. Het oprichten van een erfgoed platform is hiervoor een mogelijkheid.

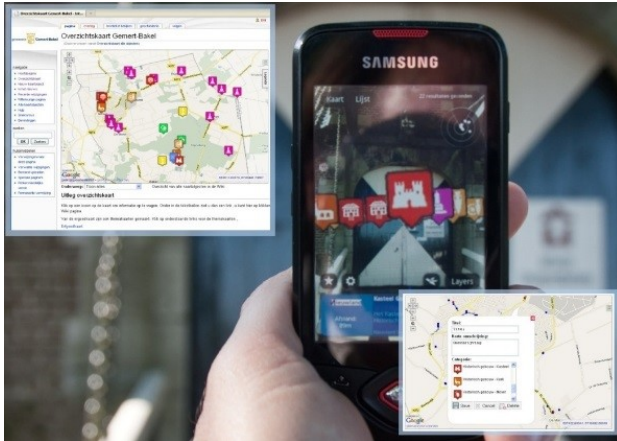
6.1 Vergroten van het historisch besef

Weten wat het cultureel erfgoed is van de gemeente, is niet alleen relevant voor het ruimtelijk beleid. Het cliché 'onbekend maakt onbemind', is nog steeds ook op erfgoed van toepassing. Het kennen van de cultuurhistorische waarden en de daarbij behorende gebruiken en verhalen van een gebied, is noodzakelijk voor welke vorm van erfgoedbeleid dan ook. Zonder de kennis over het gebied, is het uitdragen ervan richting gebruikers en bewoners van het gebied niet mogelijk. De basis van dit beleid bestaat daarom uit het benoemen van de erfgoedwaarden van de gemeente en het samenbrengen van de historische kennis in een erfgoedkaart met bijbehorende archeologische en cultuurhistorische waarden- en verwachtingenkaarten, zie hiervoor de kaarten met de toelichting die te raadplegen zijn via <https://odzob.nl/kaarten-erfgoed-archeologie>

Het belangrijkste instrument tot behoud van erfgoed blijft het creëren van bewustwording en draagvlak bij inwoners en eigenaren van erfgoed. Als mensen begrijpen hoe het landschap en de bebouwde omgeving ontstaan zijn, kan dat voor meer betrokkenheid zorgen. Het verhaal van de plek is dan een katalysator voor gesprek en samenwerking tussen ruimtelijke initiatiefnemers en andere betrokkenen, zoals omwonenden. Cultureel erfgoed kan bijdragen aan inventieve oplossingen voor ruimtelijke, sociaaleconomische en maatschappelijke opgaven. Door het verhaal van de plek te onderzoeken en te doorgronden kan een ontwerp een zinvolle en herkenbare nieuwe laag en betekenis toevoegen. Cultureel erfgoed verhoogt zo de ruimtelijke kwaliteit. Ook kunnen oude technieken een hernieuwde, innovatieve toepassing krijgen.

Voor het overbrengen van de verhalen van Valkenswaard aan een zo groot mogelijk aantal inwoners is het zaak dat bij het uitdragen van die verhalen zoveel mogelijk moderne en laagdrempelige middelen worden ingezet. Denk daarbij aan o.a. plaatselijke bladen, lokale televisie, internet, YouTube en Facebook. Interesse en draagvlak ontstaan niet in een keer. Het is net als bij reclame een kwestie van vaak onder de aandacht brengen alvorens daadwerkelijk interesse ontstaat. Ook de Erfgoed Geowiki (<http://www.erfgoedgeowiki.nl/index.php/Hoofdpagina>) waar de digitale erfgoedkaart van Valkenswaard (<https://odzob.nl/kaarten-erfgoed-archeologie>) in is opgenomen, kan hierbij worden gebruikt. Daarnaast kan erfgoed beleefbaar worden gemaakt door de letterlijke ontsluiting van het erfgoed. Dat betekent dat het erfgoed publiek toegankelijk wordt gemaakt, bijvoorbeeld tijdens de Open Monumentendagen.

39 <https://weerderheemvalkenswaard.nl/>

De Erfgoed Geowiki op de smartphone.

Veel publieke belangstelling bij een opgraving (bron R. Berkvens)

De gemeente Valkenswaard kan met een proactieve rol en in samenwerking met bijvoorbeeld VVV, heemkundekring en IVN het historisch besef van de inwoners en eigen ambtenaren verder vergroten door middel van:

- Publicaties en brochures
- Monumentenpaspoort voor de nieuwe eigenaar
- Monumentenschildjes aanbrengen
- Monumentenroute, Valkerij en Sigarenmakerij Wandelroute en Route beleef het gedicht⁴⁰
- Rondleidingen bij opgravingen
- Tentoonstellingen en lezingen
- Open Monumentendag en Nationale Archeologiedagen
- Input erfgoed Omgevingsvisies door het organiseren van cultuurhistorische workshops
- Canon of Biografie van Valkenswaard.
- Ambtenarencursus over erfgoed in verleden, heden en toekomst

- 3D reconstructie/animatie filmpjes van de historische parels
- Beheer (archeologische) monumenten met hulp van lokale erfgoedclubs
- Toegankelijk en zichtbaar maken van bestaande (archeologische) monumenten

Nieuw is de werkmethode Integrale erfgoedbenadering of Erfgoedprikken⁴¹ waarbij de totale voorraad cultureel erfgoed in een gemeente of regio als één grote collectie wordt gezien. Het brengt focus, versterking of profiel aan in die collectie. En het maakt het mogelijk om het DNA en de kernkwaliteiten van een gebied, en de bouwstenen voor een biografie van een gebied, beter te identificeren. Het resultaat van erfgoedprikken kan gebruikt worden in gemeentelijk erfgoedbeleid, bij het aanscherpen van collectiebeleid van individuele erfgoedinstellingen en bij erfgoedvermarketing. Ook bij het opstellen van erfgoedbiografieën en omgevingsvisies kan erfgoedprikken toegepast worden.

6.2 Het beleven van erfgoed

Voor velen heeft de kwaliteit van de leefomgeving iets te maken met historische wortels. Het zorgt dat je je makkelijker thuis voelt omdat je je met iets in je omgeving kunt verbinden. Vaak zien we die wortels in de vorm van ankerpunten in het landschap als oude gebouwen, een boom of een pad, waaraan een historisch verhaal of gebeurtenis is verbonden. Ook is het ontdekken, herkennen en beleven van het verleden, vooral in de eigen omgeving, gewoon leuk, spannend en interessant. Het is dan goed om gebruik te maken van die historische wortels bij de inrichting van gebieden en ze terug te laten komen in de aan te leggen en verder in te richten woonwijk. Het beter beleefbaar maken van erfgoed kan in fysieke zin door bij de herinrichting van historische dorpskernen en historische waardevolle gebieden een passende bestrating, groenaanleg en straatmeubilair aan te brengen. Ook bij het (her)ontwikkelen van nieuwe (woon)gebieden is het eveneens wenselijk om gebruik te maken van bestaande historische kwaliteiten, zoals wegen, beplantingen, hoogteverschillen, etc.

Jaarlijks worden er vele archeologische en cultuurhistorische onderzoeken gedaan in de gemeente ten behoeve van ruimtelijke ontwikkelingen. Deze onderzoeken leveren verhalen op over de geschiedenis van de gemeente Valkenswaard. Te vaak nog verdwijnen deze verhalen na het onderzoek in de kast. De kennis wordt niet openbaar, laat staan inzichtelijk. Het vertalen van de nieuw verworven kennis in het project zal een vast onderdeel moeten worden binnen de projectontwikkeling van de gemeente, waarvoor aan de voorkant van het proces aandacht wordt gevraagd en financiële middelen voor moeten worden gereserveerd. Archeologische vondsten en sporen van gebouwen kunnen zichtbaar worden gemaakt in het straatbeeld, bijvoorbeeld door markerende bestrating of straatnaambordjes.

Naast inpassing in de openbare ruimte kan de bewustwording over het historisch decor op andere manieren worden vergroot. Laagdrempelige publicaties van de onderzoeksuitkomsten vinden we een belangrijk onderdeel van het delen van de kennis. Het is eenvoudig de wetenschappelijke informatie uit

De wandelroute 'Beleef het Gedicht' is onderdeel van een uniek project ter ere van de Valkenswaardse dichter Frans Hoppenbrouwers. In de acht jaar dat Frans Hoppenbrouwers gemeentedichter van Valkenswaard was, schreef hij ruim 90 gedichten over markante plekken in zijn geliefde dorp. Een selectie hiervan is vereeuwigd op 26 fraaie tafeltjes, op of vlakbij de plek waar ze over gaan. 7 tafeltjes zijn onderdeel van de wandelroute en de overige 19 zijn opgenomen in een fietsroute.

41 <https://www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/integrale-erfgoedbenadering/aan-de-slag-met-erfgoedprikken>.

onderzoeksrapporten samen te vatten in een goed leesbare en aantrekkelijke tekst. Hiervoor kan ook gebruikt worden gemaakt van digitale platforms.

Wij gaan intern bij onze eigen projecten en extern bij de projecten van anderen sturen op deze vertaalslag van rapport naar openbare erfgoedbeleving en/of laagdrempelige vertaling van de informatie voor geïnteresseerden. De gemeentelijke website biedt een goede plaats voor eventuele digitale publicaties. Dit sluit de inzet van gedrukte exemplaren die op openbare plekken te verkrijgen zijn niet uit.

In de toelichting op de erfgoedkaart uit 2011 zijn al een aantal mogelijke toeristische ontwikkelingen aangegeven:

Historische locatie / gebied of thema	Uitwerking
<ul style="list-style-type: none"> • Kerkhof Valkenswaard • Uitgebreid bos- en heidegebied • Verdediging met schansen en landweren • Sigarenindustrie • Visvijvers • Watermolens en beekdalen • Hoofdhandelsroute van België naar Eindhoven • Opgraving middeleeuwse kerk met nederzetting Dommelen (type Dommelen huizen) • Valkerij • ... 	<ul style="list-style-type: none"> • Smokkelroute als beleefpad en wandelroute • Reconstructie van landweer en schansen • Middeleeuwse kerk Valkenswaard verbeelden met kunstwerk • Oude postkoets in ere herstellen voor toerisme • Sigarenfabriek zoals die vroeger werkte open stellen voor publiek • Oude logo's van sigaren e.d. aanbrenge in straatmeubilair • Herstel en reconstructie van grafheuvels • Uitleg werking viskwekerijen met historische achtergrond • Recreatieve ontsluiting Achelse Kluis • Valkerijdagen • Reënactment evenement met gilden en toneelspel over bijv. de Tachtigjarige Oorlog

De valkerij is een zeer bijzonder aspect van de geschiedenis van het Leenderbos, die erg weinig sporen heeft nagelaten. Er moet nog worden gezocht naar een passende vorm van verwijzing in het landschap, waarbij bezoekers dit unieke aspect uit de geschiedenis van het terrein kunnen ervaren. Er kan worden gedacht aan een jaarlijks evenement of show, waar valkeniers hun vaardigheden op de Grootte Heide aan het publiek kunnen laten zien. (Uit: Leenderbos en Grootte Heide uitvoeringsplan 2011).

Het zichtbaar maken van het verleden kan op verschillende manieren in de openbare ruimte, zowel fysiek als virtueel:

- De opgegraven huizen maar ook de vondsten zelf kunnen in verschillende vormen terug worden gebracht:
 - in de vorm van speeltoestellen zoals bijvoorbeeld gedaan is in Enkhuizen of Someren:

- als kunstobject in het straatbeeld zoals in Den Haag en Montfort is gedaan:

- in de vorm van groene (beplanting) of natuur-/baksteen markeringen:

- Om het rijke maar verre en daarmee onbekende verleden echt tot leven te laten komen, kan gedacht worden aan het maken van virtuele historische reconstructies, waarbij je via animaties zelf dit verleden kunt ontdekken. Stap terug in de tijd van de Romeinen die hier ooit woonden en werkten. Ontsluiting hiervan kan via een eigen website (zoals in Boxmeer en Cuijk is gedaan) maar ook via de Erfgoed Geowiki.

6.3 Educatie en erfgoed

Het vertellen van het verhaal van de plek en de geschiedenis van de gemeente zijn belangrijk bij het versterken en doorgeven van onze trots aan de jeugd. In dit kader is het van belang dat jongeren via onderwijsprojecten in aanraking komen met cultureel erfgoed en dat het ook duidelijk en aantrekkelijk wordt gepresenteerd. De jeugd heeft immers de toekomst. Cultureel erfgoed – de digitale erfgoedkaart van Valkenswaard met bijbehorende catalogus - biedt een schat aan bronmateriaal voor het onderwijs en het gebruik ervan sluit goed aan bij het omgevingsonderwijs. **Uitgangspunt van erfgoededucatie is de wens om de betekenis van erfgoed werkelijk te laten doordringen tot leerlingen door het verhaal van het landschap, de monumenten en ander erfgoed uit de omgeving van kinderen aan te laten sluiten bij hun beleavingswereld.** Ook hier kan de Erfgoed Geowiki een belangrijke rol vervullen doordat kinderen zelf informatie in de vorm van onder meer filmpjes, aan deze website kunnen toevoegen.

In Valkenswaard is de laatste jaren met succes aandacht voor erfgoed in het basisonderwijs geweest aan de hand van de structurele erfgoedprojecten 'Overgisteren' en 'Op stap met Jet en Jan'. In het project 'Op stap met Jet en Jan' werkt de gemeente samen met het Valkerij- en Sigarenmakerijmuseum. Dit project is opgebouwd rond het voorleesverhaal van Jet en Jan. Aan de hand van deze twee leeftijdsgenootjes maken de kinderen uit groep 5 kennis met thema's als kleding, wonen, school, de buurt, eten, spelen en werken in 1910. Voor de kleuters van groep 1 en 2 is er het project 'Overgisteren'. Hierin werken de Cultuurcoaches samen met het Nederlands Steendrukmuseum. Daar leidt de vondst van een koffer van een museummedewerker, vol bekende en onbekende voorwerpen, tot een bijzondere ontdekkingstocht naar de begrippen 'museum', 'vroeger' en 'bewaren'. Deze projecten zijn ontwikkeld door Erfgoed Brabant en op initiatief van de CultuurCoaches in 2015 naar Valkenswaard gehaald. De beide musea en de Heemkundekring Weerderheem hielpen om ze 'op maat' te maken voor onze gemeente.⁴²

Erfgoededucatie over de Tweede Wereldoorlog door Stichting Erfgoed 40-45 Valkenswaard-Waalre (bron: <https://www.erfgoed40-45.nl/projecten>).

Inmiddels lopen er meer samenwerkingsprojecten op het gebied van erfgoed en educatie vanuit heemkundekring Weerderheem, basisscholen en de CultuurCoaches. Dit zal verder worden voortgezet en verder worden gestimuleerd, ook richting andere historische verenigingen⁴³ en middelbare scholen. Denk daarbij ook aan het aangaan van samenwerkingsverbanden met het hogere onderwijs, waarbij stagiairs en studenten kunnen worden ingezet om – onder begeleiding– ervaring op te doen in

⁴² https://www.valkenswaard.nl/in-valkenswaard/nieuws_42845/item/erfgoed-leeft-in-valkenswaard_65629.html

⁴³ Bijvoorbeeld Stichting Erfgoed 40-45 Valkenswaard-Waalre.

duidelijk gekaderde projecten (bijv. Erfgoedgewiki). Verder kan een presentatie over de archeologie van Valkenswaard in de klas sterk bijdragen aan bewustwording en uitmonden in deelprojecten als een speurtocht of maken van een (digitaal) stripverhaal.

6.4 Erfgoed en toerisme / economie

In Nederland vindt 87% van de Nederlanders het behoud van ons Cultureel erfgoed belangrijk. Dit blijkt uit diverse enquêtes, wetenschappelijke onderzoeken en bezoeken aan onder andere de landelijke Open Monumentendagen. Ook voor Valkenswaard dus. De besteding en opbrengsten uit Erfgoed zijn hierbij eveneens wetenschappelijk gekwantificeerd en doorberekend. Hieruit blijkt dat uit elke Euro die wordt verdiend, 65% komt uit erfgoed gerelateerde zaken (o.a. *Eigen Haard Goud Waard*). Verder blijkt dat vastgoed in een monumentale omgeving meer opbrengst genereert dan een 'normale' hedendaagse woonomgeving (De aantrekkingskracht van een historische binnenstad als Den Bosch of jaren 30-woning zijn hiervan goede voorbeelden).

De gemeente Valkenswaard heeft een groot aantal toeristische trekpleisters en vindt het belangrijk om de toeristische mogelijkheden in Valkenswaard samen met inwoners en ondernemers verder uit te bouwen. Toerisme en recreatie leveren een belangrijke bijdrage aan de versterking van de economische diversiteit van de gemeente. De ruimtelijke kwaliteit, de herkenbaarheid en identiteit van de afzonderlijke kernen wordt versterkt door het benadrukken van de kwaliteiten van het aanwezige erfgoed. De emotie die een straat met een hoge historische en ruimtelijke kwaliteit oproept, lokt het winkelend publiek. Een combinatie van een karakteristieke winkelstraat en een goed winkelaanbod (beleidsgebied economie) maakt de kernen zowel voor de inwoners als eventuele dagjesmensen een interessante plek om te verblijven.

Door verbindingen te leggen tussen natuurrecreatie, erfgoed/musea, wandelen en fietsen met horeca en andere lokale ondernemers ontstaan 'cross overs' die nieuwe kansen bieden. Nieuwe kansen kunnen daarbij natuurlijk ook worden gecreëerd door leegstaand gebouwd erfgoed een toeristische bestemming te geven, zoals bijvoorbeeld een bed & breakfast of horecagelegenheid. **Het leggen van verbindingen is één van de speerpunten van beleid. Erfgoed vormt een belangrijk onderdeel van dit beleid. De gemeente streeft ernaar om samen met marktpartijen de verantwoordelijkheid voor het onderhouden en op respectvolle wijze ontwikkelen van het cultureel erfgoed van Valkenswaard te dragen (denk aan het openbaar gebied bij winkeliers en horeca aan de Markt die profijt hebben van de historische uitstraling).**

Zicht op de Markt in Valkenswaard met aantrekkelijk gelegen terrassen rond het plein (bron: <https://valkenswaard.nieuws.nl/informatie/2280/is-hoe-mooie-valkenswaard-is-ontstaan/attachment/markt-valkenswaard/>).

Het erfgoed kan verder een effectieve bijdrage leveren aan de uitwerking van het beleid op gebied van toerisme en recreatie, door o.a. wandel- en fietsroutes te leiden langs de mooiste plekjes en het

bijzondere erfgoed van Valkenswaard. De erfgoedkaart kan via de Erfgoed Geowiki worden aangevuld met de verhalen van Valkenswaard. Er kunnen o.a. wandelingen en fietsroutes langs interessante plekken worden ontwikkeld, waarbij de mobiele telefoon via GPS informatie geeft over de plek. Dat kan een tekstje zijn, maar ook een foto van de vroegere situatie, een gesproken verhaal of zelfs een (historisch) filmpje! Zo kan het leven van vroegere dagen eventjes opnieuw tot leven worden gebracht in woord en beeld. Daarnaast kan ook gebruik worden gemaakt van traditionele middelen zoals het plaatsen van informatieborden bij erfgoedlocaties. Op deze wijze wordt het erfgoed interessant voor toeristen en het grotere publiek.

De regio Eindhoven wil na 2020 tot de wereldtop behoren als technologieregio en een sterke economie combineren met hoge ruimtelijke kwaliteit en leefbaarheid (de Regionale Agenda MRE). Een dergelijk ambitie vraagt om een excellent regionaal leisueraanbod. Het erfgoedtoerisme behoort tot dit 'leisueraanbod'. Door een krachtige proactieve aanpak en samenwerking kan maximaal gebruik gemaakt worden van financieringsmogelijkheden o.a. binnen de Agenda van Brabant en Europese regelingen.

Het erfgoedtoerisme is met 35% van de totale omzet binnen de totale Nederlandse toeristische sector in 2009, de grootste "speler". Erfgoed is dus van belang voor de economische vitaliteit van een dorp en gemeente. Er is een belangrijke rol weggelegd voor ondernemers uit het toeristisch bedrijfsleven. De gemeente, VVV en ondernemers kunnen samen cultureel erfgoed in de markt zetten en economisch rendement behalen. Uit recente onderzoeken blijkt dat een investering in erfgoed een duurzame en rendabele investering is, die op (midden)lange termijn wordt terugverdiend. Erfgoed kan een mooie locatie zijn voor bijv. musea, horeca, etc. Het is de uitdaging dit te realiseren met behoud of versterking van de monumentale waarden, en de ondernemer daarin mee te nemen. Het is zaak ondernemers procedureel en anderszins te faciliteren bij (her-)gebruik van gebouwd erfgoed, zodat er een win-win-situatie kan ontstaan.

Bloemencorso Valkenswaard; er wordt naar gestreefd om deze typische Nederlandse traditie op de Unesco lijst van Immaterieel Erfgoed te krijgen (bron Eindhovens Dagblad).

Herdenking van Operation Market Garden trekt steeds meer publiek (bron: Omroep Brabant).

Reconstructie van de verdwenen middeleeuwse kerk op het oude kerkhof van Valkenswaard (naar Har Kuijpers, provincie Noord-Brabant)

De geschiedenis van de Dommelsche Bierbrouwerij is het verhaal van een kleine dorpsbrouwerij zoals er door de eeuwen heen vele honderden waren. De Dommelsche Bierbrouwerij wist te overleven en heeft zich ontwikkeld tot een modern bedrijf.

7 Organisatie en Financiën

De gemeentelijke overheden in Nederland hebben in het kader van de decentralisatie de verantwoordelijkheid voor het Cultureel Erfgoed. De gemeente Valkenswaard dient dus voor deze zorgtaak enerzijds invulling te geven aan haar wettelijke taak en anderzijds aan de beleidstaken op dit vakgebied. Voor het uitvoeren van deze taken kunnen in de organisatie bepaalde voorzieningen en taken niet ontbreken. Aan deze uitvoeringstaken zijn organisatie kosten en ook baten verbonden.

7.1 Begeleiding van de gebruiker van de fysieke leefomgeving

Bewustwording en draagvlak voor erfgoed is belangrijk voor het in stand houden en het verbeteren van de kwaliteit van het erfgoed. De regelgeving omtrent erfgoed is complex en onderhoud en restauratie van monumenten en erfgoed vraagt specifieke kennis. Het onderhouden van een gebouwd monument is niet eenvoudig. Onderhoud, restauratie en herbestemming van erfgoed is gecompliceerd. Veel eigenaren zijn niet op de hoogte van alle regels en subsidie- en financieringsmogelijkheden. Om eigenaren te helpen bij de instandhouding van monumenten en waardevol erfgoed en bewustwording en draagvlak bij de eigenaar te creëren is het noodzakelijk om eigenaren goed te informeren en met hun in gesprek te gaan. **Onder de Omgevingswet krijgt de gemeente de verplichting de gebruiker van de fysieke leefomgeving beter te begeleiden bij vergunningaanvragen. Begeleiding bij de instandhouding van beschermde monumenten (ook een verplichting) is hier ook een onderdeel van.**

Eigenaren van (beschermd) gebouwd en aangelegd erfgoed zoals rijks- en gemeentelijke monumenten, panden met een beeldbepalend karakter of een andere soort erfgoed moeten met hun vragen op een centrale plek terecht kunnen. De gemeente is het eerste aanspreekpunt voor al hun vragen over financiering, ontwikkeling en subsidies. Deze vragen zijn vaak maatwerk die vanachter een bureau lastig zijn te beantwoorden. Om de eigenaren goed te kunnen adviseren, zal indien noodzakelijk een persoonlijk bezoek worden afgelegd aan de locatie waarover de vraag gaat. Een bezoek op locatie geeft een beter beeld van de vraag. Door de eigenaren bewust te maken van waarden, de weg te wijzen, mee te denken en te faciliteren bij het onderhoud en restauratie ontstaat wederzijds begrip, hetgeen indirect ten goede komt aan een betere planvorming en instandhouding van erfgoed.

7.2 Kwaliteitseisen en kennisborging

Om vergunningaanvragen te kunnen beoordelen is specialistische kennis noodzakelijk op gebied van archeologische, het gebouwde en landschappelijke erfgoed. Onderzoeken in het kader van de vergunningverlening worden in Nederland namelijk uitgevoerd door specialistische bedrijven. De beoordeling en toetsing van bouwhistorische en cultuurhistorische onderzoeken, waarbij de doorvertaling van de analyse met kernwaarden naar de projectplannen, vraagt dan ook om specialistische kennis.

De provincie ziet er op toe dat vergunningverlenende instanties, te weten gemeentelijke overheden en omgevingsdiensten voldoende deskundigheid en ervaring in huis hebben om de vergunningen te kunnen verlenen. Daartoe moeten de instanties krachtens de Wabo en vanaf 2022 de Omgevingswet (Zie afdeling 18.3 'kwaliteitsbevordering en afstemming handhaving') voldoen aan de Kwaliteitscriteria 2.2⁴⁴. Met betrekking tot cultureel erfgoed geldt dat onderstaande activiteiten binnen de overheid uitgevoerd moeten worden:⁴⁵

1. Adviseren t.a.v. cultuurhistorische aspecten in het kader van omgevingsvergunningen, toezicht en handhaving op het gebied van (beschermd) gebouwd erfgoed, cultuurhistorie in bestemmingsplannen, beschermde stads- en dorpsgezichten en archeologie.
2. Beoordelen van de aanvraag aan cultuurhistorische, monumentale en archeologische waarde
3. Toetsen aan de cultuurhistorische waarde uit het bestemmingsplan, de erfgoedverordening, de erfgoedwet en de wet ruimtelijke ordening.
4. Opstellen van voorschriften voor omgevingsvergunning.

44 Kwaliteitscriteria 2.2 (2019) Deel B Voor vergunningverlening, toezicht en handhaving krachtens de Wabo, versie 1 juli 2019 (uitgave IPO en VNG).

45 Zie <https://www.infomil.nl/onderwerpen/integrale/wet-algemene/vth-0/>

5. Inhoudelijk adviseren bij bezwaar en beroep.
6. Adviseren ten aanzien van omgevingsvergunningaanvragen (activiteit wijzigen monument, slopen beschermd stads- en dorpsgezicht), cultuurhistorische aspecten in het kader van de omgevingsvergunning (activiteit bouwen, aanleggen en afwijken bestemmingsplan), cultuurlandschappelijke aspecten in het kader van de omgevingsvergunning en handhaving.
7. Beoordelen van de aanvraag aan cultuurhistorische waarden en cultuurhistorisch onderzoek, ruimtelijke analyse, bouwhistorisch onderzoek en waardenstellingen: interpreteren van waarden.
8. Toetsen van de aanvraag aan de Erfgoedwet, erfgoedverordening, cultuurhistorische aspecten uit het bestemmingsplan (niet zijnde archeologisch), technische uitvoeringsvoorschriften voor (beschermd) gebouwd erfgoed en aan de doelstelling van het instrument beschermd gezicht en het ter bescherming strekkend bestemmingsplan en ruimtelijk kwaliteitsbeleid.
9. Maken van cultuurhistorische analyses en waardenstellingen ten aanzien van (beschermd) gebouwd erfgoed, beschermde stads- en dorpsgezichten en cultuurhistorische aspecten (landschap en bebouwing) in het bestemmingsplan en het vertalen naar ruimtelijke uitgangspunten.
10. Opstellen van voorschriften voor de omgevingsvergunning en inhoudelijk adviseren bij bezwaar en beroep.
11. Adviseren ten aanzien van archeologische aspecten in het kader van omgevingsvergunningen, toezicht en handhaving.
12. Beoordelen van archeologisch onderzoek en waardenstelling in het kader van de omgevingsvergunning.
13. Toetsen van aanvraag omgevingsvergunning aan de hand van vastgelegde archeologische verwachtingswaarden in het bestemmingsplan, de erfgoedverordening, de Erfgoedwet en de Wet Ruimtelijke Ordening.
14. Opstellen van voorschriften voor de omgevingsvergunning en inhoudelijk adviseren bij bezwaar en beroep.
15. Maken van archeologische analyses en waardenstellingen en het vertalen van archeologische (verwachtings-)waarden naar ruimtelijke uitgangspunten.

De opleidingseisen van de erfgoedmedewerker conform de Kwaliteitscriteria 2.2 varieert per activiteit van HBO erfgoedopleiding/monumenten of HBO Bouwkunde tot WO archeologie. Dit zijn zware eisen die gesteld worden. Gemeenten kunnen hier veelal niet aan voldoen en zullen veelal samenwerking zoeken met andere gemeenten of met regionale omgevingsdiensten.

Archeologisch onderzoek in het kader van de vergunningverlening wordt in Nederland uitgevoerd door gecertificeerde bedrijven onder leiding van een seniorarcheoloog. De seniorarcheoloog dient volgens de vigerende Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA) te voldoen aan een afgeronde universitaire opleiding Ma archeologie (of doctoraal). Hij/zij dient daarnaast kennis te hebben van de KNA protocollen, 6 jaar werkervaring met gravend onderzoek waarvan 3 jaar als archeoloog in een leidinggevende functie en 6 relevante publicaties op zijn naam te hebben staan. Een gelijkwaardige (aan de uitvoerende archeoloog) wetenschappelijke archeologische opleiding wordt voor de taken vergunningverlening, maar ook toezicht en handhaving dan ook als een noodzaak gezien om de inhoudelijke kwaliteit van archeologische aspecten en een archeologisch onderzoek te kunnen beoordelen. Het toetsen en beoordelen van archeologische aspecten en onderzoeken in het kader van omgevingsvergunningen, erfgoedverordening of Erfgoedwet, kan dan ook het beste gebeuren onder leiding van een archeoloog op vergelijkbaar universitair niveau.

Om aan bovenstaande kwaliteitseisen te voldoen worden voor de archeologietaak, maar ook voor historisch landschap en gebouwd en aangelegd erfgoed, de regioarcheoloog en adviseur gebouwd erfgoed en ruimtelijke kwaliteit van de ODZOB als deskundigen namens het bevoegd gezag op ad hoc basis ingehuurd. De ondersteuning gebeurt veelal op projectbasis in het kader van bestemmingsplanprocedures en omgevingsvergunningen, waarbij de deskundige of specialist op afstand zit. Voor gebouwd en aangelegd erfgoed en historisch landschap wordt de deskundigheid vanuit de ODZOB, bijvoorbeeld voor inzet bij projecten en restauraties, nog maar in beperkte mate benut. Dat geldt ook voor input aan diverse beleidsvisies op het gebied van landschap, ruimtelijke kwaliteit, duurzaamheid, toerisme en ruimtelijk beleid. Om de input van de erfgoedkennis in de diverse gemeentelijke beleidslijnen te garanderen, zal de inzet vanuit de ODZOB meer structureel geregeld moeten worden, bijvoorbeeld via opname van budget in het jaarlijkse ODZOB

werkprogramma. In het Erfgoedteam van de ODZOB zijn verder ook een landschapsdeskundige en stedenbouwkundige beschikbaar en kan gebruik worden gemaakt van een specialistenpool.

Binnen de gemeente Valkenswaard is het taakveld cultureel erfgoed ondergebracht bij de beleidsmedewerker erfgoed die hiervoor 0,4 fte beschikbaar heeft. De taken van de beleidsmedewerker erfgoed bestaan hoofdzakelijk uit het uitvoeren en coördineren van erfgoed gerelateerde zaken, zoals begeleiding van restauratie- en onderhoudsprojecten, voorlichting en educatie, het herkennen, selecteren, waarderen en doorzetten van monumentale zaken en archeologie in het ruimtelijke ordeningsprocessen c.q. – ontwerpen en het onderhouden van netwerkcontacten in het beleidsveld.

De waarde van erfgoed en de raakvlakken van erfgoed met de andere beleidsterreinen wordt echter steeds belangrijker en vraagt om een grotere inzet van de beleidsmedewerker. Dat heeft tot gevolg dat erfgoed een bredere inbedding moet krijgen binnen gemeentelijke organisatie, omdat deze beleidsmedewerker niet van alle zaken inhoudelijk op de hoogte kan zijn en blijven. De beleidsmedewerker erfgoed zal zich als een spin in het web moeten opstellen, om voor de integrale verbinding tussen de beleidsvelden te zorgen. Ter ondersteuning van de beleidsmedewerker erfgoed zal worden onderzocht of het mogelijk is om de specialiste(n) vanuit de ODZOB bijvoorbeeld één dagdeel per week in het gemeentehuis te laten werken, waardoor meer interactie, kennisdeling en kruisbestuiving kan plaatsvinden. Het gaat erom meer vertrouwen te kweken en uitwisseling van kennis te genereren met collega-ambtenaren vanuit met name ruimtelijke ordening en vergunningverlening.

7.3 Opbrengsten gemeentelijke erfgoed taak

7.3.1 Bestuurslastenvergoeding

De taken die de gemeente heeft op het gebied van erfgoed, zorgen voor kosten die samenhangen met onder meer het opstellen en onderhouden van de erfgoedkaart, de uitvoering en vertaling van het erfgoedbeleid en het adviseren en toezicht houden inzake erfgoed in bestemmingsplannen en vergunningen (waarbij deskundigheid ingehuurd moet worden). Ter compensatie van de bestuurslasten die de gemeentelijke organisatie moet maken vanuit de archeologiewetgeving, ontvangen gemeenten al sinds 2007 structureel €6,35 miljoen euro bestuurslastenvergoeding en vanaf 2008 structureel €1,25 miljoen extra tegemoetkoming excessieve kosten in het gemeentefonds. Dit middel (financiën) is echter bij veel gemeenten niet bekend en wordt daardoor niet gebruikt. Ook in Valkenswaard niet.

Er is een rekenformule waarmee je kunt berekenen hoe groot het bedrag is dat weliswaar 'niet geormerkt' is, maar wel te benoemen valt. Ook de verdeling van de excessieve kosten kunnen zo per gemeente gespecificeerd worden. Archeologievergoedingen binnen de uitkering aan het gemeentefonds vallen onder het subcluster Kunst dat valt onder het cluster Cultuur en Ontspanning. In Valkenswaard ging het in 2020 om:

Bestuurslastenvergoeding: Aantal woonruimten (14.701) x vermenigvuldigingsfactor €0,58 x €1,423 (uitkeringsfactor voor 2016) = € 12.133,32

Excessieve kostenvergoeding: Aantal woonruimten (14.701) x vermenigvuldigingsfactor €0,11 x €1,423 (uitkeringsfactor voor 2016) = € 2301,15

Om deze gelden intern aan te kunnen wenden voor archeologie, dienen deze te worden geormerkt. Geadviseerd wordt om dit bedrag veilig te stellen door de bestemming daarvan vast te leggen in bijvoorbeeld het erfgoedfonds zodat daarmee de gestelde ambities in dit beleid al een financiële start krijgen.

7.3.2 Leges

Voor het aanvragen van een omgevingsvergunning of wijziging van een bestemmingsplan kunnen leges in rekening worden gebracht bij de aanvrager. Ook kunnen bepaalde advieskosten, zoals die voor archeologie en historisch landschap, worden doorberekend in de leges. Het betreft terugkerende taken die samenhangen met het adviseren inzake bestemmingsplannen, vergunningen en het beoordelen van archeologische en cultuurhistorische rapporten en het toezien op de uitvoering van archeologisch en cultuurhistorisch onderzoek:

- Beoordelen van Programma's van Eisen (controle onderzoeksvragen, prospectiestrategie en -methode) voor alle uitvoerende onderzoeken in de gemeente. In de regel betreft het onderzoeken in het kader van nieuwe (ontwikkelingsgerichte) bestemmingsplannen of onderzoeken in het kader van omgevingsvergunningen.
- Beoordelen van cultuurhistorische en bouwhistorische onderzoeken in (ruimtelijke) stedelijke of landschappelijke nieuwbouw- cq. ontwikkelingsprojecten.
- Beoordelen van de rapportages die het resultaat zijn van uitgevoerde onderzoeken en op basis daarvan besluiten of en welke vervolgstappen noodzakelijk zijn.
- Selecteren van archeologische/cultuurhistorische waarden op grond van een afgerond vooronderzoek en een uitgebracht selectieadvies.
- Formuleren van de eisen aan de maatregelen, die gericht zijn op het beschermen (behoud *in situ*) of het opgraven (behoud *ex situ*) van geselecteerde erfgoedwaarden.

Omdat de Rijksbijdrage in het gemeentefonds niet voldoende is om de bestuurskosten te compenseren, brengt de gemeente voor de uitvoering hiervan leges via de gemeentelijke legesverordening in rekening bij de aanvrager van de vergunning.

7.4 Kosten gemeentelijke erfgoed taak

Het budget van de gemeente Valkenswaard voor erfgoed was de afgelopen jaren zeer beperkt. Het budget voor 2020 is € 24.500,00. In 2018 en 2019 was het € 29.500,00, maar in 2019 is het budget door bezuinigingen met 5.000,00 verlaagd. Dit budget is gereserveerd voor:

- Abonnement monumentenwacht
- Inspectiekosten monumentenwacht
- Subsidie instandhoudingswerkzaamheden aan een gemeentelijk monument
- Erfgoed geowiki
- Onderhoud erfgoedkaart
- Actualiseren erfgoedkaart om de vier jaar
- Presentiegelden leden A2-Erfgoedcommissie

7.4.1.1 Projectkosten archeologie

De Wet op de Archeologische Monumentenzorg legt de financiële last van archeologisch onderzoek en behoud primair bij de veroorzaker van de bodemverstoring (verstoorder-betaalt-principe). Hieronder vallen kosten van: inventariserend onderzoek, archeologisch vervolgonderzoek (opgraven), archeologische begeleiding, het opstellen van de daarbij vereiste Programma's van Eisen, de conservering van vondsten, het opstellen van de onderzoeksrapporten en het nemen van maatregelen ter bescherming en inpassing van archeologische waarden ten laste van de initiatiefnemer, ook als de gemeente de initiatiefnemer is. In de grondexploitatiewet is archeologie op de lijst van verhaalbare kosten opgenomen, zodat deze projectkosten eventueel naar exploitanten kunnen worden doorbelast.

De gemeente sluit in het kader van de gebiedsontwikkeling regelmatig exploitatieovereenkomsten af met particuliere projectontwikkelaars en grondexploitanten. Het is belangrijk dat de overeenkomst helder aangeeft wie de kosten voor het archeologisch onderzoek draagt en de eventuele bijkomende risico's voor zijn rekening neemt. Het komt in de praktijk nogal eens voor dat de overeenkomst wel afspraken over het archeologische vooronderzoek bevat, maar dat afspraken over hoe om te gaan met de uitkomst van dat onderzoek ontbreken. Als uit het vooronderzoek blijkt dat er sprake is van behoudenswaardige archeologische resten, dan kunnen de kosten van inpassing en/of opgraving wel eens veel hoger uitvallen dan die van het vooronderzoek. Uitgangspunt van het gemeentelijk archeologiebeleid is dat de kosten van alle archeologische werkzaamheden gedekt zijn, waarbij gestreefd wordt naar maximaal behoud van archeologische waarde in combinatie met zo min mogelijk kosten.

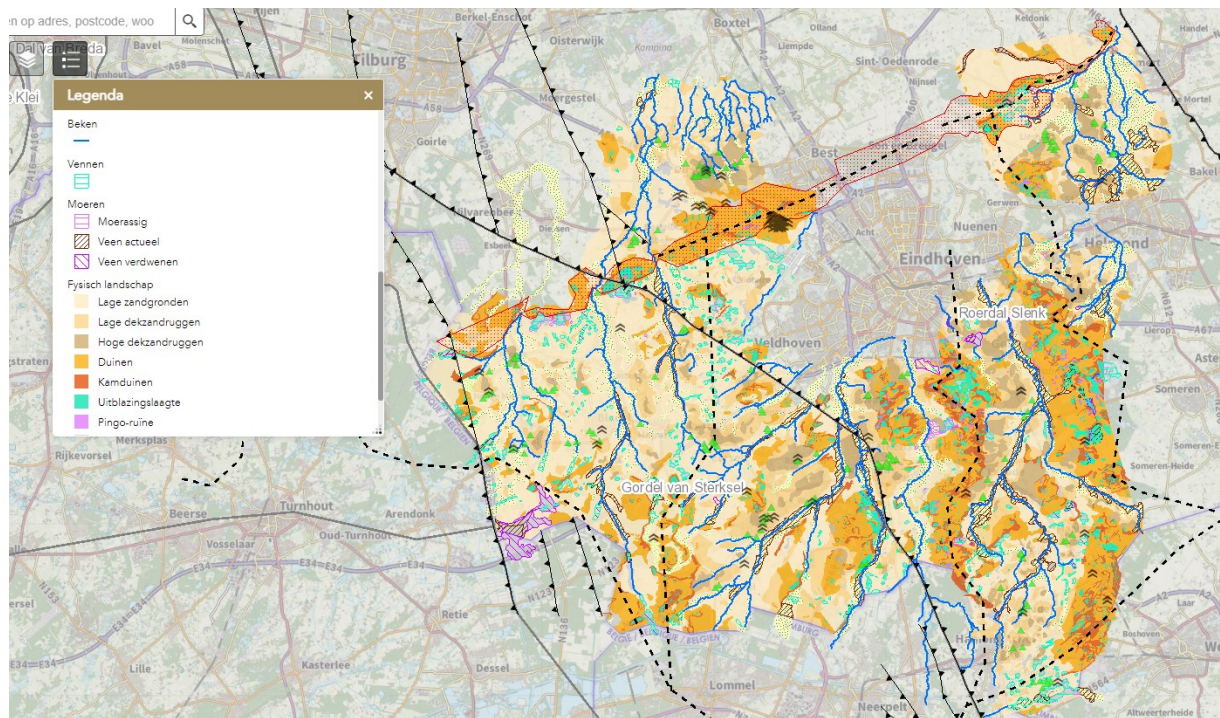
Vooralsnog wordt afgezien van een gemeentelijke regeling voor compensatie van (excessieve) kosten vanwege archeologie. Excessieve kosten zijn kosten die in een uitzonderlijk geval zo hoog zijn dat deze redelijkerwijs niet geheel voor rekening van een initiatiefnemer zouden moeten blijven. Tot op heden is in Valkenswaard nog geen sprake geweest van excessieve kosten bij archeologisch onderzoek. Daarom wordt uitgegaan van een ad-hoc beoordeling van eventuele verzoeken om

vergoeding van excessieve kosten. Mocht in de toekomst blijken dat er toch behoefte is aan zo'n regeling, dan kan dit altijd nog worden aangepast. Bij de ad-hoc beoordeling zal de gemeente onder meer het financiële belang en de draagkracht van de verstoorder, de moeite die de verstoorder heeft genomen om kosten te voorkomen en de maatschappelijke belangen afwegen. Indien, in uitzonderlijke gevallen, een kostenvergoeding op zijn plaats is, kan deze worden betaald ten laste van de begrotingspost onvoorzien via raadsbesluit.

7.4.2 Onderhoud erfgoedkaart

Het is voor de gemeente strategisch en organisatorisch van groot belang om zelf steeds over een zo volledig mogelijk en actueel overzicht van de samenstelling van het eigen erfgoed te kunnen beschikken. De erfgoedkaart is in dat kader een belangrijk instrument, dat echter up-to-date moet worden gehouden. Alle relevante informatie uit archeologisch, cultuurhistorische en bouwkundig onderzoek binnen de gemeente dient beschikbaar te komen voor de verdere ontwikkeling van het gemeentelijk beleid. Alle nieuwe informatie moet daarbij in een goed functionerend informatiesysteem terechtkomen en gebruikt worden voor het actualiseren van de gemeentelijke erfgoedkaart.

Het onderhoud van de erfgoedkaart en het opzetten en hosten van de Erfgoed Geowiki wordt al sinds 2011 en 2014 verzorgd door de ODZOB. Voor het onderhoud van de erfgoedkaart is jaarlijks structureel € 4.000,- gereserveerd; voor de Erfgoed Geowiki is jaarlijks € 750,- gereserveerd.

De erfgoedkaart is al sinds 2011 digitaal toegankelijk via de website van de ODZOB:
<https://odzob.nl/kaarten-erfgoed-archeologie>

7.5 Financiële stimulans

De gemeente kan op basis van een stimulerend erfgoedbeleid en als regio voerende overheid een essentiële en duurzame bijdrage leveren aan de lokale economie en bedrijvigheid. Dit kan door middel van een erfgoedfonds. Hiermee kan de gemeente bedrijven en particulieren uitdagen tot het investeren in en uitdragen van lokale erfgoedproducten, zoals de verhalen en historie die samenhangen met de Valkeniers, sigarenindustrie en het oorlogsverleden (zowel Gelderse oorlogen, 80-jarige Oorlog als Eerste en Tweede Wereldoorlog). Bij een erfgoedfonds kan ook gedacht worden aan subsidie voor het onderhoud en beheer van cultuurhistorisch waardevolle elementen als akkerranden, open bolle akkers, hakhoutwallen, heggen, oude zandwegen of archeologische monumenten. Bovenal kan het fonds worden ingezet als stimulans om iets van het verdwenen verleden terug te brengen in het landschap bij nieuwe ontwikkelingen.

Aangezien er een sterke overlap is met het landschapsinvesteringsregeling (zie &3.4), onderdeel van de structuurvisie van Valkenswaard, zal onderzocht moeten worden of de gelden die hieruit voortvloeien deels gereserveerd kunnen worden voor het erfgoedfonds of dat de subsidie rechtstreeks hieruit voortkomt. Dat laatste zal dan wel wat aanpassing vragen van de landschapsinvesteringsregeling. In het kader van integratie van aspecten van de fysieke leefomgeving (Omgevingswet) lijkt een gecombineerd landschaps- en erfgoedfonds dan het meest op zijn plaats.

Naast het bieden van subsidies is het mogelijk om indirecte financiële ondersteuning te bieden. Dit is mogelijk door verruiming van functies op te nemen in het bestemmingsplan voor eigenaren van (beschermde) gebouwen en aangelegde erfgoed. Het verruimen van de planregels biedt meer mogelijkheden tot een passende herbestemming. Het gebruik van een monument (met een herbestemming) zal een financiële waardevermeerdering opleveren voor eigenaren. Het is bij een financiële stimuleringsregeling voorstelbaar om een systematiek op te zetten, waarbij vooral welwillende monumenteigenaren worden beloond, zodat de gelden effectief en efficiënt worden ingezet.

Verder is het van belang om de monumenteigenaren te enthousiasmeren om het gebouwde erfgoed op een passende wijze te onderhouden en voor te lichten over de instandhoudingsplicht zoals die onder de Omgevingswet geldt. Dit kan door het beschikbaar stellen van financiële middelen in de vorm van subsidies en ook door andere niet financiële maatregelen. Zo levert het aanbieden van een regulier terugkerende bouwtechnische inspectie door de Monumentenwacht Brabant zeer praktisch en positieve resultaten en enthousiaste reacties bij eigenaren op.

Een erfgoedfonds kan bijdragen aan het herstel of terug brengen van verdwenen historische relictten in het landschap zoals een landweer, een voorde, heilige bomen, oude zandpaden en akkerranden met bolle akkers (bron: CubraBrabant).

14^e eeuwse boomstam waterput aangetroffen bij opgravingen op het Kloosterplein in 2015 (foto heemkundekring Weerderheem).

Luchtfoto uit 2002 met zicht op de (overstroomde) Malpie (foto heemkundekring Weerderheem).

8 Uitvoeringsprogramma

De voornemens van het erfgoedbeleid zullen concreet uitgewerkt moeten worden in een uitvoeringsprogramma voor de komende vijf jaar. Voor het opstellen van een breed gedragen en realistisch uitvoeringsprogramma is overleg met ambtenaren, bestuurders, inwoners en belangengroepen noodzakelijk. Er zal bereidheid moeten zijn om samen toe te werken naar doelmatige oplossingen; hiervoor is overleg nodig met andere afdelingen die beleid voor de fysieke leefomgeving maken en diverse belangenpartijen. Een concreet uitvoeringsplan is hier dan ook nog niet opgenomen. Het eindproduct zal bestaan uit een werkplan waaraan de diverse partners zich verbinden. Het doel is om projecten op te zetten die Valkenswaard aantrekkelijker maken voor inwoners, recreanten en toeristen.

Verder zal het noodzakelijk zijn om binnen de gemeentelijke organisatie de neuzen in één richting te zetten. **Voor een effectieve uitvoering van het erfgoedbeleid is het van groot belang dat alle betrokkenen binnen de gemeentelijke organisatie op de hoogte zijn van het gemeentelijke erfgoedbeleid en de eisen die dit met zich meebrengt ten aanzien van de ruimtelijke ingrepen.** In het kader van de Omgevingswet wordt ook een andere werkwijze van de gemeente vereist, teneinde de gebruikers van de fysieke leefomgeving op een integrale manier te kunnen adviseren. Medewerkers in alle geledingen van de organisatie moeten kennis nemen van het erfgoedbeleid, zich bewust worden van de rol en waarde van erfgoed en (gaan) handelen in de geest van deze beleidsnota. Dat kan niet zonder op de hoogte te zijn van de inhoud ofwel de bewoningsgeschiedenis en het ontstaan van het huidige historisch landschap. Een (interactieve) cursus of workshop waarin het verhaal van Valkenswaard verteld wordt, is dan ook aan te bevelen.

Om bij het brede publiek meer draagvlak voor het cultureel erfgoed te creëren, maar ook om het erfgoed toeristische recreatief te ontsluiten, is het wenselijk om de kennis en krachten van gemeente en verenigingen te bundelen en samen te werken. Over deze samenwerking zal nader overleg moeten worden gevoerd met de diverse historische verenigingen. Er kan hierbij worden gedacht aan het oprichten van een platform erfgoed.

Om de gestelde doelen in deze erfgoednota te verwezenlijken, liggen er voor de gemeente de volgende keuzen op tafel:

Keuzen erfgoedbeleid

- Initiatiefnemers en gemeentelijk ambtenaren kunnen aan de hand van de erfgoedkaart van de gemeente Valkenswaard (zie <https://odzob.nl/kaarten-erfgoed-archeologie>) erfgoed als inspiratiebron voor ruimtelijke opgaven van meet af aan meenemen in de planvorming.
- Actualisatie (aanwijzing van) gemeentelijke monumenten (m.b.v. de nieuwe erfgoed meetlat), inclusief archeologische monumenten.
- Inventarisatie van overige beeldbepalende objecten en panden, met name de wederopbouwperiode.
- De cultuurhistorische waardenkaart actualiseren en vaststellen.
- De archeologische verwachtingen- en waardenkaart bijwerken en vaststellen.
- Uitvoeren syntheseonderzoeken, zo mogelijk op regionale schaal, om daarmee te borgen dat kennisvermeerdering en geschiedschrijving plaats vindt.
- Thematische onderwerpen beleidsmatig onderzoeken in verband met de vereiste actieve gemeentelijke regierol zoals uitgangspunten voor het behoud van religieus erfgoed.
- Opstellen van beeldkwaliteitsplannen voor stedenbouwkundig waardevolle structuren
- Onderzoek naar en eventueel aanwijzen van beschermde dorps- en landschapsgezichten
- Inventariseren roerend (collecties sigarenmakerij, valkerij, steendruk, rijtuigen) en immaterieel erfgoed (bloemencorso, carnaval, etc..) en opstellen van een aparte nota over roerend, informatief en immaterieel erfgoed.
- Gemeentelijk Erfgoedfonds instellen
- Anticiperen op nieuwe beleidsontwikkelingen en stimuleren erfgoedactiviteiten.

- Omgevingswetproof zijn; door o.a. benoemen adviescommissie op het gebied van ruimtelijke kwaliteit en de taken daarvan
- Opname erfgoedverordening in omgevingsplan
- Opname maatregelen in omgevingsplan

Keuzen monument(eigenaren)

- Eigenaren van monumenten informeren en expliciet betrekken bij het behoud.
- Toegankelijk maken van bestaande monumenten.
- Leegstand en vrijkomende complexen in beeld brengen.
- Actieve deelname in herbestemming van gebouwen en complexen.
- Actieve voorlichting aan eigenaren:
 - Monumentpaspoort: uitgave van een klein boekwerkje over kernkwaliteiten.
 - Informatiebijeenkomsten met actuele relevante onderwerpen.
 - Bijeenkomsten voor eigenaren, waarin een actueel onderwerp wordt behandeld.
- Bedenken van stimulerende maatregelen voor eigenaren zoals het ondersteunen van initiatieven voor erfgoed, geven van een jaarlijkse prijs en monumentenschildjes

Keuzen publieksgerichte informatie en educatie

- Strategisch marketingonderzoek 'Erfgoedbranding'.
- Overleg starten met bedrijven, horeca en erfgoedinstellingen over steun aan deze waarden.
- Stimuleer de totstandkoming van een erfgoedplatform.
- Jaarlijkse deelname aan Open Monumentendag (gemeente faciliterend).
- Samenwerking met onderwijsinstellingen voor erfgoedlessen.
- publieksvoorlichting over de geschiedenis van Valkenswaard in samenwerking met externe organisaties (website, folders, routes).
- projecten aanzwengelen om de historie tot leven te wekken (bv de reconstructie van de Schans van Weert) door middel van actieplan cultuurhistorie.

Keuzen organisatie

- Capaciteit: 0,5 fte beleidsambtenaar erfgoed structureel vastleggen in de organisatie.
- Beleidsmedewerker onderbrengen bij de strategische beleidsafdeling.
- Inzet van Erfgoed ondersteuning via ODZOB.
- Taken beleid en uitvoering (vergunning en handhaving, communicatie) scheiden.
- Mogelijke modellen opstellen voor de werkwijze van de adviescommissie.

Keuze financiën

- Onderzoek naar mogelijkheden van een erfgoed- en landschapsfonds op lokaal (en zo mogelijk regionaal niveau).

Willem-II Sigarenfabriek aan de Eindhovenseweg in Valkenswaard in 1967 (foto heemkundekring Weerderheem).

Gehucht Achterste Brug in Borkel en Schaft (foto Eindhovens Dagblad).

9 Literatuur

- Adriaenssen, L.F.W., 2007: *Staatsvormend geweld. Overleven aan de frontlinies in de meierij van Den Bosch, 1572 - 1629*, Tilburg.
- Ansem, J. v., J. v. Appeldorn, C. v.d. Besselaar, W. Dings, B. v. Meijl, H. v. Mierlo, J. Peels-Mollen, J. Snellen & L. Visschers, 2012: *Valkenswaard veranderd van 1952 tot 2012*, Valkenswaard.
- Ball, E.A.G. & R. Janssen (red.), 2018: *Drieduizend jaar bewoningsgeschiedenis van oostelijk Noord-Brabant Synthetiserend onderzoek naar locatiekeuze en bewoningsdynamiek tussen 1500 v.Chr. en 1500 n.Chr. op basis van archeologisch onderzoek in het Malta-tijdperk* (Nederlandse Archeologische Rapporten 61), Amersfoort.
- Berkvens, R. 2011: *Beleidsplan Archeologische Monumentenzorg gemeente Valkenswaard* (SRE Milieudienst), Eindhoven.
- Berkvens, R., K.A.H.W. Leenders, J. Bosman, M.D. Wagemans, E. Wijnen, V. Mes, M. v. Moolenbroek, E. Drenth, H. v.d. Laarschot & J. Schotten, 2011: *Kempisch erfgoed in beeld. Een regionale erfgoedkaart voor de Kempen- en A2 gemeenten Bergeijk, Bladel, Eersel, Oirschot, Reusel-De Mierden, Waalre, Valkenswaard, Cranendonck en Heeze-Leende*, Eindhoven (SRE Milieudienst).
- Berkvens, R., 2018: *Romeinse overheersing. Locatiekeuze en bewoningsdynamiek in de Romeinse tijd in oostelijk Noord-Brabant*, in: Ball & Jansen (red.), 283-406.
- Berkvens, R. & A. Korsch, 2012: *ICHOP Boven-Dommel. Actieplan voor erfgoedontsluiting gemeenten Heeze-Leende, Valkenswaard, Cranendonck, Hamont-Achel en Neerpelt* (SRE Milieudienst), Eindhoven.
- Besselaar, C. v.d. & H.T.A.M. v. Mierlo, 2016: *Het leven in Valkenswaard vanaf het midden van de negentiende eeuw afl. 17: Dommelen in de schaduw van de brouwerij* (uitgave heemkundekring Weerderheem ism Optima), Valkenswaard.
- Bijsterveld, A.J., 1989: 'Het domein van de abdij van Echternach in Waalre en Valkenswaard: ontwikkeling en beheer ca. 1100-1400.' In: *Kempenprojekt 3*, p. 57-96.
- Bijsterveld, A.J., 2009: *Maakbaar Erfgoed. Perspectieven op regionale geschiedenis, cultureel erfgoed en identiteit in Noord-Brabant*, Tilburg.
- Bongaerts, P. & P. Vermeulen, *Op zoek naar ruimte. De Biografie van het landschap als concept voor erfgoedontsluiting in Noord-Limburg. Lommel, Overpelt, Neerpelt, Hamont-Achel, Bocholt, Bree, Meeuwen-Gruitrode, Peer, Ham, Hechtel-Eksel, Leopoldsburg, Tessenderlo, Lummen*, 2008.
- Borgh, H. v.d., 2019: *Erfgoedbeleid 2019 Gemeente Stein* (Buro4/ Monument en ruimte), Stein.
- Brunsting, H. en G.J. Verwers 1975: *Het urnenveld bij Valkenswaard, Provincie. Noord-Brabant*, in: *Analecta Praehistoria Leidensia 8*, Leiden, p. 53-77.
- Deeben, J. & J. Schreurs, 2012: The Pope, a miracle and an Ahrensburgian windbreak in the municipality of Waalre (Province of Noord-Brabant), the Netherlands, in: M.J.L.Th. Niekus, R.N.E. Barton, M. Street & Th. Terberger (red.), *A mind set on flint. Studies in honour of Dick Stapert* (Groningen Archeological Studies 16), Groningen, 295-319.
- Gemeente Oirschot, *Erfgoed als identiteit. Erfgoednota Oirschot 2018-2028*.
- Gemeente Venlo, *Venlo maakt van Erfgoed ErfGoud! 2017 2025 het nieuwe erfgoedbeleid van Venlo*, 2017.
- Haaster, H. v., 2018: Het botanische landschap, in: Ball & Jansen (red.), 110.

Hovens, H., 2004: *Dommels Bier 'n eeuwenoude traditie*, Hechtel.

Kampen, J. van & V. van den Brink, 2013: *Archeologisch onderzoek op de Habraken te Veldhove. Twee unieke nederzettingen uit het Laat Neolithicum en de Midden Bronstijd en een erf uit de Volle Middeleeuwen* (Zuidnederlandse Archeologische Rapporten 52), Amsterdam.

Kreike, W. & J. Ashmann, 2012: *Beleidsvisie gebouwd erfgoed Valkenswaard 2012-2020*.

Mierlo, H.T.A.M. v., 2014: *Tabakswerkers, landbouwers en patroons. Ondernemersmacht en arbeiderskracht in een industrialiserende gemeenschap. Valkenswaard 1850-1920* (Zuidelijk Historisch Contact), Tilburg.

Mierlo, H.T.A.M. v., 2015: *Het leven in Valkenswaard vanaf het midden van de negentiende eeuw afl. 13: Flor Fina, 150 jaar industrie* (uitgave heemkundekring Weerderheem ism Optima), Valkenswaard.

Moerman, S., 2014: *Archeologische opgraving Lage Heide vindplaats 4, Valkenswaard, gemeente Valkenswaard (IDDS rapport 1590)*, Noordwijk.

Oorschot, J.M.P. van, 1974: *Vorstelijke vliegers en Valkenswaardse valkeniers sedert de zeventiende eeuw; bijdragen tot de geschiedenis van het Zuiden van Nederland* (deel XXIX), Stichting Zuidelijk Historisch Contact.

Peels-Mollen, J., 2014: *Het leven in Valkenswaard vanaf het midden van de negentiende eeuw afl. 8: De laatste valkenier, Karel Mollen* (uitgave heemkundekring Weerderheem ism Optima), Valkenswaard.

Rensink, E. & P. van Gisbergen 2017: *Een midden-paleolithische vindplaats bij Esbeek (gem. Hilvarenbeek). Archeologisch bureauonderzoek van een grote en rijke vondstspreading* (Rapportage Archeologische Monumentenzorg 243), Amersfoort.

Rensink, E. & J.W. de Kort (red.), 2020: *De Neanderthaler-vindplaats Esbeek-Diessen, gemeente Hilvarenbeek. Inventariserend veldonderzoek van een grote en rijke vondstspreading van stenen artefacten. Campagne 2018* (Nederlandse Archeologische Rapporten 261), Amersfoort.

Roymans, N., F. Gerritsen, C. van der Heijden, K. Bosma en J. Kolen, 2010a: De biografie van een zandlandschap. Het zuidoosten van Noord-Brabant, in: Baas, H. e.a. (red): *Historisch cultuurlandschap van Nederland. Vijf bijdragen*. Utrecht, pp. 29-50.

Schurmans, M., 2012: *Valkenswaard Zuid, vindplaats 2. Sporen van een erf uit de Nieuwe tijd* (Zuidnederlandse Archeologische Notities ong.), Amsterdam.

Verhart, L. & N. Arts, 2005: Het Mesolithicum in Zuid-Nederland, J. Deeben, E. Drenth, M.-F. van Oorsouw & L. Verhart, *De Steentijd van Nederland* (Archeologie 11/12), Meppel, 235-260.

Verhart, L. & H. Groenendijk, 2005: Leven in overvloed. Midden en laat-mesolithicum, in: L.P. Louwe Kooijmans, P.W. van den Broeke, H. Fokkens & A. van Gijn, *Nederland in de prehistorie*, Amsterdam, 161-178.

VNG, Federatie Ruimtelijke kwaliteit en RCE, 2020: *Handreiking met richtlijnen Adviescommissies*.

Water, A. v.d., 2016: *Beleidsplan Archeologische Monumentenzorg, gemeente Gemert-Bakel* (Het Archeologie Bureau), Gemert-Bakel.

Websites:

<https://aandeslagmetdeomgevingswet.nl/regelgeving/>

<https://www.omgevingswetportaal.nl/wet-en-regelgeving/wet>

<https://www.cultureelerfgoed.nl/>

<https://www.Stichtingerm.nl>

Bijlage 1 Historie van Valkenswaard in vogelvlucht⁴⁶

Hieronder volgt een beknopt overzicht van de bewoningsgeschiedenis van Valkenswaard. Teneinde de historie beter te kunnen begrijpen, zijn zij in een bovenregionaal perspectief geplaatst. Per periode worden bijzonderheden gegeven over bewoning, begraving en voedsleconomie waarbij ingezoomd wordt op vindplaatsen in Valkenswaard en omgeving. Het is daarbij expliciet niet de bedoeling geweest om een volledig overzicht te geven van alle vindplaatsen die in de regio bekend zijn. Het is de bedoeling geweest om een paar mooie voorbeelden te benoemen, zodat men enthousiast kan raken over het eigen bodemarchief en men de regio met andere ogen kan gaan bekijken. Deze voorbeelden vormen de kern van de identiteit van de gemeente Valkenswaard.

9.1 De vroegste bewoners

De oudste sporen van menselijke aanwezigheid in de Kempen dateren uit het Midden-Paleolithicum (ca. 300.000-35.000 v.Chr.). Het gaat om stenen artefacten ofwel door mensenhanden bewerkte stenen, waarbij vooral vuursteen als grondstof diende. Ze kunnen in verband gebracht worden met de welbekende Neanderthalers en mogelijk andere hominiden ofwel mensachtigen (*Homo Heidelbergensis* en/of *Homo erectus*). Lange tijd was de overheersende gedachte dat de midden-paleolithische hominiden aaseters waren. Maar recente vondsten geven aan dat jacht (op groot wild zoals bosolifanten en paarden) een belangrijke rol in de voedsleconomie speelde. Hoewel er ook op De Plateaux in Valkenswaard losse vondsten uit deze periode bekend zijn, is recentelijk een spectaculaire vindplaats ontdekt te Esbeek-Diessen.⁴⁷ Daar zijn op akkers over een oppervlak van 1600 x 400 m honderden vuurstenen en andersoortige stenen artefacten, waaronder vuistbijlen, opgeraapt. Op typologisch gronden moeten deze vondsten dateren uit het Midden-Pleniglaciaal (ca. 60.000-40.000 jaar geleden).

De bewoning ten tijde van het Paleolithicum in Noordwest-Europa en daarmee van Valkenswaard is onlosmakelijk verbonden met het klimaat. Soms was het zo koud dat menselijke bewoning simpelweg geen optie was. Aan het einde van de laatste ijstijd tijdens het Pleistoceen, het Weichselien, heersten tussen ca. 23.000-14.000/13.000 v.Chr. slechte woonomstandigheden. Over Brabant joegen de droge, koude poolwinden die het Brabantse dekzand afzetten. Daarna zette een klimaatsverbetering in waardoor de poolwoestijn veranderde in een steppe en de Noordwest-Europese laagvlakte opnieuw gekoloniseerd werd door *Homo sapiens sapiens* ofwel de hedendaagse mens.

Uit de Kempen zijn veel vindplaatsen bekend uit het Laat-Paleolithicum (12.500-9700 v. Chr.) die laten zien dat het een aantrekkelijk woon- en jachtgebied was vanwege de aanwezigheid van diverse planten en dieren. De mensen woonden hier tijdelijk in kampementen omdat ze afhankelijk waren van het klimaat en van de trek van wilde dieren, vaak van noord naar zuid Europa. Het betreft vermoedelijk steeds tijdelijke kampementen die enkele dagen tot enkele weken bewoond zullen zijn geweest. De vindplaatsen kenmerken zich door concentraties van losse vuurstenen werktuigen en afslagen. In het toenmalige toendralandschap werd voornamelijk jacht gemaakt op standwild, zoals rendier, eland, wild zwijn en edelhert. Later, als het klimaat veranderd, domineren echter ree, oerrund en edelhert. Zij wijzen op een warmer bebost milieu. Het verspreidingspatroon van de vondsten toont aan dat de vindplaatsen van deze jagers- en verzamelaars vrijwel uitsluitend op de dekzandruggen gegroepeerd liggen, waarbij de hogere zandruggen direct langs de voormalige vennen en nabij de beekdalen het rijkst is aan artefacten. In Valkenswaard zijn uit de periode vindplaatsen bekend uit De Malpie, Achterste Brug en Pelterheggen en in het beekdal van de Tongelreep bij de Stepkesberg.

⁴⁶ Zie ook catalogus erfgoedkaart, bijlage 1. Naar Berkvens, Leenders e.a., 2011: Toelichting op de Erfgoedkaart van de Kempen.

⁴⁷ Rensink en Van Gisbergen 2017; Rensink en De Kort 2020.

Reconstructietekening van een kampement in de late fase van de ijstijd, het Weichselien (naar Van Ginkel en Theunissen 2009)

Tot op heden zijn eenduidige resten van laatpaleolithische behuizingen in de Kempen nog niet ontdekt. Wel is onlangs voor de site Geldrop/Mie Peels/1985 beweerd dat de okervlekken die hier zijn opgegraven de resten zijn van een windscherm gemaakt van huiden – bij de bewerking en preparatie ervan zou oker zijn gebruikt, vandaar de okervlekken.⁴⁸ Dit scherm zou de nederzetting opgesplitst hebben in een slaapgedeelte en een (afval)dump aan de noordzijde.

Omstreeks 9.500 jaar geleden verbeterde het klimaat geleidelijk, waardoor de schaars beboste toendra van het einde van de laatste ijstijd plaats maakte voor een steeds dichter begroeid boslandschap met wouden, moerasbossen en beekdalen. Onder invloed van de klimaatwijziging veranderde ook de dierenwereld. Het wild bestond onder andere uit oerrunderen, wisenten en edelherten, maar ook kleinere soorten als everzwijnen, bevers, otters en vogels. De mens zag zich genoodzaakt deze nieuwe voedselbronnen aan te spreken, wilde hij overleven. Voortaan was hij aangewezen op dieren die verspreid of in groepjes het woudlandschap bevolkten. Naast deze jacht op klein wild en visvangst, leverde het verzamelen van wortels, wilde gewassen en vruchten een belangrijk aandeel in de voedselvoorziening. Dit had grote gevolgen voor het nederzettingsspatroon van de mens, aangezien hij niet langer over grote afstanden hoefde rond te trekken om in zijn onderhoud te voorzien, want voedsel was alom aanwezig in een dergelijk landschap. Maar om verschillende redenen is het nederzettingssysteem binnen het Zuid-Nederlandse Mesolithicum nog niet ontrafeld.⁴⁹ Zo zijn van de Kempense zandgronden nagenoeg uitsluitend anorganische vondsten bekend en blijkt frequent dat dezelfde locaties gedurende verschillende perioden bewoond zijn geweest.

Mensen uit deze perioden wonen in semi-permanente nederzettingen en kennen nog geen aardewerk. Werktuigen worden gemaakt van vuursteen en Wommersomkwartsiet, bot en plantaardige materialen (hout, riet etc.). De werktuigen van vuursteen waren kleiner dan voorheen. Deze kleine werktuigen (zgn. microlithen) waren kenmerkend voor de Midden-Steentijd of Mesolithicum. De jagers en verzamelaars hebben nog geen vaste woonplaats en leven in eenvoudige hutten. In Valkenswaard treffen we ook nu weer vooral in de beekdalen en in de buurt van de vennen in en rond de Plateaux, de Malpie en bij de Stepkesberg kleine groepjes mensen aan die leven van de jacht, visserij en het verzamelen van noten en vruchten.

⁴⁸ Deeben en Schreurs 2012.

⁴⁹ Verhart en Arts 2005, 240-241; Verhart en Groenendijk 2005, 170-171.

9.2 Van jager naar boer

Ergens na 4000 voor Chr. veranderde de mens zijn manier van bestaan. Naast het jagen op wild en het verzamelen van voedsel in de natuur, gingen de mensen de natuur steeds meer naar hun hand zetten door het houden van vee en het verbouwen van voedsel. De mensen bouwden voor het eerst duurzame houten huizen en gaan in de directe nabijheid wonen van hun vee, akkers en moestuin. Als gevolg van het toepassen van landbouw en veeteelt werd de mens gebonden aan een vaste plek in het landschap, in plaats van rond te trekken tussen tijdelijke kampementen. De eisen aan een permanente nederzettingslocatie waren tevens afwijkend dan in de periode daarvoor, aangezien er behoefte ontstond aan akkers en weidegronden. De neolithische vindplaatsen worden daarom vaak op of nabij de wat hogere gronden met meer vruchtbare bodems aangetroffen. Op weggekapte stukken in het bos werd graan geteeld en op de graslanden in de beekdalen hoedde men wat schapen en geiten. Als de akkertjes onvruchtbaar werden, richtte men een nieuwe akker in. Verder wordt voor het eerst aardewerk gebruikt voor een groot deel van het huishoudelijke vaatwerk en werden stoffen geweven met behulp van een weefgetouw.

Tot op heden is slechts één site met duidelijke woonstructuren bekend uit Zuidoost-Brabant: Veldhoven-Habraken.⁵⁰ Daar zijn de resten van vijf huizen ontdekt met een lay-out die goed bekend is voor grote delen van continentaal Europa tussen ca. 4.000-2.000 v.Chr.: een min of meer rechthoekig grondplan en een rij palen op de centrale lengteas van het gebouw, die waarschijnlijk goeddeels de daklast droeg. Dat er al eerder boeren in Zuidoost-Brabant moeten zijn geweest, wordt duidelijk uit pollenkorrels van graan die afkomstig zijn uit de venige opvulling van het Dommeldal aan de Boutenslaan in Eindhoven.⁵¹ De waarnemingen zijn gedaan op niveaus kort na 5009 ± 29 BP. Calibratie van deze datering levert een kalenderouderdom op van 4106-3942 v.Chr., ver voor de tot nu toe oudste boerderij in Veldhoven.

Reconstructietekening van de neolithische boerderij die ontdekt werd bij Veldhoven-Habraken (bron: M. Kriek).

In de brons- en ijzertijd werd de sedentaire agrarische levenswijze voortgezet, waarbij veeteelt en akkerbouw een grote rol speelden. Het boerenerf bestaat uit een grote woonstalboerderij met enkele schuurtjes, opgebouwd uit hout, vlechtwerk, leem en stro. Naarmate de late prehistorie vordert worden de nederzettingen talrijker en groter; soms ontstonden er kleine dorpjes zoals bij Ekkersrijt in Son, waar 4 tot 6 boerderijen naast elkaar stonden. Grote woonstalboerderijen verrijzen naast de akkers, met spiekers (kleine voorraadschuren) om granen en andere landbouwproducten in op te slaan. Uit Valkenswaard zijn meerdere nederzettingen uit de brons- en/of ijzertijd bekend uit Dommelen, Hooge Akkers in Borkel, Zeelbergse Akkers, de Weegbree en de Waalreseweg nabij het centrum van Valkenswaard. Hoewel van de meeste slechts flarden van sporen van huizen, waterputten, bijgebouwen

50 Van Kampen & Van den Brink 2013.

51 Van Haaster 2018, 110.

en kuilen bekend zijn of zelfs enkele losse vondsten, wijst de verspreiding wel op de voorkeur van bewoning op de hogere vruchtbare dekzandruggen in de nabijheid van water.

Impressie van de opgraving aan de Waalreseweg in 2012 (foto R. Berkvens).

In 2012 leverde de opgraving op de voormalige Philipslocatie aan de Waalreseweg in Valkenswaard een bijzondere vondst op. Hier werd een erf uit de vroege ijzertijd (tussen 800 en 625 voor Chr.) bloot gelegd dat bestond uit een huisplattegrond en vier of vijf bijgebouwen. Vondsten afkomstig uit de sporen die onderdeel uitmaken van het erf geven aan dat de bewoners granen vermaalden tot meel en hazelnoten aten. Bijzonder is de kuil die in de boerderij werd aangetroffen. Hierin werd een compleet prehistorisch servies gevonden bestaande uit twaalf nagenoeg complete potten, gelegen op de zijkant en op de kop en in elkaar gestapeld. Het servies bestond uit mooi gepolijste kommen en schalen met een scherpe knik in het profiel en uit grotere potten die op de buik besmeten zijn. Een enkele pot is soms als kookpot gebruikt gezien de restanten van aankoeksels. De spinsteen geeft aan dat vezels (wol, haar, plantaardig materiaal) tot textiel verwerkt zijn voor bijvoorbeeld kleding of dekens. De functie van het potje op een smalle voet, een zogeheten Eierbecher, is onbekend. De twaalf potten samen uit één kuil in het huis vormen een bijzondere context. Waarom de potten bij elkaar zijn gestopt door de toenmalige bewoners is niet duidelijk. Gedacht wordt aan een ritueel bij het in gebruik nemen of tijdens de gebruiksfase van het huis. Deze bewoning aan de Waalreseweg lijkt samen te hangen met een crematiegraf dat in 1923 aan de Dijkstraat werd gevonden; de toen gaaf bewaarde urn met crematie is gedateerd in de midden ijzertijd (circa 400 v. Chr.).

Voor het zaaien van gewassen werden de bossen op de hoger gelegen gronden veelvuldig gekapt en platgebrand om kleine omwalde akkertjes aan te kunnen leggen, waar gerst en tarwe werd verbouwd. In aanzienlijke delen van het landschap ontstonden kleinschalige zandverstuivingen en heidevegetaties. De akkers waren niet groot, en vermoedelijk gebruikte men in deze periode een primitieve ploeg, het zgn. eergetouw, om de bodem te bewerken. Het bemesten van een akker was echter nog niet bekend. Vandaar dat de opbrengst gering was en er regelmatig van terrein moest worden veranderd. Voor zijn voedsel bleef de boer dan ook nog sterk afhankelijk van de jacht op wild en de visvangst. Daarnaast was een belangrijke rol weggelegd voor het rund, toen nog veel kleiner dan het huidige rund. Schaap, geit, varken en paard zijn van ondergeschikt belang. De kennis van metaalwinning en bewerking van brons en ijzer voor wapens, sieraden en werktuigen komt in zwang, maar veranderde de vraag naar vruchtbare akkergronden niet. Metalen voorwerpen, zoals bronzen bijlen en speerpunten, waren kostbaar, omdat ze vanuit Frankrijk en Groot-Brittannië werden geïmporteerd.

IJzertijdboerderij zoals ze er ook in Valkenswaard uit zullen hebben gezien, in het Historisch Openlucht Museum in Eindhoven (Foto R. Berkvens).

Tegelijk met de overgang naar een boerenbestaan lijkt ook een grafgebruik te ontstaan waarbij sommige personen onder een ronde aarden heuvel (grafheuvel) worden begraven. Vanaf de midden bronstijd werd het lichaam van de dode op een brandstapel gecremeerd. De gecremeerde resten van de overledene werden in een pot van aardewerk geplaatst en midden onder de opgeworpen heuvel begraven. Soms is er een kringgreppel aanwezig om het heuveltje. De urnenvelden doen hun intrede, die vaak nog tot in de 20^e eeuw goed herkenbaar blijven. Zo ook in Valkenswaard waar in het gebied Het Gegraaf ten noorden van Geenhoven in de 19e eeuw door de boeren al volop urnen gedolven werden. Dit urnenveld, wat herkenbaar was aan de talloze grafheuveltjes op de toen nog onontgonnen heide, was in gebruik in de late bronstijd en de vroege ijzertijd (ca. 1050-500 voor Chr.). In 1908 werd een eerste opgraving uitgevoerd gevolgd door een tweede in 1954. Een groot aantal van de opgedolven urnen zijn door het Rijksmuseum voor Oudheden (RMO) in Leiden aangekocht. Opvallend is het grote aantal scherven, dat in de vulling van de kringgreppels voor de dag kwam. Waarschijnlijk gaat het hier om dodenoffers waarbij de resten van gebroken vaatwerk opzettelijk zijn uitgestrooid in de greppels. Het aardewerk past binnen de Nederrijnse grafheuvelcultuur en bestaat uit kegelhals-, trechterhals- en cylinderhalsurnen. Er zijn diverse versieringen op de potten aangebracht met behulp van spateltjes en vingerindrukken. Naast aardewerk en crematies zijn er slechts twee metalen vondsten gedaan. Het gaat om een fragment van een bronzen ring en een bronzen speld.⁵²

Versierde urnen afkomstig uit het urnenveld Het Gegraaf (bron: Geheugen van Nederland / RMO).

⁵² Brunsting en Verwers 1975.

9.3 Romeinse overheersing

Rond 50 v.Chr. viel dit gebied in handen van de Romeinen en worden deze streken voor het eerst vermeld in historische bronnen. Julius Caesar beschrijft de strijd die hij hier voert tegen de Eburonen, een opstandige stam uit deze contreien, die door de Romeinse troepen volledig in de pan wordt gehakt. Hierna volgen grootschalige verhuizingen van Germaanse stammen als de Bataven en Texuandri naar Brabant en de Betuwe. Deze groepen worden langzaam opgenomen in het Romeinse Rijk en onder het Romeinse bestuur komt het gebied tot grote bloei. De Texuandri, zoals de bewoners van de Zuid Nederlandse en Noord Belgische zandgronden vanaf de eerste eeuw heten, worden administratief ingedeeld bij de Civitas Tungrorum, met het Belgische Tongeren als hoofdstad. De Romeinen introduceren hier een groot aantal technische innovaties waarbij gedacht kan worden aan landbouwwerktuigen, baksteen en dakpannen, gedraaid aardewerk, glas en vloerverwarming. Ook is de invloed van de Romeinen op de inheemse agrarische economie zeer groot geweest. Er werden nieuwe gewassen ingevoerd, die sindsdien lokaal zijn verbouwd, waaronder peer, perzik, druif, selderij en walnoot en tamme kastanje. Ook in de veestapel veranderde veel, zoals onder andere de introductie van de kip.

Deze nieuwe gereedschappen en gebruiksvoorwerpen dringen in de eerste eeuw na Chr. langzaam maar zeker ook door naar het platteland van Valkenswaard, wat blijkt uit opgravingen aan de Dragonder in Valkenswaard. Hier werd een nederzetting, helaas slechts deels, opgegraven waarbij meerdere huizen werden ontdekt, sommigen met een verdiept staldeel. Hierin werd de mest van het vee opgevangen waarmee vervolgens de akkers werden bemest waardoor ze vruchtbaarder werden en de opbrengsten groter. Vondsten van geïmporteerd aardewerk zoals amforen met wijn en olijfolie uit Spanje of Frankrijk en glazen kommen maken duidelijk dat de bewoners volop deel uitmaakten van de Romeinse maatschappij en economie.

Naast de kleinere boerenbedrijven ontstaan in de loop van de vroege en midden-Romeinse tijd ook grotere boerenbedrijven die zich gaan richten op een bepaalde vorm van veeteelt of akker-/tuinbouw. Vooral na 70 na Chr. groeit de markteconomie wat blijkt uit het verdwijnen van handgevormd aardewerk en de opkomst van de munteconomie. In Valkenswaard kennen we vooralsnog maar één (fragmentarische) Romeinse nederzetting maar vondsten op meerdere plaatsen in Valkenswaard, Borkel en Schaft en Dommelen maken duidelijk dat de kans groot is dat er nog veel meer in het gebied aanwezig waren.

Maquette van een woonstalboerderij uit de Romeinse tijd zoals die ook op de Dragonder zijn gevonden. Rechts zat het woongedeelte en links de stal met verdiepte mestopvang (Erfgoedhuis gemeente Eindhoven).

Nederzettingenvondsten uit de derde eeuw in Noord-Brabant zijn spaarzaam, terwijl die uit de vierde eeuw zelfs vrijwel geheel ontbreken. Veel nederzettingen in deze streken worden in de loop van de derde eeuw opgegeven. Het ontbreken van bewoning kan in verband worden gebracht met het begin van de ineenstorting van het Romeinse gezag. Deze werd vooral veroorzaakt door de verzwakte verdediging van de Rijn grens en de daardoor toenemende plundertochten van Germaanse stammen die afkomstig waren van over de grens. Gezien de algehele ontvolking lijkt er sprake te zijn van een van hogerhand opgelegd gedwongen vertrek.

9.4 De oudste middeleeuwse bewoning

Het lijkt er op dat het oosten van Noord-Brabant gedurende vrijwel de gehele 5^e en 6^e eeuw geen bewoning heeft gehad. Slechts hier en daar zijn wat aanwijzingen voor bewoning gevonden die er op wijzen dat er gedurende het eerste kwart van de 5^e eeuw nog geïsoleerde groepjes mensen op de zandgronden woonden, maar uit de periode daarna ontbreken archeologische gegevens volledig. Na de tijd van de volksverhuizingen werd het open heidelandschap langzaam vervangen door een vrij dicht bebost landschap. Pas aan het einde van de 6^e eeuw werden de Noord-Brabantse zandgronden opnieuw gekoloniseerd door boerensamenlevingen die zich in de Kempen vestigden. Daarmee was de Merovingische tijd begonnen (circa 575-750 na Chr.). De bewoning in deze periode bevindt zich op de hoge, vruchtbare delen van het landschap, waar de bodem na het kappen en platbranden van het oerbos, geschikt werd gemaakt voor akkerbouw. Naast het weiden van varkens in bossen, liet men ook rundvee in de bossen grazen. Waarschijnlijk leidde gecombineerde landbouw en -veeteelt tot de geleidelijke verdwijning van het bos, zodat er in de Volle Middeleeuwen nog nauwelijks iets van over was.

Gedurende de Karolingische tijd, van circa 750 tot circa 900 na Chr., ontwikkelde het nederzettingenpatroon zich verder, waarbij verspreid in het landschap kleine, geïsoleerde ontginningsnederzettingen werden gesticht als satellieten van de centrale nederzettingen. De inrichting gaat gepaard met grootschalige ontginningen, waardoor het landschap een meer open karakter kreeg. Grondbezit betekent macht. Niet meer iedereen heeft dezelfde rechten op de bestaansbronnen. Er ontstaan allerlei afhankelijkheidsrelaties. De samenleving bestond, behalve de adel en de vrije boeren, uit grote groepen horige boeren. Kenmerkend voor het middeleeuwse bestuur is het feodale leenstelsel. Dit betekende dat een groot deel van de landerijen van de heer in bruikleen werden gegeven aan zijn leenmannen. Deze horigen moesten daarvoor in de plaats het land bewerken en producten en diensten leveren aan de leenheer.

Dommelen-Kerkkackers, bewoningsplaats uit de vroege en volle middeleeuwen, fasen van de beekdalnederzetting periode 1050-1250 (bron: tekening Frans Theuws Leiden).

De oudste sporen van middeleeuwse bewoning zijn in de jaren 80 van de 20e eeuw opgegraven in Dommelen rond de verdwenen middeleeuwse kerk aan de Kerkakkerstraat, destijds nog een open akkergebied. Het onderzoek bracht (delen van) nederzettingen uit de 7e tot de 13e eeuw aan het licht, elk bestaande uit één of meerdere erven met hoofd-, bijgebouwen en waterputten (zie afbeelding hieronder). De Merovingische nederzetting (650 – 750 n.Chr.) had twee kernen, ieder met een eigen grafveldje. Het grafveldje bij de zuidelijke kern bevatte enkele graven met opvallend rijke bijgaven zoals messen. De rijke bijgiften en het feit dat het hier begraafplaatsen voor een selecte groep betreft duidt op de opkomst van een (nieuwe) elite en de integratie van het gebied in het Austrasische machtsgebied (later het Frankische rijk). Deze elite bestond uit boeren die tegelijk ook krijgers waren. De Karolingische nederzetting (750-900 n.Chr.) bestond waarschijnlijk uit drie erven met huisplattegronden, bijgebouwen en waterputten, de nederzetting uit ca 900-1050 n.Chr. uit slechts één erf. De nederzetting uit ca. 1050-1125 n.Chr. bestond uit vier erven. In de daaropvolgende fasen 'verplaatste' de nu omheinde nederzetting zich naar het beekdal van de Keersop. Aanvankelijk (ca. 1125-1175) bestond deze nog uit meerdere erven (3 a 4), later (ca. 1175-1250) kromp de nederzettingen ineen tot 1 à 2 erven.

Uit onderzoek naar de fundamente van de St. Martinuskerk uit ca. 1350 bleek dat deze een houten voorganger uit de 12e-13e eeuw had. De bijbehorende begraafplaats was echter al in de 11e eeuw aangelegd. In deze periode zijn sommige doden bijgezet in kisten van uitgeholde boomstammen. De meeste graven waren kistloos, een verschijnsel dat regelmatig voorkomt in de periode van de 10e tot de 12e eeuw.

Foto van de opgraving in Dommelen met zicht op de kerkfunderingen en de begravingen er rond omheen (bron: heemkundekring Weerderheem).

De geschreven bronnen over Valkenswaard voeren terug tot in de 8e eeuw wanneer Valkenswaard samen met buurdorp Waalre één bestuurlijke eenheid vormde. In 704 schenkt de Frankische landheer Aengibaldus het dorp Waderlo (Waalre), gelegen aan de rivier Dutmala (Dommel) aan geloofsprediker Willibrordus. Die schonk op zijn beurt het gebied aan de abdij van Echternach. Hoewel het historisch moeilijk te bewijzen is, wordt algemeen aangenomen dat Valkenswaard toen al bestaan heeft, zij het onder een andere naam en als onderdeel van Waalre. Hierdoor was de abdij van Echternach grondheer over het grondgebied van Waalre en het grootste deel van Valkenswaard. Als kerkelijke instelling had de abdij echter een wereldlijk voogd nodig. Die voogdij zien we later in handen van de heren van Herlaar (St. Michielsgestel). Doordat de voogdijrechten op den duur werden omgezet in echte heerlijke rechten werden de rechten van de abdij van Echternach in de loop van de geschiedenis overvleugeld.

Voor de abdij bleven de grondcijnzen en de rechten op kerk en tienden; de Herlaars en hun opvolgers bouwden een wereldlijke heerlijkheid met een heus kasteel en boerderijen. Na 1300 zijn de aan de voogdij verbonden heerlijke rechten en inkomsten overgedragen aan de hertog van Brabant, die ze vervolgens weer in leen uitgaf aan de voogd of heer der heerlijkheid. Pas in 1795 kwam aan het systeem van de typisch middeleeuwse heerlijkheden formeel een einde.

In de Volle Middeleeuwen (1000-1250 n.Chr.) zien we dat beheerders van zogeheten domeinen, feitelijk een grote hoeve met landerijen, veelal in handen van abdijen, zich goederen en rechten toe-eigenen. Deze heerlijke rechten (zoals rechtspraak, cijnsheffing, kerk- en molenrecht), vormen de basis voor de lokale machtsuitoefening. Het onderscheid tussen lijfeigenen, horigen en vrijen vervaagt, omdat ook de vrijen met eigen landerijen onderworpen zijn aan de heerlijke rechten en belastingen. Vrije goederen worden dan ook steeds vaker aan de lokale heer afgestaan om deze in leen (cijnsgoed) terug te nemen. Door het verkrijgen van stads- en vrijheidsrechten van diverse dorpen na 1300 werd de macht van de lokale elite ondermijnd. De boeren werden praktisch eigenaar van de grond. Kenmerkend voor deze periode zijn de nieuwe ontginningen van land op initiatief van de lokale heren. Voorbeelden van zulke ontginningsboerderijen uit de volle middeleeuwen zijn in Valkenswaard onder andere te vinden bij de Venbergse Hoef, Geenhoven en Achterste Brug.

Voorbeeld van een bootvormig huis in Historisch Openlucht Museum in Eindhoven, zoals er ook één aan de Dommelseweg werd ontdekt (R. Berkvens).

Aangenomen wordt dat de nederzettingen zelfvoorzienend waren. De aard van de agrarische woonplaatsen in de vroege en volle middeleeuwen varieert van relatief kortdurig bestaande nederzettingen uit de volle middeleeuwen tot woonplaatsen die eeuwen lang, vanuit de vroege tot in de volle middeleeuwen hebben bestaan en meerdere gelijktijdige erven hebben omvat. Qua samenstelling zien we in de Merovingische tijd minimaal een huis en een waterput, soms bijgebouwen en soms erfbegravingen. Voor de Karolingische tijd bestaat hetzelfde beeld, maar dan zonder erfbegravingen. In de volle middeleeuwen is er altijd een huis, een waterput en een of meer bijgebouwen, soms omgeven door een greppel. In de vroege middeleeuwen zijn de huizen rechthoekig van vorm waarna ze geleidelijk in de volle middeleeuwen overgaan op een bootvorm; de lange wanden zijn gebogen waardoor het huis lijkt op een omgekeerde boot.

De veestapel bestond uit runderen, varkens, schapen, geiten, kippen en tamme ganzen. Het vee werd naar de vochtige en grasrijke beekdalen gedreven. Schapen werden gehoed op de heide. De akkers lagen op de hogere gronden, waar rogge, gerst, haver en vlas werd verbouwd. Na enkele jaren graan verbouwd te hebben, kwam de akker een jaar braak te liggen. Het onkruid dat er groeide en de herfstbladeren zorgden voor enige bemesting, zodat de vruchtbaarheid van de akkers herstelde.

9.5 Laatmiddeleeuwse ontginningen

In de Late Middeleeuwen veranderde het nederzettingspatroon van karakter, waarschijnlijk ten gevolge van drastische verschuivingen in de landbouweconomie. De talrijke, eeuwenoude kleinschalige gehuchten op de hogere dekzandruggen werden vrijwel allemaal verlaten. Elders in het landschap, veelal aan de randen van beekdalen, werden in de loop van de 12^e en 13^e eeuw nieuwe, uiteindelijk veel grotere en thans nog vaak bestaande nederzettingen of gehuchten gesticht. De inrichting van het landschap en de wegen, zoals zichtbaar op historische kaarten, dateert grotendeels uit de tijd van deze landbouwontginningen. De verplaatsing van bewoning lijkt vooral te maken te hebben met een verschuivend agrarisch accent ten gunste van veeteelt, samenhangend met de steeds verdere intensivering van akkerbouw. De intensivering van akkerbouw begint kort na 1000 en is zichtbaar in de vorm van mestkuilen op erven. Tegelijkertijd is sprake van de opkomst van plaggendekken. De intensivering van de akkerbouw zelf kan samenhangen met vier factoren: bevolkingsgroei, bodemverarming, perceelversnippering en marktproductie.

Jan I was hertog van Brabant van 1267 tot 1294.

Een rol van betekenis bij de verplaatsing van de bewoning in die periode kan ook de toenemende marktafhankelijkheid zijn, maar ook de losmaking van verticale relaties met aristocraten. Markten ontstaan namelijk niet toevallig juist op eind 12^e en in de 13^e eeuw in oostelijk-Noord-Brabant (en in heel Europa). Hoewel burchten einde 13^e en begin 14^e eeuw buiten gebruik raken verdwijnt de machtsbasis van de lokale heren niet, maar verandert deze alleen. In de 13^e en 14^e eeuw worden talloze kastelen en moated sites gesticht, hetgeen erop wijst dan hun rol, zeker op lokaal niveau, toeneemt. De hertog van Brabant reduceerde de bovenlokale aspiraties van bepaalde families, zoals de graven van Rode, maar hun rol is daarmee op lokaal niveau zeker niet uitgespeeld. Veel edellieden worden dienstmannen van de hertog. Tevens ontstaan er nieuwe elitegroepen, zoals kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders en de stedelijke elite die zich op het platteland vestigen.

archeologische onderzoeken in Valkenswaard sporen van bewoning tevoorschijn gekomen uit de late middeleeuwen en het begin van de nieuwe tijd, onder meer aan de Dommelseweg, de Weegbree, Waalreseweg, Unastraat, Kromstraat, Kloosterplein en bij Lage Heide en Mgr. Smetsstraat in Dommelen. In 2008 werden aan de Dommelseweg, vlakbij de domeinhoeve van Echternach, een aantal gebouwen uit de 12-13^e eeuw aangetroffen. Naast een bootvormige boerderij bestonden de erven uit waterputten, schuren en graanopslag. Er werd verder vee gehouden, rogge verbouwd, vlas geroot en er waren moestuinen aanwezig. Halverwege de 13 eeuw wordt het gebied verlaten om te veranderen in landbouwgrond, wat zo bleef tot in de tweede helft van de 19^e eeuw. Aan de Kromstraat en bij Lage Heide werden meerdere waterputten gevonden waarvan de oudste teruggaan tot in de 16^e eeuw. Veelal gaat het om plaggenputten die zijn opgebouwd op een frame van een houten karrewiel. Dit levert soms mooie vondsten op zoals een leren schoen of een bronzen knopkandelaar uit de 16^e eeuw.

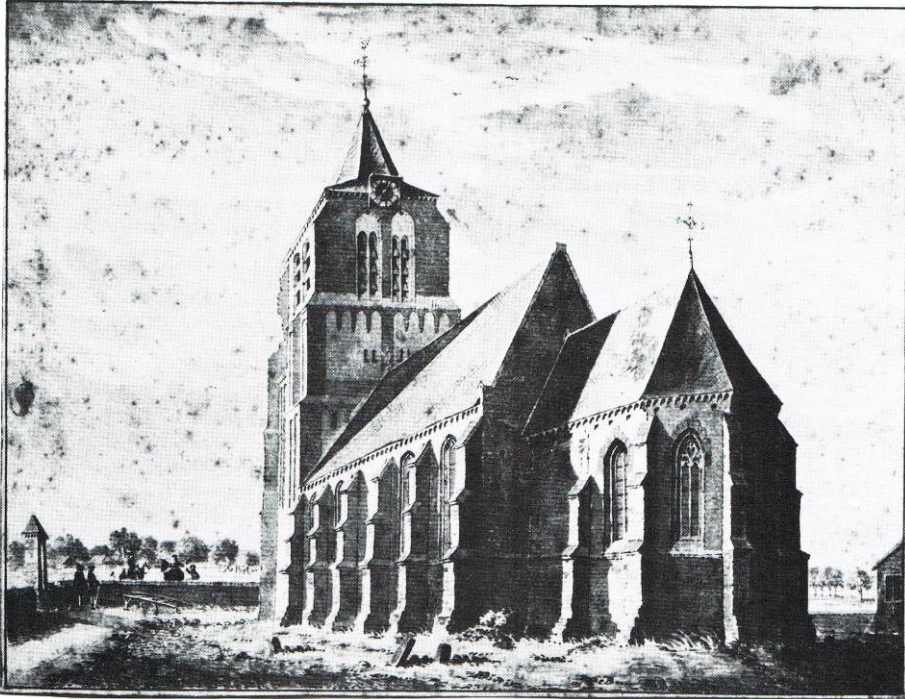
Bronzen knopkandelaar en leren schoen uit een 16^e eeuwse waterput gevonden aan de Venbergseweg in Dommelen – Lage Heide (bron: Schurmans 2012).

9.6 Kerken en de vroegste fase van de dorpen

Hoewel Karel de Grote in 785 het christendom uitriep tot staatsgodsdienst en de oude goden verbood, wil dit niet zeggen dat niet-christelijke denkbeelden en praktijken geheel verdwenen. Sommige bleven hardnekkig voortbestaan. Zo bevatten christelijke voorstellingen en praktijken vandaag de dag nog elementen die herinneren aan de heidense voorstellingswereld. Aangenomen wordt dat vanaf circa het jaar 1000 steeds meer mensen christelijke opvattingen deelden al of niet in combinatie met niet-christelijke. Dit zien we terug in de opkomst van de kerken na deze periode. Bovendien werd het hierna verplicht om de doden te begraven op het om de kerk liggende hof en de doden langs vaste wegen naar het kerkhof te vervoeren.

De eerste kerken in Zuidoost-Brabant werden gelijktijdig met of na aanleg van de eerste begraafplaatsen gebouwd vermoedelijk tussen de 8^e en 10^e eeuw. Door het verschuiven van de nederzettingen naar lagere delen in de 12^e en 13^e eeuw kwamen veel kerken eenzaam in de omringende akkers te liggen. Dit blijkt bijvoorbeeld duidelijk uit de opgravingen in Dommelen waar de kerk tot ver in de 19^e eeuw alleen in de akkers stond. De losstaande kerk in de akkers bleef eeuwenlang in gebruik. De 14^e, maar vooral de 15^e eeuw was Brabants Gouden Eeuw. Economisch ging het uitstekend en er werd veel grond ontgonnen. In die periode werden nagenoeg alle kerken uitgebreid of opnieuw opgebouwd. Het werden bakstenen kerkgebouwen in Kempische gotiek. En vooral: ze werden voorzien van imposante torens, die als bakens, te midden van de akkers, van ver zichtbaar waren en de plaats markeerden, waar de dorpen destijds hun oorsprong hadden. Een mooi voorbeeld van Kempische gotiek in Valkenswaard was de St. Nicolaaskerk op de Rosheuvel. Nog eeuwenlang bleven het de enige bakstenen gebouwen van het dorp.

De regelgeving op het gebied van de godsdienstvrijheid maakte dat de katholieken in 1648 hun kerk moesten afstaan aan de protestanten. Bovendien mochten ze geen nieuwe kerk stichten en mochten de priesters al helemaal niet herkenbaar over straat gaan. Aanvankelijk was de protestantse overheid daar heel streng in. In die periode zijn her en der, net over de toenmalige grens van Staats-Brabant, kapellen opgericht waar men wél de kerkelijke plichten kon vervullen. Soms werd daar zelfs een speciale weg naar aangelegd. "Kerkdijk" is dan een typische naam. Het meest bekend is wel de Achelse Kluis die uitgroeide tot een compleet landgoed en klooster.

De verdwenen Nicolaaskerk in 1738 getekend door J. de Beyer (naar Melotte en Molemans 1979)

Na de inname van Den Bosch, maar vooral na de 80-jarige oorlog werd de gereformeerde godsdienst ook in Brabant de staatsgodsdienst. De oude kerken kwamen in handen van de protestanten en de katholieken werd toegestaan om schuurkerken te bouwen. Het kleine aantal protestanten blijkt nauwelijks in staat de oude kerken goed te onderhouden. Deels verliezen ze hun functie en langzaam komen ze te vervallen. De toren kwam er nog redelijk goed vanaf. Vaak was de kerktoeren het eigendom van de dorpsgemeenschap, evenals de klokken, die een belangrijke functie hadden. Niet alleen als tijdsaanduiding, maar ook ter waarschuwing voor brand en ander naderend onheil.

Na 1672 werden de regels minder streng nageleefd en trad een systeem van systematische omkoping van de schout in werking. Als men hem een bedrag toeschoof, kneep hij een oogje dicht. Maar als de schout wat meer wilde, deed het hij gewoon weer eens een inval... Het werd nu mogelijk ook op de gehuchten schuurkerken te bouwen, soms zelfs op verrassend korte afstand van de oude kerk. In de 18^e eeuw gaf de Raad van State zelfs toestemming om die schuurkerken volgens ingediende bouwtekening te verbeteren.

In 1442 werd vanuit Achel de nederzetting "Sint-Agnetendal" te Dommelen gesticht. Het Agnetendal was een vrouwenklooster, dat bestaan heeft van 1442 tot 1716. In Dommelen bevindt zich nog een hoge kloostermuur, die in 1978 is gerestaureerd. Het Agnetendal heeft een belangrijke rol gespeeld in de armenverzorging voor de inwoners van Valkenswaard, maar ook in het onderwijs. De vrede van Munster (1648) luidde de teloorgang in van het kloosterleven en de vrede van Utrecht (1713), die de positie van de Verenigde Provinciën versterkte, bracht de genadeslag. Op 1 november 1716 moest het klooster in Dommelen definitief worden ontruimd. Enkele zusters trokken naar hun refugehuis te Weert in het prinsbisdom Luik, dat in 1660-1663 uit voorzorg was opgericht. In afwachting van een veiliger verblijfplaats, in 1717 gevonden te Arendonk, huurde de kern van de groep een huis in Dommelen.

In de Franse tijd kwam de vrijheid van godsdienst terug en konden de oude kerken veelal weer door de katholieken in gebruik worden genomen. Maar dat gebeurde lang niet altijd. De katholieke parochies hadden intussen (schuur)kerken in gebruik, die nog prima voldeden. Het gevolg was dat in aantal gevallen de oude kerken niet meer in gebruik werden genomen. Ze kwamen nog verder te vervallen, wat ook voor de torens ging gelden. Soms werden de kerken gesloopt en de bakstenen gebruikt voor het ombouwen van de schuurkerk tot nieuw kerkgebouw. In een aantal gevallen blijft alleen de kerktoeren in de akkers bewaard, soms wordt ook die afgebroken om de stenen te kunnen hergebruiken.

Huize Agnetendal in Dommelen (bron: Erfgoed Geowiki).

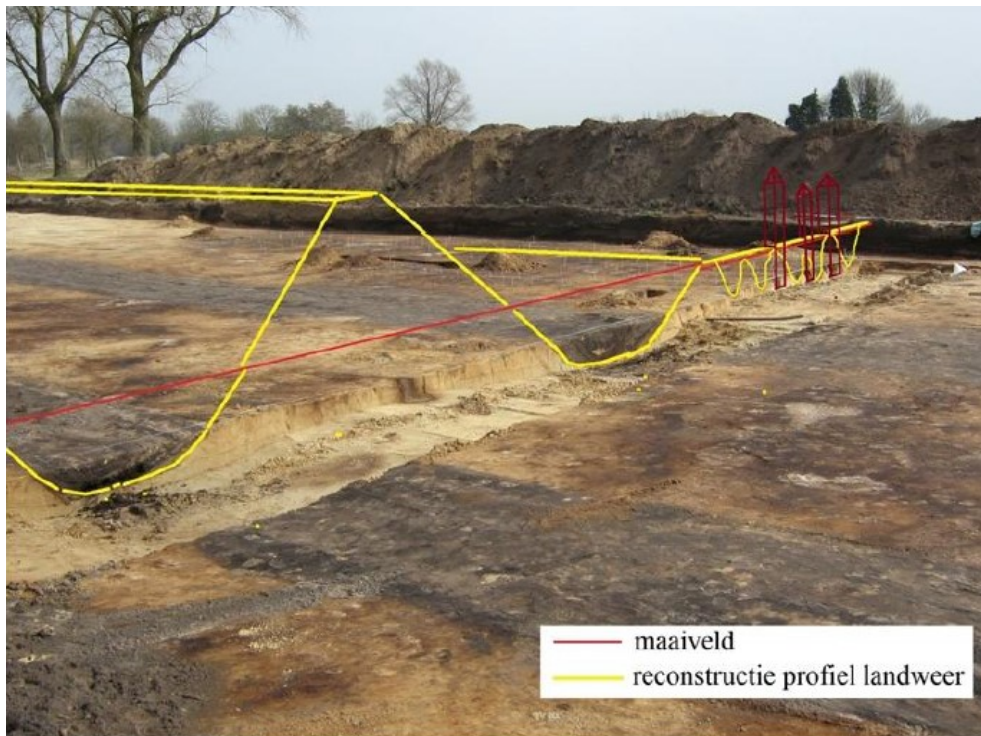
9.7 Onrustige tijden

De Tachtigjarige Oorlog, 1568 – 1648, heeft deze streek losgeweekt uit het oude hertogdom Brabant en tot onderdeel van Staats-Brabant gemaakt. De streek kwam terecht in een episode waarin min of meer de tactiek van de verbrande aarde werd toegepast, vooral in 1580-1587. Dorpen ontvolkten, velen stierven of trokken weg naar verre streken om niet terug te keren. Adriaenssen schat dat de bevolking in de Meierij toen 68,5% terugliep!⁵³ Gedurende de oorlog bleven Spaanse en Staatse troepen het land continu onveilig maken en zelfs na de verovering van Den Bosch in 1629 keerde de rust niet terug. Als we ons dan realiseren dat twee jaren op een rij de oogst verloren ging door hagel en dat drie jaar na de plunderingen een pestepidemie uitbrak, dan kunnen we ons voorstellen dat het leven in Valkenswaard aan het einde van de Tachtigjarige oorlog gepaard ging met grote zorgen. Het land bleef braak liggen of oogsten werden verbrand. Na deze diepe crisis moest er veel heropgebouwd worden en het is mogelijk dat daarbij gehuchten definitief verdwenen of een nieuwe vorm kregen. Wie echter meent dat met de Vrede van Munster van 1648 de vrede en rust was weer gekeerd, heeft het mis. Nog tot een eind in de achttiende eeuw bleven bij tijd en wijle vreemde legerbenden de streek teisteren, gingen de dorpen gebukt onder de aflossing van in de oorlog aangegane leningen en werd zelfs de grens met de Zuidelijke Nederlanden diplomatiek betwist.

Zes afgeschoten loden kogels met inslagafdrukken gevonden bij de landweer ten zuiden van Dommelen. De kleinste kogel uiterst rechts betreft een pistoletkogel. De overige kogels zijn in gebruik geweest bij een arquebus of musketgeweer (bron: Moerman 2014).

53 Adriaenssen 2007, 94.

Reconstructie van de landweer op basis van de opgraving van maart 2013 (bron: Moerman 2014).

De Kempen hadden echter al vanaf 13^e eeuw te maken met rondtrekkende legerbenden, als gevolg van voortdurende conflicten tussen de hertog van Brabant en de graaf van Gelre tijdens de Gelderse Oorlogen. Uit de 14^e en 15^e eeuw dateren ook de landweren ten zuiden van Dommelen en Valkenswaard die werden aangelegd ter verdediging van de toegangswegen tot de heerlijkheid. Een landweer bestond uit een verhoogd wallichaam met aan weerszijden een greppel of sloot, en afgeschermd met een palissade of doornige struiken, waarmee men een landstreek tegen roofzuchtige (leger)benden kon afschermen. De inwoners van Dommelen en Valkenswaard zullen verplicht zijn geweest om de landweer te onderhouden. In Dommelen is een groot deel van de landweer in beeld gebracht bij opgravingen en markeert de landweer de grens tussen de gemeente en het dorp. Een relatief grote hoeveelheid afgeschoten loden kogels met inslagafdrukken geeft aan dat ergens tussen het einde van de 16e eeuw en het einde van de 17e eeuw gevechtshandelingen hebben plaatsgevonden bij de landweer.⁵⁴

Op de kaart van Noord-Brabant die Hendrik Verhees in 1794 vervaardigde is ten zuiden van Valkenswaard een landweer ingetekend. Deze liep van Bruggerhuizen naar de Dommel ergens ten zuiden van de Venbergse molen. In 1938 was de wal al bijna geheel geslecht, alleen ter hoogte van de Achelsedijk (de Maastrichterweg) lagen er nog drie stukken aan weerszijden bij het café Buitenlust. Het meest oostelijke stuk lag in een bosje en was het beste bewaard; een 5 m brede wal en met sloten aan beide zijden die nog gedeeltelijk aanwezig waren. De zogeheten Boomgracht maakte waarschijnlijk ook deel uit van deze landweer. Dit is een gegraven waterloop die parallel loopt aan de landweer op een afstand van zo'n 20 tot 200 m. De oost-west ligging van deze landweer tussen de twee stromen Tongelreep en Dommel maakte het mogelijk de toegangsweg vanuit het zuiden (Loons gebied) naar Valkenswaard te beschermen.

Vanaf 1572, na het begin van de Tachtigjarige Oorlog in 1668, verergerden de invallen door geuzen en soldaten die vanuit Weert opereerden. Dat was in een aantal dorpen reden om boerenschansen te bouwen. Daartoe werd een perceel omgeven met gracht en wal. De toegang werd een verdedigbare brug. De paar schansen die teruggevonden en herkend zijn, zijn echter zo klein, dat niet voorstelbaar is dat daar de bevolking van een heel gehucht, laat staan van het hele dorp, in ondergebracht kon worden. Misschien dienden ze alleen voor enkele afgelegen boerderijen. Uit Valkenswaard zijn twee boerenschansen bekend die lagen bij de Venbergse watermolen (later de Schans van Weert) en bij de

⁵⁴ Moerman 2014.

Kromstraat. Het terrein bij de watermolen was 1,5 hectare groot en lag in een moerasgebied, de vloed horende bij de watermolen. Het terrein werd opgehoogd tot een schans en met wallen omgeven. Er zijn duizenden karren zand aan besteed. De bewoners van Valkenswaard konden er zich veilig stellen op deze door drassig oeverland ingesloten verschansing. De Schans van Weert is voor zover bekend altijd onbereikbaar gebleven tijdens de Tachtigjarige Oorlog voor zowel de Staatse als Spaanse troepen.

Kaart van Hendrik Verhees uit 1794 waarop de landweert bij Valkenswaard is aangegeven (bruine lijn) met de vermelding "land weer". De Boomgracht is door middel van een blauwe lijn aangegeven en de opgegraven landweert aan de Lage Heide is globaal met een paarse lijn aangegeven (bron: Moermans 2014).

Reconstructie van de landweert bij Doonheide ten noorden van Gemert, die deels werd opgegraven (tekening Paul Becx).

9.8 Valkerij

Valkenswaard stond eeuwenlang bekend vanwege de valkenvangst en de valkeniers, in dienst van tal van Europese vorstenhuizen. De Kempen lag precies op de migratieroute van de toen zo begeerde slechtvalken en vanaf de 16^e eeuw zag de verarmde streek hier wel brood in het vangen en africhten van deze stootvogels. De bloeitijd van de valkerij lag tussen 1700 en 1790. De valkeniers uit Valkenswaard waren verbonden aan vrijwel alle adellijke hoven van Europa, en begeleidden de edelen en vorsten bij de valkerij. Vooral in Duitsland, Frankrijk en Portugal waren de Valkenswaardenaren actief. Deze gouden tijd was erg belangrijk voor de welstand van Valkenswaard. De valkeniers verdienden veel geld, dat ze goed belegden, en ook kregen ze allerlei hoge functies. Na de Franse Revolutie was alles afgelopen, een groot deel van de adel verdween en het geld voor de valkerij was op. De komst van vuurwapens, landonteigening en het beheer van jachtterreinen zijn de oorzaak van de teloorgang van de valkerij. De verering van roofvogels sloeg om in het doden ervan omdat ze als concurrent in de jacht werden gezien. Soms werden hier zelfs premies uitgelooft. Tegen het einde van de 18^e eeuw was de machtige valkeniersgilde van Valkenswaard geslonken tot twaalf valkeniers.

Karel Mollen, de enige overgebleven valkenier in Europa in 1911 (bron: Geheugen van Nederland).

9.9 Opkomst van de industrie⁵⁵

De Valkenswaardse bevolking telde in 1437 ongeveer 550 zielen, een aantal dat in de eeuwen daarna toenam tot ruim 1.000 aan het begin van de 18^e eeuw. Daarna stabiliseerde de bevolkingsomvang om na het eerste kwart van de 19^e eeuw weer langzaam toe te nemen tot 1.164 inwoners in 1865. De sterke stijging vóór 1700 wordt toegeschreven aan de opkomst en de bloei van het valkeniersbedrijf tussen 1550 en 1750. De valkerij bracht ook economische bedrijvigheid in Valkenswaard, niet alleen in de vorm van werkgelegenheid en inkomsten vanwege levering van goederen of diensten aan valkeniers, maar ook door de stichting en exploitatie van ondernemingen zoals winkels en herbergen. Door de valkerij nam, anders dan elders in de omgeving het geval was, gedurende twee eeuwen in de plaatselijke economie de landbouw een minder belangrijke plaats in. Dit bleef ook het geval na de achteruitgang en het nagenoeg verdwijnen van de valkerij. Ambachtslieden en handelaren speelden in de lokale economie een relatief belangrijke rol. Zij opereerden in een markteconomie, in tegenstelling tot de landbouwers die, veelal zelfvoorzienend waren.

De economische structuur onderging in de periode 1850-1920 ingrijpende wijzigingen. Het belang van de landbouw in de economische structuur liep terug van een dominante positie in 1850 tot een marginale plaats in 1920. De opbrengsten van de plaatselijke landbouwbedrijven bleken in dit tijdvak nog lange tijd onder het Kempische gemiddelde te liggen waardoor de Valkenswaardse landbouwers en hun gezinnen doorgaans rond het bestaansminimum leefden. Pas tegen het einde van de 19^e eeuw verbeterde de bedrijfsvoering door innovaties als guano en kunstmest, en de komst van een botercoöperatie, waardoor productie voor de markt mogelijk werd. De prominente positie van de landbouw in de economische structuur werd overgenomen door de plaatselijke fabrieksmatige industrie, bestaande uit de tabaksnijverheid en de schoenindustrie. Maar de tabaksindustrie was

55 Naar Van Mierlo 2014, 37 e.v.

overheersend omdat daar veel meer mensen werkten dan in de schoenindustrie. In 1920 was meer dan de helft van de Valkenswaardse beroeps bevolking werkzaam in de tabaksindustrie, een eenzijdigheid die uniek is in Nederland.

9.10 Sigaren

De sigarenindustrie heeft een eeuw lang het economische leven in Valkenswaard bepaald. Het aantal fabrieken groeide vanaf 1865 uit tot meer dan veertig rond 1920. Daarna onderging het productieproces door mechanisatie grote veranderingen en de daarmee gepaard gaande schaalvergroting leidde tot een sterke vermindering van het aantal fabrieken. Na de Tweede Wereldoorlog veranderde het economisch klimaat. De kostprijs voor een sigaar werd hoger, en de sigaar moest marktaandeel afstaan aan de sigaret. Mechanisatie was hierop het antwoord, wat betekende dat alleen de grootste bedrijven konden blijven voortbestaan. Hoewel in 1948 nog een nieuw sigarenbedrijf werd opgestart door P. van de Hurk, kwam dit niet verder dan 4 werknemers in 1950, die het merk Huval produceerden. Nog enige decennia zouden Hofnar en Willem II als grote bedrijven in Valkenswaard aanwezig zijn, maar hun dominante positie in de Valkenswaardse economie werd geleidelijk aan overvleugeld door andere bedrijven, bijvoorbeeld die in de metaalsector. Rond 1970 zette om diverse redenen een neergang in op de tabaksnijverheid. Uiteindelijk sloot Hofnar in 1990 haar poorten, terwijl Willem II werd overgenomen door Swedish Match Cigars, dat de productie uit Valkenswaard naar Houthalen heeft verplaatst. In 2003 werd de laatste sigaar vervaardigd in Valkenswaard.

De geschiedenis van de Hofnar gaat terug tot 1880 toen Johannes Heesterbeek in Valkenswaard een sigarenfabriekje stichtte. Oorspronkelijk heette het merk Rigoletto, naar de nar uit de gelijknamige opera van Verdi, maar concurrentiebedingen maakten het gebruik van deze naam onmogelijk. Het beeldmerk van de vrolijke nar die het leven met een knipoog bekeek was zo'n enorm succes dat de naam van het bedrijf in 1933 werd omgezet naar NV Hofnar sigarenfabrieken. De naam blijft nu nog voortbestaan in de naam van het theater De Hofnar dat op het voormalige fabrieksterrein gerealiseerd is.

Beeldmerk De Hofnar en de verbouwde oude sigarenfabriek aan de Karel Mollenstraat Noord 6, tegenwoordig kinderdagverblijf (bron: <https://www.geschiedenisvalkenswaard.nl/artikel/2228/Hofnar-en-Erfgoed-Geowiki>).